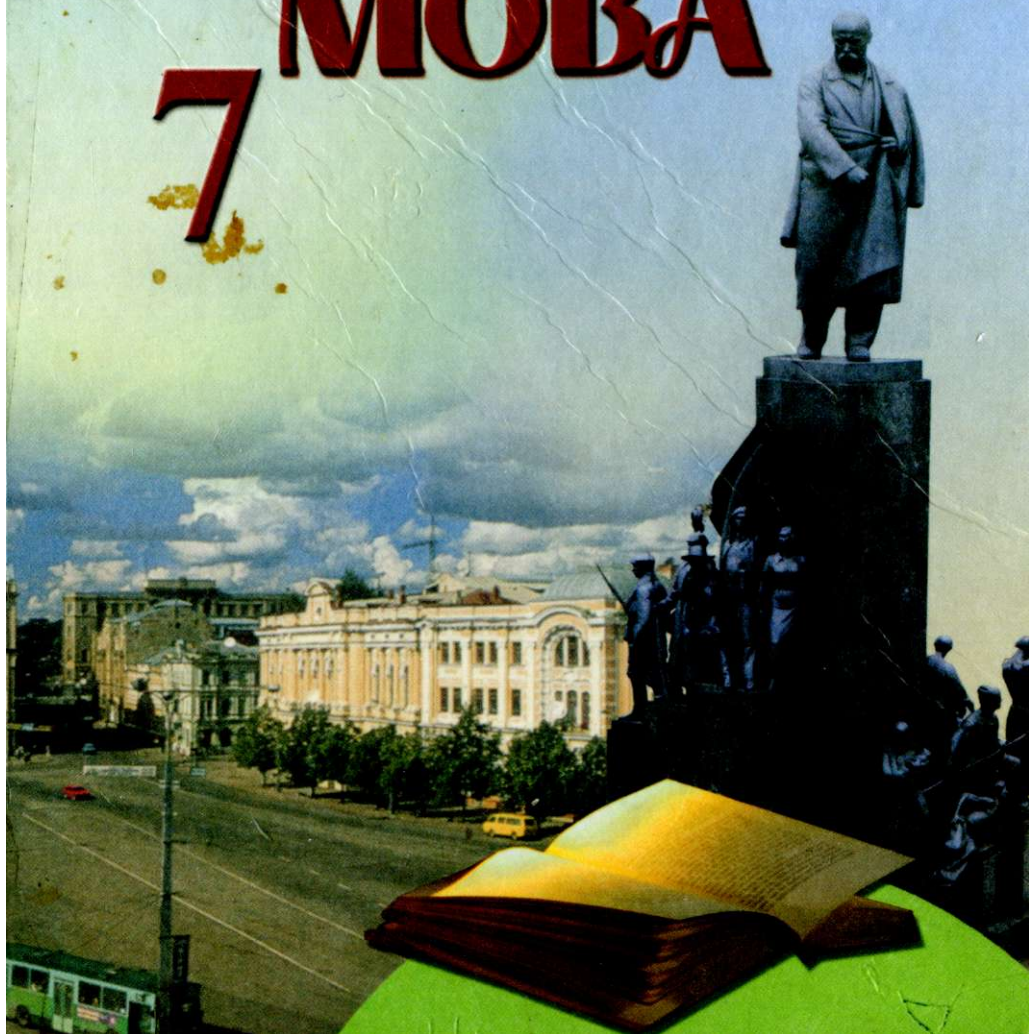

Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк

УКРАЇНСЬКА МОВА 7

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 12.04.2007р.,
Протокол № 5/1—19. Лист № 1/11—2181 від 28.04.2007 р.)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Автори розділів:

Н. В. Бондаренко — «Вступ» (§ 2), «Дієприкметник», «Прислівник», «Прийменник», «Вигук», § 51, «Зв'язне мовлення», «Тести», «Додатки».

А. В. Ярмолюк — «Вступ» (§ 1), «Дієприслівник», «Сполучник», «Частка», «Тести».

Художник Зельдес В. М.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

§ 20 — вивчення мовного матеріалу;

§ 21 — розвиток зв'язного мовлення;

Мова квітіс — пізнавальна тема уроку;

◆ — теоретичні відомості для обов'язкового засвоєння;

◇ — теоретичні відомості для ознайомлення;

❓ — проблемне запитання — сходінка до опанування нових знань;

рб́змі́р — слова, значення яких необхідно засвоїти, а написання — запам'ятати;

✎ — вправи на редагування;

▼ — завдання підвищеної складності;

🏠 — домашнє завдання;

👤 — робота в парах;

👥 — робота в групах;

▶ — розрізняйте значення слів!

ДОРОГІ СЕМИКЛАСНИКИ!

Навчаючись у попередніх класах, ви усвідомлювали значення української мови як державної та її роль у вашому житті; осягали закономірності мовознавчої науки, яка дає ключ до володіння мовою; набували вмінь спілкуватися, читати, грамотно писати, вслухатися в музику однієї з найбагатших і найпоетичніших мов світу.

У сьомому класі ви вчитиметеся ще точніше та емоційніше висловлювати свою думку, формулювати її різними способами, використовуючи дієприкметники та дієприслівники — особливі форми дієслова, прислівники, вигуки, а також невичерпні можливості службових частин мови.

Завдяки українській мові ви збагачуватимете свій інтелект: колективно поміркуєте, як можна зберегти Землю, довідаєтеся про те, навіщо освоюють космос, ознайомитеся з деякими винаходами і відкриттями людства, вкотре перегорнете сторінки славетної історії України, дізнаєтеся про природні багатства нашої країни, про походження слов'янських мов та місце української мови в їх суцвітті. Вміщені в підручнику описи краєвидів, унікальних природних явищ дадуть вам змогу відчувати естетичну насолоду, долучитися до світової гармонії. Ви дізнаєтеся про видатних особистостей та світ їхніх захоплень, пізнаєте закономірності універсальної мови — есперанто, скористаєтеся порадами, як розвинути свої розумові здібності тощо.

На уроках зв'язного мовлення ви опануєте новий для вас стиль — публіцистичний, навчитеся описувати зовнішність людини, розповідати про неї так, щоб перед читачем постала яскрава зовні й духовно багата особистість. Підручник ознайомить вас з особливостями пошукового читання. Переказуючи тексти, ви набудете вмінь викладати інформацію стисло, виділяти найважливіше й відокремлювати його від другорядного, несуттєвого.

Робота з підручником допоможе вам у практичному використанні української мови. Бажаємо успіхів!

Автори

§ 1 Місце української мови серед інших слов'янських мов

За мовою пізнають людину

1. І. Прочитайте текст. Визначте його стиль та обґрунтуйте свою відповідь.

ЗЕМЛІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Де той початок, від якого походимо і ми, і наші сусіди — народи Європи? Які землі обіймали східні слов'яни?

Першу писемну звістку про них подають візантійські письменники IV століття н. е. Землі слов'ян простягалися вздовж обох берегів Дніпра, Десни, Сейму й Сули, підступали

на півночі до Оки й Сожу, на заході йшли за Карпатські гори й Північний Буг. На півдні омивалися Чорним морем.

Племена східних слов'ян мешкали серед лісів і лугов, на берегах річок та озер. Їхнє життя було радісним і щасливим. Вони вирізнялися силою та сміливістю, завжди були гарно вдягнені, ситі, мали багато дітей, спільних¹ богів і говорили спільною для всіх мовою. Тепер на цих землях живемо ми — їхнє пряме продовження (За М. Вінграновським).

II. Що нового ви дізналися з тексту? Де мешкали давні слов'яни? Як їх зображено художником? Як описує автор їхнє життя? Що об'єднувало давніх слов'ян?

2. I. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Визначте стиль тексту та назвіть ознаки цього стилю.

Кілька мільярдів людей, що живуть на Землі, користуються 2500 мовами (за іншими підрахунками мов 5000). Мови відрізняються одна від одної всі, але й мають спільні ознаки. Схожість мов у граматиці, у звуковій системі, в коренях слів пояснюється спільністю їх походження. Споріднені мови об'єднуються в так звані мовні групи.

*споріднені мови
праслов'янська мова
слов'янські мови*

Слов'янська група мов виникла на основі спільнослов'янської (праслов'янської)² мови, тому всі слов'янські мови мають багато спільних ознак. Праслов'янська мова належала племенам, що заселяли територію од Вісли й Одри до Дону й Волги, від Карпат до Балтики. В ході історичного розвитку слов'янські племена відособлювались одне від одного, з'являлося дедалі більше слов'янських мов. У їх структурі виникали відмінності. Тепер є 13 мов слов'янських народів: українська, російська, білоруська, польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, сербська, хорватська, словенська, македонська, болгарська (За О. Пономаревим).

II. Чим пояснюється схожість мов у світі? Як, на думку вчених, виникли слов'янські мови? Чому вони мають багато спільних ознак? Чим пояснюються відмінності в структурі слов'янських мов?

III. Поясніть написання виділених слів. Порівняйте їх вимову в українській та російській мовах.

3. I. Розгляньте схему на першому форзаці підручника. Як ви розумієте вислів Дмитра Білоуса? До якої підгрупи слов'янських мов належить українська мова?

¹ Спільний — рос. общий.

² Праслов'янська мова (спільнослов'янська мова) — мова-предок слов'янських мов.

II. Прочитайте текст. У чому простежується спорідненість слов'янських мов?

Українська мова входить до групи слов'янських мов, яку складають три підгрупи: східнослов'янська (українська, російська, білоруська мови), південнослов'янська (болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська мови) і західнослов'янська (польська, чеська, словацька, верхньолужицька і нижньолужицька мови). Спорідненість їх виявляється в лексиці й граматичних системах, у способах словотворення та звукових співвідношеннях слів (М. Плюц).

4. Прочитайте текст. Як виникла слов'янська азбука? Які ще слов'яни, крім українців, користуються кирилицею?

Сучасний український алфавіт — це видозмінена давня слов'янська азбука, яка називалася *кирилицею*. Таку назву вона дістала за ім'ям одного з грецьких місіонерів¹, братів Кирила й Мефодія, які склали азбуку для слов'ян і перекладали грецькі богослужбові книги слов'янською мовою. Кирилиця лягла в основу болгарського, давньоруського (пізніше — українського, російського, білоруського) та сербського письма.

Старовинні друковані книги

¹ Місіонер — проповідник, якого відряджає церква для пропагування своєї віри.

Інші ж слов'яни (поляки, чехи, словаки) використовують латиницю¹ (За О. Пономаревим).

5. Прочитайте. Порівняйте лексичне значення та вимову загально-вживаних слів в українській, російській та білоруській мовах. Назвіть спільні ознаки.

Українською	Російською	Білоруською
мати	мать	маці
сестра	сестра	сястра
ячмінь	ячмень	ячмень
берегти	беречь	берегчы
вчитися	учиться	вучыцца
осінній	осенний	асенні
один	один	адзін
ніде	нигде	нідзе
учора	вчера	учора
хтось	кто-то	хтосьці (хтось)
же (ж)	же	жа (ж)

6. Запишіть по 2—3 загальновживані іменники українською та російською мовами, доберіть до них прикметники і згрупуйте назви за значенням: а) родинні стосунки; б) частини людського тіла; в) предмети побуту; г) рослини; ґ) тварини; д) явища природи. Позначте в іменниках корені, визначте рід. Порівняйте значення, вимову й написання слів в обох мовах, назвіть спільне й відмінне.

Зразок. *Добра свекруха* (ж. р.) — *добрая свекровь* (ж. р.)

Висока тополя (ж. р.) — *высокий тополь* (ч. р.)

7. І. Прослухайте текст. Як позначилось історичне співіснування українського й російського народів на їхніх мовах?

Історичне співжиття українського й російського народів не могло не позначитися на їхніх мовах. Подібно до того, як до української мови ввійшло багато російських слів, так і в російській мові трапляються слова, засвоєні з української. Слова *девчата*, *делянка*, *стерня*, *хлебороб*, *неполадки*, *Курицина*, *Воронежчина* тощо перенесено в російську мову з українського ґрунту або в готовому вигляді, або трохи зміненому. Такі випадки мовної взаємодії є цілком природними й неминучими за умов спілкування народів.

співіснування
співжиття

Однак недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови, плутає їх, перемішує слова, відмінює слова однієї мови за граматичними законами іншої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і «тягне» його в іншу мову.

¹ Л а т и н и ц я — латинський алфавіт.

Так створюється мовний покруч¹ — суржик². Суржик не є й не може бути ознакою культури, навпаки, він завжди відбиває некультурність людини (За Б. Антоненком-Давидовичем).

II. Зачитайте останній абзац тексту. Коли виникає суржик? Чи є він ознакою культури? Чому?

8. Прочитайте речення. Доведіть, що виділені слова і словосполучення вжито неправильно (в іншому лексичному значенні, неправильно утворено граматичну форму тощо). Користуючись орфографічним, тлумачним або російсько-українським словниками, замініть слова і вислови-суржик літературними відповідниками. Запишіть відредаговані речення.

1. Ветеринар **лічить** тварин. 2. Це **сама дорога** мені людина. 3. **Положи** книгу на стіл. 4. Олена **доказала**, що може вчитися добре. 5. Мені **сьогодні повезло**. 6. Мій батько працює **кранівщиком**. 7. Він проживає у **частному** будинку. 8. Кожен різкий рух викликав у пораненого **гостру** біль. 9. Ольга Іванівна вчить нас **українській мові** (3 учн. творів).

9. I. Прочитайте словосполучення. За допомогою фразеологічного словника поясніть їх зміст. Запишіть фразеологізми, дібравши до них із довідки російські відповідники. Як характеризує мову наявність у ній великої кількості фразеологізмів?

Дати собі раду; без діла слабіє сила; дійти згоди; бити байдики; зробити нашвидкуруч; довести до відома; кожне діло попервах не йде; клопоту повна голова; байки правити; піймати облизня; горобина ніч.

Д о в і д к а: безделье портит человека; хлопот полон рот; приходит к соглашению; бить баклуши; найти выход из положения; остаться на бобах; сделать на скорую руку; первый блин комом; воробьиная ночь; басни рассказывать; ставит в известность.

II. Підготуйте невелике усне повідомлення, даючи відповіді на запитання та виконуючи запропоновані завдання.

1. Як виникли слов'янські мови? У яких країнах вони поширені?

2. Назвіть групи слов'янських мов. До якої з них належить українська мова?

3. У чому простежується спорідненість слов'янських мов? Чим пояснюються відмінності між ними?

4. У яких випадках запозичення з однієї мови в іншу збагачують, а коли — негативно впливають на мову?

¹ П о к р у ч — потомство, виведене від схрещування різних порід тварин, видів рослин (рос. помесь); тут: потвора.

² С у р ж и к — тут: суміш двох або кількох мов.

§ 2 Повторення та узагальнення вивченого в шостому класі

Слава українських майстрів

10. І. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *легко*, *зшита*, *безсмертника*, *працюють*. Прочитайте текст.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІВША

Усім відоме сказання Миколи Лескова про Лівшу. Російський умілець зумів підкувати блоху, перевершивши зарубіжних майстрів. Відтоді вислів «підкувати блоху» означає особливо тонку роботу.

А знаєте ви, що в Україні працюють чародії мікромініатур, чії вироби просто фантастичні? Одним із них є Микола Сергійович Сядристий.

Відвідувачі всесвітньої виставки в Монреалі не могли повірити своїм очам. Під потужним¹ мікроскопом вони бачили працюючий замок. В одному кубічному міліметрі можна було вмістити 50 тисяч подібних виробів!

Пізніше майстру вдалося виготовити **найменшу** шахову фігурку. Пішак із золота був **менший** від макового зерняти у три мільйони разів!

Микола Сядристий — творець **найменшого** у світі «Кобзаря». Чотири місяці трудився майстер над виготовленням книги. Площа її обкладинки — 0,6 квадратного міліметра.

Книга легко проходить крізь вушко голки. Незважаючи на мікроскопічні розміри, у ній — 12 сторінок, на яких розміщено портрет поета, повні тексти віршів «Заповіт», «Садок вишневий коло хати» та інших.

Книга зшита звичайною² павутинкою. Сторінки зроблено із ялинкової іграшки. Папір найкращої якості був би надто грубим. Обкладинку виготовлено з пелюсток безсмертника золотисто-жовтуватого кольору і прикрашено з обох боків смужками (З журналу).

М. Сядристий.
Квітуча гілка
(у зерняті яблука)

площа

розмір

з обох боків

¹ Потужний — рос. мощный.

² Звичайний — рос. обыкновенный.

II. Що означає вислів *підкувати блоху*? Яка інформація в тексті виявилася для вас несподіваною?

III. Визначте тип, стиль мовлення й основну думку тексту.

IV. Складіть усно речення зі словами в рамці на с. 9. Поясніть правопис слів *всесвітньої, міліметри, менший, зерняти, мільйони*.

V. Випишіть виділені речення, розберіть їх за частинами мови.

VI. Випишіть виділені прикметники, схарактеризуйте їх.

VII. Яку роль у тексті відіграють числівники? Дайте їм характеристику.

11. Поділившись на групи, визначте, хто з представників кожної команди тимчасово залишить аудиторію. Решта складають перелік того, чим, найімовірніше, займався відсутній напередодні з восьмої ранку до восьмої вечора. Після цього його запрошують. Ставлячи запитання гравцям команди, він вислуховує їхні припущення¹. Врешті цей учень розказує, що ж насправді робив напередодні.

12. Прочитайте. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. На Камчатці багато ~~гарячих~~ тейзерів. 2. Полярники дрейфили на льдині. 3. Чай заварюють гарячим окропом. 4. Батько не падав нічого для свого сина. 5. Переверніть сторінку і дочитайте текст до кінця. 6. Славко не трудився над собою. 7. Цього року в армію прибудуть нові новобранці (3 учн. творів).

13. I. На дошці в три стовпчики записано слова з пропущеними буквами. Клас ділиться на три групи. Гравці кожної команди вписують у слова свого стовпчика потрібні букви. За кожну помилку нараховується штрафне очко. Виграє команда, яка закінчить роботу першою і з найменшою кількістю штрафних очок.

II. Розгляньте схему на другому форзаці підручника. Поділившись на групи, підготуйте повідомлення про розділи науки про мову, які ви вже вивчили. Наводьте приклади.

14. I. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Поясніть орфограми.

1. Ран..я осінь листя золотить (Л. Костенко). 2. Віяло з Дніпра свіжіст..ю лісів та лук. 3. Дзвеніли леза, ро..сипаючи іскри. 4. Чорне небо палахкотить бл..скавиц..ю (3 тв. З. Тулуб). 5. Я подорожував Латві..ю (В. Коротич). 6. Підход..ближче (Григорій Тютюнник). 7. Криничку ро..шукали швидко (А. Давидов). 8. Радник² ро..щедрився. 9. Мати допіз..на ч..кала бат..ка з вечер..ю (3 тв. Р. Іваничука).

II. Зробіть звуковий запис слова *дзвеніли*.

III. Розберіть за будовою слово *подорожував*.

¹ Припущення — рос. предположение.

² Радник — рос. советник.

15. Учора ви хотіли запросити друга (подругу) на вечірку, але його (її) не було вдома. Сьогодні ви зустрілися в крамниці. Уточніть (перепитайте), де вчора був ваш товариш (була ваша подруга), нагадайте, що вчора ви мали намір піти з ним (із нею) на вечірку. Дізнайтеся, чи зможе він (вона) прийняти вашу пропозицію відвідати сьогодні виставку квітів.

16. I. Перекладіть речення українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Поясніть особливості написання виділених слів в українській і російській мовах.

1. Случайный прохожий мок под дождём. 2. Он тихо свистнул (Ю. Тиньянов). 3. Юноша пожал мне руку. 4. Разреши мне пойти на дискотеку. 5. Познакомь меня с обеими девочками. 6. Проверь, идут ли часы. 7. Согласитесь, что директор прав. 8. Обе женщины встретились в парке. 9. Чем человек умнее и добрее, тем больше он замечает добра в людях (Б. Паскаль).

II. З-поміж речень знайдіть афоризм. Як ви розумієте його зміст?

17. I. Відновіть речення за їх частинами.

1. Вона виросла у великому місті, де 2. Батько був освіченою людиною, знав кілька мов, у тому числі 3. У школі Валерія вважали не найкращим учнем, проте згодом 4. Туристи запалили багаття, щоб

II. Поясніть правопис виділених слів.

18. I. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. З'ясуйте значення незнайомих слів за словничком наприкінці підручника. Які з-поміж слів є синонімами? Доберіть заголовок до тексту.

Історії відома значна кількість людей із феноменальною (пам'ять). Великий полководець Олександр Македонський знав на ім'я всіх своїх (солдати), яких у його (армія) налічувалось кілька десятків тисяч. Неабияку (пам'ять) мав Олександр Суворов. Вражав своєю (пам'ять) і всесвітньо відомий український мовознавець Агатангел Кримський, який знав дев'яносто дві мови. (П'ятдесят сім) мовами володів головний зберігач бібліотеки у Ватикані Джузеппе Меццофанті.

Винятковою зоровою (пам'ять) відзначалися художники Левітан та Айвазовський.

Унікальною музикальною (пам'ять) володів Моцарт. Коли йому було чотирнадцять років, у Соборі Святого Петра він почув твір церковної музики. Ноти цього (твір) складали (таємниця) папського (двір). Моцарт написав партитуру з (пам'ять) й виконував цей твір (Із журналу).

II. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть відомі вам орфограми.

III. Підготуйте усний переказ тексту.

19. І. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *розсипи*, *Криворіжжя*. Відпрацюйте вимову слів у рамці й прочитайте текст.

КАМ'ЯНІ КВИТИ

Через усю Україну простерся Великий кам'яний щит, або Український кристалічний масив. Утворився він близько чотирьох мільярдів років тому внаслідок¹ виверження вулкана. У надрах щита добувають будівельний камінь та набагато красивіше за нього коштовне каміння, часом яскраве і барвисте, з якого українські ювеліри виготовляють чудові жіночі прикраси.

внаслідок
виверження
вулкана

Найбільше коштовного каміння видобувають на Волині. Виграє воно всіма кольорами веселки. Це топази: жовті, як достиглі хліба, голубі, як гірські озера, синюваті, мов осіннє небо, багряні, блідо-рожеві, брунатно²-медові. Це і кристали кварцу — темно-коричневі, гвоздично-бурі, золотисті, туманні, і чорні, як ніч, моріони.

Трапляються³ на Волині й чудесні акварини, що сяють і переливаються, як синє море під безхмарним небом. Ось блакитний

траплятися

¹ Внаслідок — *рос.* вследствие.

² Брунатний — *рос.* коричневый.

³ Траплятися — *рос.* попадаться, встречаться.

топаз. Він належить до так званих пейзажних: у його прозорій глибині біліють вrostки, які нагадують чи то засніжений ліс, чи якесь казкове місто. А інший топаз увібрав у себе барви осіннього листя.

У Вінницькій області трапляються опали. Прозорі, ледь¹ забілені, білі з райдужними смужками, барвисті з червоними й жовтими переливами, жовті, світло-голубі, темно-червоні, вони нагадують перли².

пéрли

А на Запоріжжі добувають лазурово-сіре «соколине око» та «котяче око» жовтого кольору із зеленим відтінком. Тут трапляється і «тигрове око» — брунатно-золотистого кольору.

На Рівненщині знаходять надзвичайно гарні аметисти — фіолетові, багряно-сині. Трапляються тут і смугасті родичі кварцу — агати з химерними³ візерунками, схожими на розмальовані морозом шибки.

Рівненщина

химéрний

Блідо-фіолетові аметисти залягають і в горах Донбасу, а рожеві й темно-фіолетові — в Криму. Переливаються, наче мінливе сяйво, жовті й чорні опали Приазов'я.

Цілі розсипи різнобарвних кам'яних квітів ховаються в надрах України (З кн. «Цікаве. Дивовижне. Таємниче»).

II. Визначте тип і стиль мовлення.

III. Яка тема й основна думка тексту? Розгляньте малюнок. Перелічіть і опишіть прикраси, які виготовляють з українських самоцвітів.

IV. Поясніть правопис власних назв та слів *масив, мільярдів, каміння, гірські, блідо-рожеві, безхмарний, осіннього, (на) Криво-ріжжі, Приазов'я*.

20. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Цвітуть і трави на леваді. Он їх скільки і голубим цвітуть і білим і рожевих квітів багато. 2. За вербами кущі калина бузина порічки а то й просто верболіз (Із тв. Є. Гуцала). 3. Скрізь у саду в полі у лісі панував осінній спокій (Г. Терещенко). 4. Сходило сонце. Вода і гори і небо все було пурпурним (В. Дрозд).

21. Прочитайте пари речень. Чому ті самі слова в одному випадку виділяються комами, а в іншому — ні?

1. Роззолочена сонцем хмара здається казковим палацом.— Я, здається, забув зарядити мобільний телефон.

¹ Ледь — рос. слегка, чуть.

² Пéрли — рос. жемчуг.

³ Химéрний — рос. причудливый.

2. Сусіди кажуть, що Петро з сім'єю поїхав на дачу.— Олександр, кажуть, одружився.

22. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Я звісно більше слухав а дядько говорив. 2. Нас мабуть шукатимуть. 3. А може воно й не так було? 4. Здавалося то змій,— такий, як у казках (Із тв. Б. Грінченка).

23. Складіть і запишіть речення з поданими вставними словами так, щоб вони вживалися: а) на початку; б) в середині; в) в кінці речення. Що виражають вставні слова? Поясніть пунктограми.

На щастя, мабуть, на жаль, на мою думку.

24. Прочитайте жартівливий вірш (мовчки). Що треба зробити, щоб краєвид не видався таким дивним?

Дуже дивний
краєвид:
річка за вікном
стоїть,
чийсь котедж
хвостом виляє,
песик
з рогатки стріляє,
хлопчик
ледь не з'їв був мишку,

кіт в саду
читає книжку,
дід Матвій
в вікно влетів,
горобець
зерно схопив.
А мораль
усім відома:
як багато
важить кома.

За Б. Заходером

25. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Я не вспів до кінця закінчити роботу. 2. Олег ^{мовчки} відказався їхати з друзями на рибалку. 3. Вася завів собаку, коли він був іще щеням. 4. Віддихніть з дороги. 5. Взрослі дивилися на це другими очами. 6. Оба брата дуже любили друг друга. 7. Обої були трохи рожевуваті. 8. Прощле літо було саме найспекотніше. 9. Хочеться сісти на вороного коня, білого, як сніг (З учн. творів).

26. Пишучи родині листа, Миколчин дядько щоразу адресував своєму небожеві замасковану хитру задачу. Цього разу він написав таке: Коли ввечері я вийшов прогулятися з гуркотом і шумом, промчав трамвай. Трамваї кажуть: старожили тут ходять дуже давно. Допоможіть Миколці зрозуміти написане.

27. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть особливості вживання числівників, які позначають орієнтовний час.

1. Прошло около двух недель (*І. Тургенєв*). 2. Было ему около тридцати пяти лет (*А. Чехов*). 3. Обеденный перерыв до полвторого. 4. Эту тайну он хранил за семью печатями. 5. После пяти часов стали съезжаться гости. 6. Так мы просидели часов до одиннадцати (*З тв. О. Купріна*). 7. В Охотском и Японском морях есть около трёхсот видов рыб (*В. Коротич*).

28. Уявіть ситуацію. Ваш космічний корабель сів за 300 км від визначеного місця. Поділившись на групи, обговоріть: а) які предмети вам знадобляться, щоб дочекатися допомоги; б) до яких дій вам слід вдатися, щоб дістатися запланованого місця.

29. І. Спишіть речення, підкресліть у них граматичні основи. Поясніть розстановку розділових знаків.

1. Сонце пробило у хмарах вузьку ополонку, яскравим променем стрільнуло на левади (*Григорій Тютюнник*). 2. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть (*Б. Грінченко*). 3. Минали роки, росли діти (*Григорій Тютюнник*). 4. Коли він зайшов у хату, Сергій уже спав. 5. Віконечко раптово замережилось краплинками дощу, і так само раптово дощ припинився (*З тв. О. Іваненко*).

II. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

§ 3 Публіцистичний стиль.

Переказ тексту публіцистичного стилю

Спорт у житті видатних людей

30. І. Прочитайте тексти. Визначте, до якого типу і стилю мовлення вони належать, обґрунтуйте свою відповідь за допомогою таблиці «Стилі мовлення» на с. 17.

II. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання після кожного тексту. Доберіть до текстів заголовки.

І. Я приїхав у Закарпаття тієї жовтневої пори, коли, здається, хтось щедрою рукою вилив на поля чисті барви осені.

Багато бачив я красивих місць, але такої яскравої, такої багатоглибкої відтінками осені я не бачив ніде. Не можна не захоплюватися, коли сині здала гори стають зблизька¹ різнобарвними, як ткані килими і рушники гуцулів...

здала
зблизька

З першого дня я полюбив цей край і людей, які в ньому живуть (*За Г. Черкашиним*).

1. Знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

2. Яку мету ставив перед собою автор? Чи досяг він її?

¹ З б л и з ь к а — рос. вблизи.

II. Біле світло складається із семи основних кольорів. Коли промені сонця проходять крізь дощові краплі, вода діє, як призма, заломлюючи сонячні промені і розкладаючи їх на складові кольори. Веселку можна побачити, якщо сонце розташоване за нами, а дощ іде перед нами.

Веселка — це результат проходження сонячних променів крізь дощові краплі. Промені заломлюються і відбиваються кожною краплею, утворюючи барвисте природне явище (З кн. «Земля і Всесвіт»).

1. Зі скількох кольорів складається веселка?
2. Як вона утворюється?

III. Річковий транспорт найдешевший, повітряний — найдорожчий. Автомобільний та залізничний види транспорту перевозять найбільше пасажирів і вантажів. Один із наймолодших видів транспорту — повітряний. Його перевага перед іншими полягає у швидкості.

Столицю обслуговують аеропорти «Бориспіль» і «Київ». Вони розташовані в передмістях Києва — Борисполі та Жулянах.

Головні повітряні ворота Києва і всієї України — міжнародний аеропорт «Бориспіль». Він має справді європейський вигляд і відповідає світовим вимогам¹. Цьому аеропорту пророкують² велике міжнародне майбутнє (За кн. «Мій Київ»).

1. Перелічіть види транспорту, про які йдеться в тексті. Що сказано про повітряний транспорт? Яка його перевага перед іншими видами транспорту?

Міжнародний аеропорт «Бориспіль»

¹ Відповідати вимогам — рос. отвечать требованиям.

² Пророкувати (щось) — рос. предсказывать (что-либо).

2. Яку мету ставив перед собою автор? Чи досяг він її?

3. Чи міг би такий текст бути надрукований у газеті або виголошений перед аудиторією?

Стилі мовлення

Назва стилю	Сфера використання	Мета висловлювання	Види висловлювання
Розмовний	Побут	Обмін інформацією, думками з різними людьми	Розмова, бесіда, записка, листи до близьких і знайомих
Науковий	Наука, техніка, освіта	Передача наукових знань	Правила в підручнику, виступ, доповідь, лекція, стаття, інформація в науковій літературі
Офіційно-діловий	Стосунки між державами, установами, організаціями та громадянами	Точна передача інформації, відомостей, вказівок, рекомендацій	Закон, постанова, договір, наказ, ділові папери (заява, довідка, звіт, оголошення та ін.)
Художній	Художня література	Поповнення знань, вплив на думки, почуття й емоції	Вірш, оповідання, повість, роман, п'єса

У газетних і журнальних статтях, усних виступах по радіо й телебаченню, на мітингах і зборах застосовують **публіцистичний стиль**.

Мета публіцистичного тексту — вплинути на читача і слухача, в чомусь переконати, до чогось закликати, спонукати.

31. І. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Вкажіть у тексті характерні ознаки стилю.

Гармонійна особистість: яка вона?

Важливим фактором всебічного розвитку особистості є спорт — гімнастика, плавання та різні фізичні вправи.

Високо цінували фізичне виховання і спорт відомі філософи, письменники, вчені, педагоги.

Будьмо вдячні історії, що зберегла для нас імена видатних людей, які відповідали поняттю «гармонійна особистість».

Чи знаєте ви, що Піфагор, теорему якого вивчають у школі, був могутнім кулачним борцем? І, крім креслень та геометричного приладдя, у домі великого математика зберігалось і давнє спортивне спорядження¹.

Батько медицини — давньогрецький лікар Гіппократ — був відомий у середовищі еллінських борців та майстрів верхової їзди. Нехай не буде для вас несподіванкою², що філософи Платон і Сократ, поети Софокл та Евріпід були володарями різних спортивних нагород.

Олександр Пушкін любив фізичні вправи, ігри, боротьбу, вияв сили, вправності, винахідливості. Прокинувшись уранці, поет зазвичай³ приймав холодну ванну або обливався холодною водою, купався в річці до осені.

Лев Толстой до глибокої старості систематично займався гімнастикою, їздив верхи й на велосипеді, здійснював піші прогулянки, катався на ковзанах, грав у теніс, любив фізичну працю на повітрі. Це дало йому змогу надовго зберегти працездатність.

Максим Горький володів надзвичайною силою, знаходив час для підтримання бадьорості і здоров'я. Дуже любив веслування, плавання. Разом з українським письменником Михайлом Коцюбинським здійснював тривалі морські прогулянки та сходження⁴ на гірські вершини.

Всесвітньо відомий авіаконструктор Сергій Корольов з дитинства захоплювався плаванням і гімнастикою. П'ятнадцятирічним хлопчиком на літаку він почав освоювати небо, а в дорослому віці займався планеризмом, баскетболом, любив лижні прогулянки.

Славетний українець Павло Попович став підкорювачем космосу завдяки систематичним тренуванням. А поштовхом до самовдосконалення⁵ для нього став урок фізкультури, на якому він не зміг підтягтися на перекладині. Присоромлений своєю слабкістю, Павло почав займатися спортом і згодом досяг надзвичайних успіхів.

Усі ці приклади свідчать про те, що найкращі результати людство демонструє там, де фізичне виховання і розумовий розвиток ідуть поруч.

розумовий

Тож цінуймо спорт і будьмо гідними нащадками великих землян (За А. Стариковим, Ф. Гальперіним).

¹ Спорядження — рос. снаряжение.

² Несподіванка — рос. неожиданность.

³ Зазвичай — рос. обычно, как правило.

⁴ Сходження — рос. восхождение.

⁵ Самовдосконалення — рос. самосовершенствование.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яка роль фізичного виховання у всебічному розвитку людини?

2. Що таке «гармонійна особистість»?

3. Про кого з видатних землян ідеться в тексті? Які факти з їхнього життя свідчать про неординарність¹ цих людей?

4. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть до нього заголовок, який відбивав би основну думку.

5. Яка мета висловлювання? Які мовні засоби впливу на читача використано в тексті?

6. Розкажіть про свій улюблений вид спорту. Поясніть, чому він вам подобається.

III. Складіть простий план тексту і перекажіть його спочатку усно, а потім письмово. Скористайтесь пам'яткою.

Як працювати над переказом

1. Уважно прослухайте текст; з'ясуйте значення незнайомих слів.

2. Прочитайте текст мовчки.

3. Дайте відповідь на запитання після тексту. В разі потреби перечитайте відповідні частини тексту.

4. Сформулюйте тему й основну думку тексту.

5. Визначте основний і додаткові типи мовлення.

6. Назвіть головні події, описані в тексті.

7. Подумки поділіть текст на композиційні частини відповідно до поданого плану або складіть план самостійно, обдумуючи перехід від однієї частини до наступної; перечитайте текст, розділяючи ці частини паузами.

8. Визначте стиль мовлення; з'ясуйте правопис важких слів, розстановку розділових знаків. Намагайтеся запам'ятати особливості мовного оформлення тексту і, по змозі, зберегти їх у переказі.

9. Перекажіть текст за планом. Починаючи писати, пам'ятайте:

а) всі пункти плану повинні підпорядковуватись основній думці;

б) не можна переходити до наступної думки, не закінчивши попередню.

10. Напишіть переказ на чернетці, перевірте її з погляду змісту, стилю, можливих помилок; після перевірки і виправлень перепишіть переказ начисто.

¹ Неординарність — незвичайність; неординарний — який виділяється з-поміж інших.

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. ДІЄПРИКМЕТНИК

яке?

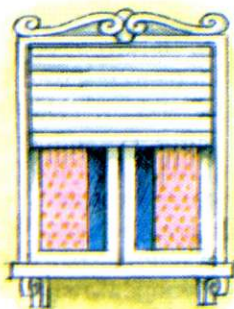
§ 4 Дієприкметник як особлива форма дієслова

Перлина Криму

32. І. Розгляньте малюнки і прочитайте стовпчики слів. У котрому з них предмет характеризується за формою, розміром, кольором, а в котрому — за дією?

велике
невелике
квадратне
овальне
металопластикове
чисте
біле

за́склене
зачі́нене
відчи́нене
пофарбо́ване
зашто́рене
за́гратоване
розби́те

II. Які ознаки предмета — постійні чи непостійні — виражають слова в лівому стовпчику? До якої частини мови вони належать?

Які ознаки предмета — постійні чи непостійні — позначають слова в правому стовпчику? Від яких частин мови вони утворені? Чи можна визначити їх час і вид?

Міркуємо. Слова правого стовпчика називають ознаку предмета за дією.

- ◆ **Дієприкметник** (рос. причастие) — це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом, поєднує в собі граматичні особливості дієслова та прикметника і відповідає на питання *я к и й?*, *я к а?*, *я к е?*, *я к і?*: *заварений чай* (чай, який заварили); *помите яблуко* (яблуко, яке помили).

33. І. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *безстрашно*, *приїжджий*. З'ясуйте значення слів *запаморочлива* (висота), *виняткова* (популярність), *готичний* (стиль). Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення, знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

«ЛАСТІВ'ЯЧЕ ГНІЗДО»

Упродовж століть люди милувалися цим ажурним, ніби **виріганим** із слонової кістки, витвором мистецтва. Замок, що безстрашно повис над морем, ніби **приліплений** до вершини однієї з прямовисних скель. Звідси, із запаморочливої висоти, відкривається велична панорама безмежної морської стихії.

Це знамените «Ластів'яче гніздо», унікальна архітектурна споруда, одна з визначних історичних пам'яток Південного берега Криму. Популярність її виняткова. Ця споруда **зображена** на численних листівках, календарях, сувенірах, у фотоальбомах, **розповсюджених** по всьому світу.

Замок «Ластів'яче гніздо»

«Ластів'яче гніздо» бере початок з 80-х років позаминулого століття із дерев'яного будиночка, **зведеного** на цьому місці **приїжджим** генералом. Пізніше оселя не раз перебудовувалася.

Згодом за задумом інженера Шервуда була збудована оригінальна споруда в готичному стилі, що збереглася до наших днів. Вона дістала назву «Ластів'яче гніздо».

У 1927 році стався землетрус, і замок був **пошкоджений**¹. Оздоблення його башти впало в море.

Упродовж багатьох років «Ластів'яче гніздо» перебувало в аварійному стані й було **закрите** для відвідувачів².

Нарешті було вирішено відбудувати цю унікальну пам'ятку. В 1968 році розпочалися реставраційні роботи, продовжені пізніше.

Сьогодні **відреставроване** «Ластів'яче гніздо», що викликає подив і захоплення, прикрашає один із наймальовничіших куточків Південного узбережжя Криму (За В. Самариним).

численний

наявний у великій кількості: *численні зорі, численні відвідувачі.*

чисельний

який стосується числа, виражений числом, числовий: *чисельна перевага, чисельний аналіз.*

II. Розкажіть про історію архітектурної пам'ятки. Звідки походить її назва? Чим особливе «Ластів'яче гніздо»?

III. Яка основна думка тексту?

IV. Поясніть написання слів *безмежної, морської, південного, дерев'яного, землетрус, узбережжя*. Складіть і запишіть речення зі словами *численний* і *чисельний*. Запам'ятайте слова в рамці, складіть із ними речення (усно).

V. Випишіть із тексту «Ластів'яче гніздо» виділені слова. Користуючись поданими запитаннями і таблицею на с. 23, визначте, до якої частини мови вони належать.

1. На яку ознаку предмета (постійну чи непостійну) вказує слово?
2. На яке питання відповідає?
3. Чи має час?
4. Чи змінюється за родами, числами й відмінками?
5. Які ознаки дієслова і прикметника поєднують у собі аналізовані слова?
6. До якої частини мови вони належать?

¹ Пошкоджений — рос. поврежден(ный).

² Відвідувач — рос. посетитель.

Граматичні ознаки дієприкметника

Дієслівні	Прикметникові
<p>1) вид (доконаний, недоконаний): <i>освітлений</i> (док.), <i>освітлюваний</i> (недок.);</p> <p>2) час (теперішній, минулий): <i>знаючий</i> (теп.), <i>полагоджений</i> (мин.);</p> <p>3) може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник): <i>скутий кригою</i>, <i>запрошений нею</i>, <i>надісланий учора</i></p>	<p>1) відноситься до іменника і залежить від нього: <i>розквітла троянда</i>, <i>замерзлий ставок</i>;</p> <p>2) змінюється за родами, числами й відмінками: <i>стиглий, стигла, стигле</i>; <i>стигли — стиглих</i>;</p> <p>3) виступає в ролі означення або присудка: <i>Накритий скатеркою стіл прикрашали квіти.</i> <i>Стіл <u>накритий</u>.</i></p>

34. Згрупуйте словосполучення у два стовпчики: а) прикметник з іменником; б) дієприкметник з іменником. Вкажіть на спільні ознаки дієприкметника і прикметника.

Свіже повітря, освіжаючий дезодорант; затихаючий дощ, тихий голос; висохла земля, суха пелюшка; льодові скульптури, обледенілі східці; зламані ножиці, ламана лінія.

35. Прочитайте сполучення іменників із дієприкметниками. Від дієслів якого виду вони утворені? Запишіть словосполучення, групуючи їх за видами дієприкметників: а) доконаним; б) недоконаним.

Оздоблена корона, оздоблювана шкатулка; причесана дівчина, причісувана модель; прооперований чоловік, оперований хворий.

♦ Дієприкметник зберігає **вид** того дієслова, від якого він утворений: *фарбувати* (недок. вид) — *фарбоване волосся*;
 ♦ *пофарбувати* (док. вид) — *пофарбоване волосся*.

36. І. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при прямій мові. Підкресліть дієприкметники, визначте їх число, рід, відмінок і час.

1. Добре вимовлене слово — це вже музика, добре заспівана фраза — це мовлення писав Костянтин Станіславський.
 2. Анатоль Франс писав Подорожі вчать більше, ніж будь-що інше. Іноді один день, проведений у чужих місцях, дає більше, ніж десять років, прожитих удома.

II. Як ви розумієте афоризми?

♦ Дієприкметник має дві форми часу — теперішній і минулий: *білючі хатки* (теп. ч.) — *побілілі від інею дерева* (мин. ч.).

37. Спишіть речення, зробіть їх синтаксичний розбір. Якими членами речення є дієприкметники?

1. Спить засипане снігами село. 2. Одбіліли підсинені березневі сніги (*З тв. В. Козаченка*). 3. Зароблена копійка краще вкраденого карбованця (*Нар. творчість*). 4. Балкон зеленню повитий (*А. Тесленко*).

◆ У реченні дієприкметник виконує роль **означення**, рідше — **присудка**: *Між деревами зблиснуло скуте кригою озеро. Вікно в сад відчинене* (*С. Васильченко*).

◆ Іменник, з яким узгоджується дієприкметник, називається **означуваним словом**: *розквітлі* (я к і?) *сади*; *припорошена* (я к а?) *стежка*.

38. I. Прочитайте і спишіть речення. Підкресліть дієприкметники, визначте, до яких іменників вони відносяться, а також їх вид, час, число, рід і відмінок.

1. Чудова думка втрачає свою цінність, якщо вона погано висловлена (*Вольтер*). 2. Тротуар порожній, чисто підметений, ніхто не заважає мені бачити другий бік вулиці (*Р. Іванчук*). 3. Виноград горів між маслинами, як вставлене в пояс дорогоцінне каміння (*М. Коцюбинський*). 4. Крізь скляні двері виднілись освітлені неоновими лампами червоні й кремові троянди (*Р. Іванчук*). 5. Розстелений козушок, по нім посіяний горошок (*Нар. творчість*).

II. З-поміж речень знайдіть афоризм. Як ви розумієте його зміст?

III. Зробіть синтаксичний розбір останнього речення; визначте роль дієприкметників.

§ 5 Відмінювання дієприкметників

Обличчям до сонця

39. I. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Зробіть звуковий запис слів *бджолами*, *кукурудзою*, *розсудливо*¹.

II. Прочитайте, з'ясовуючи значення незнайомих слів. Визначте тип і стиль мовлення, знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

СМІЮТЬСЯ СОНЯШНИКИ

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони схожі на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, — світитися їй золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою, напоєною сонцем усмішкою.

пелюстка

усмішка

¹ Розсудливо — рос. рассудительно.

Скільки того сміху на городі — всі соняшники сміються, веселі, водночас¹ по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди до нього.

Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють, затихають живі кобзи. Стоять похилені на межі поміж грядками, поміж картоплею та кукурудзою. Стоять мовчки, розсудливо думають про своє, прекрасні в своєму заглибленому думанні й мовчанні.

*поміж
кукурудзою*

Переборюючи легкий страх у грудях, обережно ступаючи по принишклій² землі, наближаєшся до першого-ліпшого соняшника, простягаєш руку, повертаєш його обличчя до свого — і вражено й трохи безпорадно³ відповідаєш усмішкою на вечірню пригаслу усмішку соняшника, на його широкий просвітлений погляд (За Є. Гуцалом).

III. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Усно опишіть малюнок до тексту.

IV. Поясніть правопис слів *вечоріють*, (*поміж*) *картоплею*, *прекрасні*, (*у*) *мовчанні*, *легкий*, *обличчя*, *безпорадно*. Складіть речення зі словами в рамці (усно).

V. Випишіть із тексту дієприкметники разом з означуваними словами. Провідмінійте перший із них усно в однині і множині, орієнтуючись на таблицю «Відмінювання дієприкметників» на с. 26.

❓ За зразком якої частини мови відмінюється дієприкметник? Які закінчення він має? Коли в закінченні пишеться буква *и*, а коли — *і*?

◆ Дієприкметники, як і прикметники, змінюються за родами (в однині), числами й відмінками. Вони мають такі самі закінчення, як і прикметники: *синього/синіючого неба*; *(на) синьому/синіючому небі*.

О р ф о г р а м а
Букви *и* — *і* в закінченнях дієприкметників
стиснутим кулаком; у почутій казці

¹ Водночас — рос. в то же время, одночасно.

² Принишкий — рос. притихший.

³ Безпорадно — рос. беспомощно.

Відмінювання дієприкметників

Від- мінок	Однина		Множина
	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	
Н.	зароблен-ий стаж зароблен-е добро	зароблен-а гривня	зароблен-і гроші
Р.	зароблен-ого стажу/добра	зароблен-ої гривні	зароблен-их гро- шей
Д.	зароблен-ому стажу/добру	зароблен-ій гривні	зароблен-им грошам
Зн.	зароблен-ий стаж зароблен-ого коня зароблен-е добро	зароблен-у гривню	зароблен-і гроші зароблен-их коней
Ор.	зароблен-им стажем/добром	зароблен-ою гривнею	зароблен-ими гроши́ма/грі́шми
М.	(на) зароблен-ому стажі	(на) зароблен-ій гривні	(на) зароблен-их грошах

 Як визначають відмінкове закінчення дієприкметника?

Міркуємо. Щоб визначити відмінкове закінчення дієприкметника, треба знати рід, число і відмінок іменника, від якого залежить дієприкметник. За ним визначаються рід, число і відмінок дієприкметника: *з новоприбулим пасажиром; над розквітлою трояндою; посеред висохлого озера.*

40. Користуючись таблицею як зразком, провідмінійте подані словосполучення. Позначте і зіставте відмінкові закінчення дієприкметників і прикметників, зробіть висновок. Поясніть орфограму.

1. Вимитий блискучий автомобіль. 2. Випрасувана модна сорочка. 3. Замовлене приватне таксі.

41. Спишіть сполучення слів, узгоджуючи дієприкметники з означуваними іменниками.

На усміхнен.. обличчі; у викупан.. дитини; із заплющен.. очима; із зачинен.. дверей; в розпущен.. волоссі; із заґратован.. вікнами; із густонаселен.. району; в розгублен.. погляді; біля заросл.. озер.

42. Спишіть речення, узгоджуючи дієприкметники з означуваними іменниками. Визначте рід (в однині), число та відмінок дієприкметників, а також їх синтаксичну роль.

1. Книга — найбільше з чудес, створених людиною (Максим Горький). 2. Стоять замислені, дуби над тихою водою (В. Сосюра). 3. Гнат блимав, перелякан, очима (Григорій Тютюнник). 4. На долині, вкриті зеленим житом, червоніла якась велика квітка. 5. Небо червоніло й жовтіло, ніби облите золотом, обсіпане жаром (Із тв. І. Нечуя-Левицького).

43. Провідмінійте письмово за варіантами сполучення іменника з дієприкметником.

А. Відновлений міст. Б. Зіпсований настрій.

44. І. Прочитайте текст мовчки. Усно перекладіть українською мовою кожне речення, замінюючи, де це доцільно, дієприкметник синонімічними конструкціями із займенниками *який, що* (див. с. 30).
ІІ. Доберіть заголовок і запишіть текст українською мовою.

Стояла осень, щедро дарившая нам солнце и туманы.

Над нами шепчутся ветки старых сосен, растущих на берегу. Сквозь¹ облетевшие леса видны далёкие облака, плывущие в синем густом воздухе (За К. Паустовським).

45. І. Прочитайте текст мовчки. Перекладіть і запишіть його українською мовою, дібравши заголовок.

В сырых впадинах синели незабудки. Они были такие яркие и такие синие, будто в них отразилось синее весеннее небо.

Озёра незабудок окружены золотыми лютиками. А на сухих холмах загорелись маки. Маки похожи на красные фонарики, зажжённые в зелёной траве (М. Сладков).

ІІ. Які слова, що означають колір, використані для опису квітів? З чим і за якою ознакою подібності порівнюються незабудки і маки? Яке слово, крім прикметника *червоні*, вказує на колір маків?

ІІІ. Випишіть із тексту дієприкметники разом з означуваними словами, визначте їх рід, число і відмінок. Провідмінійте словосполучення письмово в однині й множині. Позначте орфограму в закінченнях дієприкметників.

§ 6 Дієприкметниковий зворот

Світ твоїх захоплень²

46. І. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слова *багатство*.

ІІ. Прочитайте текст «Подорож у країну колекціонерів», з'ясовуючи значення незнайомих слів. Знайдіть у тексті тлумачення слів, які називають колекціонерів за видом їхніх занять.

¹ Сквозь — укр. крізь.

² Захо́плення — тут: рос. увлечение.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ КОЛЕКЦІОНЕРІВ

Кожна десята людина на земній кулі щось колекціонує. Колекціонерів багато, і в кожного — свій об'єкт захоплення. Збирають вони найрізноманітніші та найнеймовірніші¹ речі. За підрахунками одного з польських колекціонерів, у світі існує понад 1000 видів колекціонування.

колекціонувати

за підрахунками

Філателісти збирають марки, філокартисти — листівки, філуменісти — сірникові етикетки. Нумізмати колекціонують монети, фалеристи — ордени, медалі та значки. Збирачів книжок називають бібліографами, а людей, **захоплених колекціонуванням платівок**², — філофоністами. Є збирачі кактусів і навіть аптечних пляшечок.

Деякі колекції складають неймовірне багатство. Це зібрання картин всесвітньо відомих майстрів, старовинних прикрас, дорогоцінних каменів, особистих³ речей знаменитостей.

*всесвітньо
відомий*

Третяковська картинна галерея в Москві теж почалася з колекції творів живопису, **зібраної Павлом Третяковим**.

Колекція предметів старовини краєзнавця Олександра Поля, **передана міському історичному музею в Дніпропетровську**, налічує близько 5 тисяч експонатів.

*предмети
старовини*

Усім вам відома картина Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Ретельністю⁴ й точністю відтворення побуту запорозьких козаків, **зображеного на картині**, художник зобов'язаний видатному історикові Дмитру Яворницькому. Понад 75 тисяч унікальних експонатів з історії Запорозької Січі, **зібраних академіком**, розміщені сьогодні в Дніпропетровському історичному музеї.

налічувати

Відданими своїй справі, захопленими колекціонерами були такі всесвітньо відомі особистості як фізик Альберт Ейнштейн, прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру, фізіолог Іван Павлов, дослідник Арктики Ернст Кренкель.

Дехто називає колекціонерів диваками⁵, а їхні заняття — марним витрачанням часу.

дивак

Чи можна з цим погодитись? (За Е. Сагаловим).

¹ Неймовірний — рос. невероятный.

² Платівка — рос. грампластинка.

³ Особистий — рос. личный.

⁴ Ретельність — рос. тщательность.

⁵ Дивак — рос. чудака.

III. Дайте відповідь на запитання наприкінці тексту. Доведіть свою думку фактами з тексту і власного досвіду.

IV. Розкажіть, чим захоплюєтеся ви. З чого почалося ваше захоплення? Чим захоплюються ваші однокласники, друзі? Які з цих захоплень ви вважаєте вартими уваги і чому?

V. Поясніть написання слів *земний, польських, старовинних, краєзнавця, ретельністю, запорозьких, сьогодні, диваками, заняття*. Складіть речення зі словами та словосполученнями в рамці (усно).

VI. Випишіть із тексту виділені сполучення слів. Назвіть наявні в них частини мови.

◆ **Дієприкметник разом із залежними від нього словами називається дієприкметниковим зворотом** (рос. причастным оборотом): *Самі на себе дивляться ліси, розгублені од власної краси* (Л. Костенко).

◆ **Дієприкметниковий зворот є одним членом речення — означенням:** *Машини, вифарбовані в яскравий колір, одна за одною лаштувалися в довжелезний ряд* (Р. Іваничук).

◆ **Схема речення:** — , ~~~~ , ——— = ~~~~~ ———.

47. Прочитайте речення. Визначте дієприкметникові звороти. Вкажіть, із яких пояснювальних слів вони складаються. Ставте питання від дієприкметника до залежного від нього слова. Скористайтеся зразком та схемою.

Зразок. Портрет, написаний художником за кордоном всього за місяць, виставили в галереї.

Портрет,	написаний	{	ким?	художником	виставили в галереї.
			де?	за кордоном	
			як скоро?	всього за місяць,	

1. Фільм, знятий відомим кінорежисером у минулому році в Англії, здобув премію «Оскар». 2. Осіння берізка, підзолочена вранці сонцем, обтрушувала холодну росу.

48. Прочитайте речення, виділяючи голосом дієприкметниковий зворот. Поставте питання від дієприкметника до означуваного слова. Визначте місце і межі дієприкметникового звороту в кожному реченні, звертаючи увагу на розстановку розділових знаків.

1. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім інший світ (О. Довженко). 2. Яскравий відблиск сонця, переломлений у кожній сніжинці, боляче різонує по очах (Петро Панч). 3. Западали сутінки, а небо ще ясніло, прострілене останніми променями сонця (Р. Іваничук).

◆ Дієприкметниковий зворот може стояти перед означуваним словом або після нього.

◆ Дієприкметниковий зворот, що стоїть перед означуваним словом, здебільшого не виділяється комами: *В густих вербах причаїлася огорнута темрявою маленька хатинка* (Григорій Тютюнник).

◆ Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то в усному мовленні він виділяється паузою, а на письмі — комами: *Хліба, змиті дощем, яскраво зазеленіли* (О. Гончар).

49. Спишіть речення. Підкресліть дієприкметникові звороти і розставте пропущені розділові знаки, обґрунтовуючи їх.

1. Вмита дощем небо прояснилось. 2. І раптом побачив далекі гори залиті радісним сонцем (*Із тв. М. Коцюбинського*). 3. Кольорова кулька підхоплена вітром знялася увись. 4. На тротуарах вимитих на світанні з'явилися перші перехожі. 5. А ось і Дніпро сповитий кригою і снігами. 6. І обурений вкрай¹ Корж пішов геть². 7. Дзвенять цикади сп'янілі³ від сонця (*З тв. З. Тулуб*).

50. Прочитайте пари речень. Однаковий чи різний зміст вони виражають? Чи мають відмінності в структурі? Поясніть.

1. Бібліотекар видала студентів книжку, яку він замовив годину тому. — Бібліотекар видала студентів книжку, замовлену ним годину тому.

2. Жінка, що була знесилена⁴ довгим чеканням, заснула. — Жінка, знесилена довгим чеканням, заснула.

◆ Речення з дієприкметниковими зворотами можна замінити реченнями із займенниками *який, що*.

51. Спишіть, замінюючи виділену частину речення дієприкметниковим зворотом. Обґрунтуйте пунктуацію.

З р а з о к. 1. У новій квартирі, обставленій сучасними меблями, поселилася молода сім'я.

1. У новій квартирі, яку обставили сучасними меблями, поселилася молода сім'я. 2. Машина, яку поставили в гараж, потребувала ремонту. 3. В озері, яке оточене лісом, відбивалось ранкове сонце. 4. У місцях, що розташовані між тропіками, двічі на рік сонце стоїть над самою головою.

¹ Обу́рений вкрай — рос. возмущён(ный) до предела.

² Геть — рос. прочь.

³ Сп'яні́лий — рос. опьяневший.

⁴ Знеси́лений — рос. обессиленный.

52. Замініть одне з простих речень дієприкметниковим зворотом і запишіть за зразком. Поясніть пунктограму.

Зразок. 1. *Новий літак, керований досвідченим¹ пілотом, успішно витримав випробування.*

1. Новий літак успішно витримав випробування. Ним керував досвідчений пілот. 2. Я нарешті повернув другові книжку. Я знайшов її у сестрички на столі. 3. Ми беремо воду з бювета². Його відкрили місяць тому. 4. На стіл подали кавун. Кавун нарізали скибочками. 5. Ми стояли на галявині. Ми були вражені красою осіннього лісу.

53. Визначте види помилок, відредагуйте і запишіть речення.

1. Я читав книжки, браті в однокласника. 2. Мовчазно стояли вкриті берези і клени листям. 3. Широко розливаються наповнювані річки талою водою. 4. Ми побували в місті, яке розташоване на березі моря, в якому пройшло мамине дитинство. 5. В історичному музеї ми побачили унікальні експонати, які збирали археологи впродовж багатьох років, які побували в різних куточках нашої країни (*З учн. творів*).

54. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Небо выстиранное дождём строго и ясно (*М. Шолохов*). 2. Даша положила на стол предмет завернутый в белую бумагу и тщательно перевязанный розовой ленточкой (*О. Купрін*). 3. Недавно выстроенный и выбеленный дом приветливо выглядывал своими широкими светлыми окнами из густой зелени старинных лип и клёнов (*И. Тургенев*). 4. Оловом поблёскивали залитые дождём дороги (*И. Бунін*).

§ 7 Опис людини. Докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини

Обличчя — дзеркало душі

55. І. Прочитайте тексти. Узагальніть зміст кожного з них в одному реченні. Визначте тип і стиль мовлення.

1. Він сьогодні нарешті познайомиться з цією чудовою письменницею — Марком Вовчком.

¹ Досвідчений — рос. опытный.

² Бювет — будівля над джерелом (свердловиною), обладнана для пиття води.

Марко Вовчок

Іван Франко

Увійшла чарівна молода жінка. Трималась вона невимушено¹, спокійно і справляла приємне враження. За зовнішністю одразу можна було вгадати слов'янський тип — кругловида, великі ясні сіро-блакитні очі, висока постать, досить струнка, спокійна хода. Вона була скромно, звичайно причесана, але русяві коси здалися йому короною, і кожен рух, жест були сповнені грації і жіночності, а коли вона заговорила... — запально, щиро, переконливо², — тільки її хотілося слухати й бачити. Всі і все померкло перед нею (О. Іваненко).

2. Іван Франко був вище середнього зросту. На його виразному спокійному обличчі з сіросталевими, трохи холодними очима і вусами малювались розум та енергія. Високе благородне чоло, обрамлене непокірним хвилястим волоссям, віддзеркалювало глибину думки. Франко завжди ходив у вишиваній сорочці (М. та О. Мочульські).

3. Дорогі школярі!

Кіностудія «Юність» для зйомок телесеріалу про життя підлітків запрошує юнаків та дівчат 12—14 років. На роль головного героя потрібен юнак спортивної статури зростом не нижче 1 м 60 см, довгообразий, русявий, із карими очима, тонкими рисами обличчя.

Проби³ відбудуться 15, 16 і 17 жовтня ц. р. за адресою: м. Сонячне, вул. Хорунженка, 18, кімн. 25.

¹ Неві́ мушено — вільно (рос. непри́нужде́нно).

² Переко́нливо — рос. убе́дительно.

³ Проби́ — тут: співбесіда-огляд претендентів на роль.

4. У середині XX століття на сторінках американсько-преси можна було зустріти сенсаційні повідомлення про іншопланетян.

2 липня 1947 року в штаті Нью-Мексико та в 1948 році в штаті Каліфорнія потерпіли аварію два НЛО. У першому випадку було знайдено 4, в другому — 16 людиноподібних істот зростом від 90 до 120 см. Дослідження показали, що вік їх не перевищував 30 років, а мозок відповідав вікові 400—500 років. Прибульці мали невеликі щілиноподібні очі, кулясті голови без волосся, більші, ніж у людини. Їхній сріблясто-сірий одяг не мав жодної застіжки (З кн. «Цікаве. Дивовижне. Таємниче»).

 II. Що об'єднує всі описи? Які загальні вимоги ставляться до опису зовнішності?

♦ В описі зовнішності людини необхідно відзначити най-
♦ яскравіше, особливе, індивідуальне. Це **вираз обличчя,**
♦ **усмішка, манера триматися, постава, хода.**

III. Чи можна за рисами зовнішності людини зробити висновок про особливості її характеру? Доведіть свою думку на прикладі одного з текстів.

IV. Чи вирізняється котрийсь опис зовнішності з-поміж інших? Чим саме? Як це виражається в комунікативній меті, змісті й мовних засобах?

♦ Як і інші види описів, **опис зовнішності людини може бу-**
♦ **ти діловим, науковим і художнім.**

V. До яких видів опису належать прочитані вами тексти? На прикладі цих текстів покажіть, чим діловий опис відрізняється від наукового. Яка сфера використання кожного з них?

Міркуємо. Діловий опис використовується під час розшуку пропалих, у судовій практиці, в оголошеннях, а науковий — у науковій літературі, лекціях, доповідях, статтях.

 Яким вимогам мають відповідати діловий і науковий описи?

♦ Основне в **діловому** описі — вказати на особливі при-
♦ кмети описуваного обличчя, а в **науковому** — максимально
♦ точно відтворити типову зовнішність певної групи людей,
♦ виділити найістотніше.

VI. Про кого з видатних українців ідеться в описах зовнішності людини, що належать до художнього стилю мовлення? Які особливості їх зовнішності відзначено? Випишіть слова, які характеризують: а) зовнішній вигляд; б) людські якості обох письменників. Які деталі виявляють ставлення автора до цих особистостей?

56. Прочитайте в особах діалог, доречно використовуючи жести.

 — Пане Юрію, до Вас півгодини тому заходила жінка, проте не назвалася.

— Хто б це міг бути? Як вона виглядала (яка вона з себе)?

— Середнього віку, приваблива, в світлому діловому костюмі й туфлях на високих підборах.

— Якого вона зросту (яка вона на зріст)?

— Вище середнього зросту (невисока на зріст, невисокого зросту).

— Брюнетка?

— Ні, блондинка з довгим хвилястим волоссям.

— А-а-а! Це ж Наталка Пісня!

 57. Уявіть ситуацію. До вас приїжджає давній батьків друг, з яким ви не знайомі. До того, як батько прийде з роботи, вдома будете тільки ви. Розпитайте у батька про зовнішність гостя, щоб не відчинити двері комусь чужому.

58. І. Прослухайте текст. З'ясуйте значення незнайомих слів. Зробіть звуковий запис слова *цвів*. Прочитайте текст.

Була неділя. Марко мав намір одружитися і поїхав у село Чайки. Там жила Онися, дочка священика. Марко зайшов до хати Прокоповичів, привітався і низько вклонився хазяйці. І Онися не забарилась. Вона з'явилась у дверях, висока, тонка та рівна, як тополя. Гість ледь не **скрикнув**...

На Онисі була картата плахта¹, виткана квадратиками. Квадратики були заткані жовтогарячим шовком із білими, як срібло, тонкими обідками. Внизу теліпались червоні китички завбільшки з волоський горіх. Червона з синіми та зеленими квітками запаска² **блищала**, ніби жевріла. Вишитий поділ сорочки спадав на червоні черевики. **Ясно-синій** шовковий корсет³ був затканий золотими квіточками. На **чорноволосій** голові неначе цвів вінок із квітів. Стрічки вкривали Онисю до пояса, немов з голови на плечі лився ливцем дощ із стрічок. На шії червоніло п'ять разків товстого доброго намиста з золотими дукачами⁴.

Лице в Онисі було оригінальне: зверху ширше, внизу вужче. На високому чолі неначе бігли дві довгі чорні темні стрілки. То чорніли тонкі довгі брови. Гострі кінці довгих брів десь побігли на **скроні** й там зникали під пучечками квіток. Під **бровами** горіли темні, як вугіль, блискучі продовгуваті очі. Лице кінча-

скроні

¹ П л а х т а — старовинний жіночий одяг типу спідниці з двох до середини зшитих полотнищ.

² З а п а с к а — жіночий одяг із шматка тканини, який носили як спідницю, обгортаючи стан поверх сорочки.

³ К о р с е т, к о р с е т к а — верхній жіночий одяг — безрукавка, пошита в талію.

⁴ Д у к а ч, д у к а т — старовинна срібна (золота) монета у вигляді жіночої прикраси.

лось загостреним підборіддям. Маленькі темно-червоні вуста були випнуті. Матовий колір обличчя одсвіжав ледь примітний розлитий по щоках рум'янець.

підборіддя

Онися поставила на стіл тарілку з пиріжками. Через стрічки було видно тонкий, рівний, як стріла, стан. Марко підбіг до Онисі і поцілував їй руку.

Онися сіла на канапі¹. Її струнка постать була ніби намальована на килимі ясними блискучими фарбами (За І. Нечуєм-Левицьким).

II. Визначте тему й основну думку висловлювання. Доберіть заголовок до тексту. До якого типу і стилю мовлення він належить?

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Про що розповідається в тексті?

2. Кого зображує письменник?

3. З якою метою автор вдається до опису зовнішності дівчини? До яких портретних деталей привертає особливу увагу? Які виражальні засоби мови використовує?

4. Чи можна за описом зовнішності Онисі судити про її характер і ставлення автора до своєї героїні?

5. Якою зображено дівчину на малюнку? Назвіть портретні деталі, вдало відтворені художником.

IV. Випишіть із тексту портретну лексику за зразком, поданим у таблиці на с. 52.

V. Поясніть правопис виділених слів. Складіть і запишіть речення зі словами в рамці.

VI. Перечитайте текст і складіть його план.

VII. Скориставшись пам'яткою на с. 19, напишіть докладний переказ тексту за планом.

59. I. Закінчіть написання переказу.

II. Виберіть одну з тем майбутнього твору-опису зовнішності людини: «Познайомлю вас із...»; «Що я прочитав на одному обличчі»; «Якою я уявляю зовнішність веселої (доброї, злої, сердитої) людини»; «Цікава особистість»; «Людина, на яку я прагну бути схожим (схожою)». Поступово збирайте матеріал для твору, користуючись таблицею на с. 52 як зразком.

¹ К а н а п а — диван.

Підземні палаци України

60. І. Прослухайте текст, з'ясовуючи значення незнайомих слів. Зробіть звуковий аналіз слів *склепіння*¹, *розчиненими*², *вщерт*³.
 II. Читайте текст і відповідайте на запитання під час читання.

ЗАГАДКОВІ ПЕЧЕРИ

Багато чудес на світі. Чимало їх і в Україні.

На тисячі метрів углиб землі тягнуться печери, які вражають своєю казковою красою. Вузькі коридори ведуть у величезні кам'яні зали, стіни яких **прикрашені** мереживом, карнизами, арками...

З кам'яного склепіння іноді до двадцяти метрів заввишки звисають бурульки, що нагадують кришталеві люстри. **Звисаючі** бурульки називають сталактитами. А назустріч їм із підлоги ростуть **стоячі** бурульки — сталагміти.

Як вони утворюються?

Все це утворює вода з розчиненими в ній мінералами і кальцієм, яка краплина за краплиною стікає з тріщин кам'яного склепіння впродовж сотень і тисяч років.

У печерах Криму поряд із кам'яними бурульками звисають крижані.

Звідки вони беруться?

У підземному палаці постійно низька температура, тому утворюються бурульки, які не тануть навіть у літню спеку.

Збігають по підземних коридорах гомінливі⁴ струмки, шумлять водоспади. Непорушно застигли кришталеві озера, утворені **падаючими** краплинами.

Ми заходимо в печери, **пристосовані**⁵ для відвідування туристами.

Найцінніше в них — малюнки, **зроблені** давніми мешканцями. Одну з печер можна порівняти з кімнатою, **захарашеною** красивими меблями, яких ушестеро більше, ніж потрібно. Сталактитів у ній вистачило б на оформлення десяти таких печер.

Інша **обставлена** сталактитами і сталагмітами в міру, зі смаком. Її інтер'єри просторі, **наповнені** повітрям.

¹ Склепіння — *рос.* свод.

² Розчинений — *рос.* растворённый; розчинити — *рос.* растворить.

³ Вщерт — *рос.* до краёв.

⁴ Гомінливий — *рос.* говорливый.

⁵ Пристосований — *рос.* приспособленный.

Чим пояснюється різниця вмісту¹ двох печер?

Виявляється², перша — стара, **вмираюча**, а друга — молодша.

Чому вмираюча?

Десь через п'ять мільйонів років пустота печери вщерть заповниться сталактитами і сталагмітами.

Існує печера, в якій не білі, а кольорові утворення. Тут яскраво-червона стіна, біля якої густо-синє озеро. В озері **виготовлений** природою сталактит у вигляді квітки з червоною серединкою (За В. Уткіним, В. Солоухіним).

III. Поясніть правопис слів *кам'яні*, *кальцієм*, *сотень*, *звисають*, *шумлять*, *яскраво-червона*, *густо-синє*.

IV. Якими частинами мови є виділені в тексті слова? Випишіть їх разом з іменниками, до яких вони відносяться, групуючи у два стовпчики: а) за ознакою предмета, який сам виконує дію; б) за ознакою предмета, над яким чинять дію інші.

З р а з о к.

Звисаючі бурульки | Прикрашені стіни

- ◆ Дієприкметники поділяються на **активні й пасивні**.
- ◆ **Активні дієприкметники** вказують на ознаку за дією, яку виконує сам предмет: *замерзлий ставок* (той, що замерз).
- ◆ **Пасивні дієприкметники** вказують на ознаку предмета за дією, яку виконує стосовно нього інший предмет (особа): *зігріта* (сонцем) *земля* (та, яку зігріло сонце).

61 I. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники, вкажіть, котрі з них активні, а котрі — пасивні. Від дієслів якого виду їх утворено? Чи зберегли дієприкметники вид дієслова?

1. Аудиторія була до краю заповнена студентами (Р. Іванчук). 2. Доріжка, **вимощена** цеглою, заросла мохом (І. Нечуй-Левицький). 3. Усе навколо затихло під владою чаруючої ночі (Леся Українка). 4. Понад **синіючим** долом мерехтіли хвилі розігрітого повітря (І. Франко).

II. Від основи дієслів якого часу і за допомогою яких словотворчих засобів утворено виділені дієприкметники?

Чи кожен дієприкметник може мати форму теперішнього часу? Поясніть.

- ◆ Активні й пасивні дієприкметники **зберігають вид того дієслова, від якого вони утворені**: *виконати* (док. в.) — *виконане завдання*; *виконувати* (недок. в.) — *виконуване завдання*.

¹ Вміст — рос. вместимость, наполняемость.

² Виявляється — рос. оказывается.

- ♦ **Активні дієприкметники бувають теперішнього і минулого часу:** *достигаючий персик* (теп. ч.) — *достиглий персик* (мин. ч.).

62. Прочитайте ланцюжки слів, які показують процес утворення активних дієприкметників теперішнього часу від дієслів I і II дієвідмін. Зробіть висновок.

Читати → читають → чита^ючий; різати → ріжуть → ріж^учий; сидіти → сидять → сид^ячий; лежати → лежать → леж^ачий.

- ♦ **Активні дієприкметники теперішнього часу** творяться від основи теперішнього часу перехідних і неперехідних дієслів за допомогою суфіксів *-уч-(-юч-)* для дієслів I дієвідміни та *-ач-(-яч-)* — II дієвідміни: *танути* — *тану^чі* *сніги*; *думати* — *дума^ючий* *учень*; *тремтіти* — *трем^ячий* *звук*. Додається прикметникове закінчення *-ий* (*-а, -е*).

63. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники, визначте, активні вони чи пасивні. Позначте будову дієприкметників і проаналізуйте, як вони утворені.

1. Танучі сніги перетворились на бурхливі потоки. 2. В оживаючих деревах піднімались нестримні весняні соки (О. Гончар).

Прикметники Дієприкметники
із суфіксами *-уч-, -юч-*

колючий	ко́лючий
летючий	літаючий
повзу́чий	пóвзаючий

64. Від поданих дієслів утворіть спочатку форму 3-ї особи множини теперішнього часу, а від неї — активні дієприкметники теперішнього часу. Запишіть їх, позначаючи суфікси.

Зразок. *Знати* — *знають* — *знаючий*.

Правити, лежати, дихати, ловити, зберігати, стояти.

65. З'ясуйте значення поданих фразеологізмів, складіть і запишіть із ними речення. Якими частинами мови і членами речення є виділені слова?

1. *Ходяча* енциклопедія. 2. *Спляча* красуня.

66. Від слів у дужках утворіть активні дієприкметники теперішнього часу і запишіть сполучення слів.

(Стікати) струмінь¹ води, палуба (потопати) корабля, аромат (квітувати) акації, відблиск (згасати) заходу.

¹ Стру́мінь — рос. струя.

67. Замініть виділені слова активними дієприкметниками у формі теперішнього часу й запишіть за зразком. Іменник ставте в кінці словосполучення.

Зразок. 1. Дрейфуючий айсберг.

1. Айсберг, що дрейфує. 2. Квітка, що розцвітає. 3. Руки, що тремтять. 4. Засіб, який миє. 5. Дружба, що міцніє. 6. Місця, на яких сидять.

68. Перекладіть сполучення слів українською мовою і запишіть. Зробіть висновок про можливість утворення дієприкметників від дієслів на -ся в українській мові.

Смеющийся малыш, раскрывшийся бутон, купающиеся дети, ссорящиеся мальчики, надвигающаяся гроза.

♦ Активні дієприкметники теперішнього часу відповідають російським на -ющий: *ляка́ющая те́мрѡва* — *пугающая те́мнота*.

♦ В українській мові, на відміну від російської, немає дієприкметників на -ся: *битися* — *той, що б'ється (посуд)* (рос. *биться* — *бьющаяся посуда*); *замислитися* — *замислений* (рос. *задуматься* — *задумавшийся*).

69. Прочитайте ланцюжки слів, які показують процес утворення активних дієприкметників минулого часу. З'ясуйте, яким способом і за допомогою яких словотворчих засобів їх утворено.

Засмагнути → засмаглі́й, зрадіти → зраді́лий, намокнути → намókлїй, замерзнути → замерзлі́й, затонути → затонúлий, розквітнути → розквітлі́й.

♦ Активні дієприкметники минулого часу творяться від основи інфінітива неперехідних префіксальних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса -л-, до якого додається прикметникове закінчення -ий (-а, -е): *сху́днути*¹ — *схудлий*, *зникну́ти*² — *зниклий*, *звикну́ти* — *звиклий*, *пожовкну́ти* — *пожовклий*.

70. I. Спишіть речення; підкресліть активні дієприкметники минулого часу.

1. Зголоднілі гості сіли за стіл. 2. Вікна були заліплені памороззю (В. Василевська). 3. Почорнілий сніг потроху танув. 4. Шкільний сад стояв ліловий від розквітлого бузку (О. Донченко).

II. Виділений дієприкметник розберіть за будовою.

¹ Сху́днути — рос. похудеть.

² Зни́кнути — рос. исчезнуть.

71. Від поданих слів утворіть активні дієприкметники минулого часу. Доберіть до них іменники, утворені словосполучення запишіть, позначивши суфікси дієприкметників.

Зразок. *Достиглий* помідор.

Обледеніти, потерпіти, посмутніти¹, обміліти, поржавіти.

72. І. У поданих словосполученнях замініть прикметники спільно-кореневими дієприкметниками минулого часу, позначте словотворчі засоби.

Зразок. *Мокрий одяг* — *намоклий одяг*.

В'яле листя, червоні щічки, смагливий хлопчик, худе обличчя, іржавий **цвях**, старий чоловік.

ІІ. Зробіть звуковий запис виділеного слова.

73. Порівняйте активні дієприкметники минулого часу в українській і російській мовах, звертаючи увагу на суфікси. Зробіть висновок про схожість і відмінність форм активних дієприкметників минулого часу в обох мовах.

Українською
стомлені люди
зазеленіле листя
запізнілий дзвінок
висохла білизна
обгоріле поліно
загасле багаття

Російською
усташие люди
зазеленевшая листва
запоздавший звонок
высохшее бельё
обгоревшее полено
погасший костёр

♦ **Активні дієприкметники минулого часу на -л-(ий) відповідають російським на -ш-, -вш-: посивілий — поседевший, спітнілий — вспотевший.**

♦ **В українській мові дієприкметники на -ш-, -вш-(ий) не вживаються.** Замість них використовують описовий зворот: *той, що захворів (рос. заболевший).*

74. У поданих реченнях замініть виділені дієслова дієприкметниками; опустіть кому й однаковий іменник. Утворені речення запишіть за зразком.

Зразок. 1. *Втомлені мандрівники вирішили перепочити.*

1. Мандрівники **втомилися**, мандрівники вирішили перепочити. 2. Корабель **затонув**, корабель обстежили водолази. 3. Куртка **намокла**, куртка сушилася на мотузку. 4. Хлопчик **замерз**, хлопчик грівся біля каміна. 5. Озеро **потемніло**, озеро вкрилося тонким шаром льоду. 6. Зірка **погасла**, зірка лише зрідка мерехтіла².

¹ Посмутніти — рос. загрустить.

² Мерехтіти — рос. мерцать.

- ◇ В українській мові активні дієприкметники вживаються рідко. Натомість використовують складні речення зі словами *який, що*: *Поїзд, який рушає з першої платформи, прибуде до Москви о дев'ятій ранку.*

75. Порівняйте сполучення дієприкметників з іменниками в російській мові та їх переклад українською. Поясніть, чому можливий тільки такий переклад.

Російською

выпавший снег

поющие соловьи

укоренившиеся саженцы

выздоровевший пациент

Українською

сніг, що випав

солов'ї, що співають

саджанці, що вкорінилися

пацієнт, який одужав

76. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Поясніть особливості перекладу активних дієприкметників.

Оставшиеся туристы, отдохнувший курортник, строящееся жильё¹, небьющаяся посуда, белеющий парус, прибывающий поезд, причаливающий пароход, приближающийся автомобиль, останавливающееся маршрутное такси.

77. Прочитайте речення, визначте види допущених помилок. Запишіть відредаговані речення.

1. Вітерець, дуючий з півдня, лагідно пестив лице. 2. Дівчина, вже заплівша косу, чекає сестру. 3. Роспі біля джерела проліски вже відцвіли. 4. Снігоочишувач, очищуючий вулицю, замінює працю декількох людей. 5. На пероні скупчились чекаючі посадки на поїзд пасажири. 6. На столі лежав розгорнутий згорток² (З узн. творів).

78. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

1. Дощ, не перестававший всю ночь, к утру перестал. 2. Певец поехал к продюсеру, жившему в другом конце города. 3. Его отец работал на заводе, производившем автомобили. 4. Дорога, ведущая в город, была свободна. 5. Оставшиеся гости сидели на террасе (О. Купрін). 6. Поднявшееся солнце съело тонкий ледок. 7. Выплывший месяц осветил уснувшее озеро (Д. Мамин-Сибіряк).

Семибарвне диво

79. І. Прослухайте текст; уявіть змальовану в ньому картину. Зробіть звуковий запис слів *безпомічний, щастя*. ІІ. Прочитайте текст на с. 42, з'ясовуючи значення незнайомих слів. Визначте тип і стиль мовлення, знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

¹ Жильё — укр. житло.

² Згорток — рос. свёрток.

У дитинстві він страшенно, просто **панічно бо-
явся грози**. І так само боявся показувати свій
страх перед будь-ким із дорослих.

**панічно
боятися**

І вона прийшла, ота найпам'ятніша гроза. Хмара заходила з-за Дніпра — на півнеба, на півсвіту, а далі й на цілий світ. Миготіло й гриміло, гриміло й миготіло. З потемнілого неба до якогось часу не падало ні краплі, старші казали — то поганий знак.

Нарешті небо тріснуло і вихлюпнуло з себе небувалу зливу, майже **всесвітній потоп**.

Знетямлений і безпомічний перед силами природи, він не витримав, утік до хати і забився в тихий кут, де не чути було ні гуркоту, ні шуму.

Та ось гроза відгриміла. Коли він вийшов на поріг, на небі сяяла величезна — від обрію до обрію — семибарвна веселка. Її яскраві свіжі барви справляли враження¹ чогось предметного, що його й рукою торкнутися можна. Здавалось, то був велетенський міст із семи дуг, вифарбованих кожна у свій колір. Кругом відблискували озерця, поналивані теплим дощем, у яких стояли вмиті високі спориші, трави, і горобці на кущах бузку вздовж паркану заводили свої божевільно-радісні грища.

А світ навколо іскрився святковою чистотою, мовби відродився наново. То була справді неповторна краса як символ **світової гармонії** і всеприродного щастя (За В. Барановим).

III. На які частини умовно можна розділити текст? На основі якого природного контрасту він побудований? Як описано грозу і веселку? Які мовні засоби використовує автор для змалювання цих природних явищ? Як ви розумієте виділені вислови?

IV. Доберіть заголовок до тексту.

V. Поясніть правопис слів *будь-ким, півсвіту, потемнілого, семибарвна*.

VI. Перегляньте текст і випишіть із нього дієприкметники. Визначте, котрі з них активні, а котрі — пасивні, поясніть різницю. Від яких слів і за допомогою яких словотворчих засобів утворено пасивні дієприкметники?

80. Порівняйте виділені дієслова і дієприкметники в реченнях. З'ясуйте, як утворилися дієприкметники.

1. Я **надіслав** другові SMS-ку. Про **надіслану** другові SMS-ку я забув. 2. Ворота вже **зачинили**. Ворота, **зачинені** пізно ввечері, ніким не охоронялися. 3. Директор **вручив** ювілярові цінні подарунки. Подарунки, **вручені** ювілярові, були цінні.

¹ С п р а в л я т и в р а ж е н н я — *рос.* производит впечатление.

Пасивні дієприкметники творяться від основи інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфіксів:

^н -	^{ен} - ^{єн} -	^т -
бажа ^н _{ий}	одруже ^н _{ий} озброє ^н _{ий}	мит ^т _{ий}

У суфіксах дієприкметників пишеться одна буква *н*.

Орфограма

Буква *е* в суфіксі *-ен-* пасивних дієприкметників
посолений, знесений

81. Прочитайте речення, поясніть розділові знаки. Випишіть пасивні дієприкметники; вкажіть неозначену форму і вид дієслів, від яких вони утворені, позначте словотворчі суфікси.

Зразок. *Вми^{те} ← вмити* (док. в.).

1. Вмите дощем небо прояснилось (*М. Коцюбинський*).
2. Зачарований світлою красою ліс наче дрімає (*Панас Мирний*).
3. У щире золото, у світлу мідь одягнуті дерева восени.
4. Вгорі цвіте блакить, усіяна хмарками (*З тв. В. Сосюри*).
5. З-за Росі тяглися ряди гір, вкритих густим лісом (*І. Нечуй-Левицький*).

82. І. Від поданих дієслів утворіть пасивні дієприкметники. Запишіть їх, узгоджуючи з іменниками і проставляючи наголос. Позначте і поясніть орфограму.

Зразок. *Вигуля^ний собака*.

(Вигуляти) собака; (обіцяти) подарунок; (отримати) лист; (встелити) листям алеї; (стиснути) кулак; (зламати) мобілка; (зварити) обід; (відчинити) квартира; (заклеїти) конверт.

ІІ. Розберіть за будовою дієприкметник, утворений від виділеного дієслова.

83. І. Від поданих дієслів утворіть пасивні дієприкметники і запишіть разом із дібраними до них іменниками. Позначте орфограму.

Зразок. *Пропалити — пропал^єна дірка*.

Провітрити, заповнити, вивчити, застелити, обстежити, перекреслити, замінити.

ІІ. З дієприкметниками, утвореними від виділених слів, складіть і запишіть речення.

84. Відпочиваючи на канікулах на морі, восьмирічний Максимко написав листа своєму вчителю й підписався: *Любимий і шанований ваш учень М. Скворцов*. З нього почали сміятися й кепкувати. Чому підпис Максимка викликав сміх?

85. Напишіть невеликий твір за малюнком на тему «Новосілля», використовуючи принагідно¹ подані дієприкметники.

Побілені, пофарбовані, вимиті, натерті, поклеєні, прикріплені, розставлені, розвішані, випрані², випрасувані³, прикрашені, накриті, приготовані, спечені, зварені, запрошені, задоволені, здивовані, усміхнені.

86. Спишіть речення, підкресліть дієприкметники. Активні вони чи пасивні? Від яких дієслів утворені? Зверніть увагу на чергування приголосних при творенні слів.

1. Повні, рожеві, як діти, збуджені зі сну, пливли по небу хмаринки (М. Коцюбинський). 2. Обличчя його було напруже-

¹ Принагідно — рос. по возможности.

² Випраний — рос. выстиран(ный).

³ Випрасуваний — рос. выглажен(ный).

ним і зосередженим¹ (Григорій Тютюнник). 3. Захищена од вітру, прогріта, обласкана теплою хвилею, галявина вже зеленіла молодю травицею (За І. Чендеєм).

- ◆ При творенні дієприкметників перед суфіксом **-ен-** приго-
◆ лосні звуки можуть чергуватися (як і в 1-й особі однини
◆ дієслів теперішнього часу: їжджу): *запросити — запро-*
◆ *шений, трудитися — натруджений.*

О р ф о г р а м а

**Чергування приголосних при творенні пасивних
дієприкметників**
потрачений, пошкоджений

87. Від дієслів у дужках утворіть пасивні дієприкметники, словосполучення запишіть. Підкресліть букви, які позначають звуки, що чергуються.

З р а з о к. *Зловдений карась.*

(Зловити) карась; (помітити) помилка; (захистити) права;
(замовити) коктейль; (об'їздити) машина; (вивісити) список;
(підстригти) волосся; (знайти) носовичок; (пошкодити) обшивка; (розбудити) місто.

88. Замініть виділені сполучення слів пасивними дієприкметниками й запишіть за зразком. Поясніть розділові знаки.

З р а з о к. 1. *Річка, перегороджена греблею.*

1. Річка, яку перегородила гребля. 2. Місцевість, яку захищають гори. 3. Маяк, який помітили моряки. 4. Гілка, яку надламав вітер. 5. Квартира, яку купили батьки. 6. Зуб, який запломбували. 7. Вода, яку підсолодили. 8. Слова, які виділили в реченні.

89. Спишіть речення, утворюючи від дієслів у дужках пасивні дієприкметники минулого часу й узгоджуючи їх з іменниками. Підкресліть букви, які позначають звуки, що чергуються.

1. Молодий весняний вітер налетів на дерева, (прикраси-ти) ніжно-зеленим листям, і стиха шарудів² (*Леся Україн-ка*). 2. На невисокій, рівно (підстригти) траві висіли кришта-леві краплі роси. 3. З-під гіллястих кущів дихає тепле повітря, (наситити) пахощами чорнозему (*З тв. М. Коцю-бинського*).

¹ З о с е р е д ж е н и й — рос. сосредоточенный.

² Ш а р у д і т и — рос. шуршать.

90. Обговоріть у групі одну з наведених ситуацій. Оприлюдніть прийняте вами рішення, вживаючи принагідно дієприкметники.

1. Ви заблукали в лісі.
2. Ви запізнилися на поїзд (автобус).
3. Ви загубили ключі від квартири.

91. Прочитайте речення. У якому часі вжито дієприкметник? За допомогою яких суфіксів творяться пасивні дієприкметники теперішнього часу?

З р а з о к. *Просвічу́вана* (теп. ч.) — *просвіче́на* (мин. ч.)

Яблуня, наскрізь просвічувана сонцем, струміла густим рожевим саявом (Ю. Яновський).

92. Прочитайте пари дієприкметників, поясніть різницю в їх творенні. Яка особливість уживання дієприкметників теперішнього часу?

М и н у л и й ч а с

Т е п е р і ш н і й ч а с

вивчений	—	виучуваний
підписаний	—	підписуваний
освітлений	—	освітлюваний
наповнений	—	наповнюваний
оновлений	—	оновлюваний

93. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Поясніть відмінності в написанні дієприкметників в обох мовах.

Посаженная весной аллея; смотреть широко раскрытыми глазами; жалеть о потерянном времени; работа, сделанная вовремя¹.

94. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки. З'ясуйте особливості перекладу окремих дієприкметників. Поясніть написання дієприкметників.

1. В густом кустарнике² заросшем травой не было тропинок (В. Осеева). 2. К ним подошёл отец одетый в военную форму (В. Панова). 3. Запомнился только большой грузовик обогнавший меня (Б. Полевой). 4. Гости встреченные хозяевами в аэропорту задержались на полчаса. 5. Ветерок шевельнул³ оторванным железным листом на крыше и смолк (В. Тендряков). 6. В раскрытую настежь дверь Петя увидел комнату заваленную сломанной мебелью (О. Пушкин).

¹ В о в р е м я — укр. вч́асно.

² К у с т а р н и к — укр. чагарник.

³ Ш е в е л ь н у т ь — укр. ворухну́ти.

95. З'ясуйте значення поданих фразеологізмів. Якими частинами мови і членами речення є виділені слова? Складіть і запишіть із ними речення.

1. Язик **підвішений**. 2. Ломитися у **відчинені** двері. 3. Як у воду **опущений**. 4. Стоїть як **укопаний**. 5. Як з хреста **знятий**. 6. **Стріляний** горобець.

96. І. Прочитайте текст. Доберіть заголовок, перекладіть і запишіть текст українською мовою. Підкресліть дієприкметники, позначте в них суфікси.

Тем временем море, обведённое по горизонту золотой нитью, ещё спало. Лишь под обрывом дышала вода, задержавшаяся в лужах береговых ям. Стальной у берега цвет спящего моря переходил в синий и чёрный. Небо, вспыхивающее золотом, сияло огромным веером света. Нежно розовели облака, чуть тронутые румянцем (За О. Гріном).

ІІ. Назвіть слова, вжиті в переносному значенні.

§ 9 Буква н у дієприкметниках

Мова квітів

97. І. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Зробіть звуковий запис слів *розцвілася, принаджувала, обійми*. З'ясуйте значення незнайомих слів і прочитайте текст.

ЦАРИЦЯ КВІТІВ

У склянці, тонко **вирізаній**, прозорій, **наповненій** до самого краю свіжою водою, стояли вони.

Темно-червона, **оточена** листками, що недбало¹ звисали, горіла пурпурово. Розцвілася розкішно, **принаджувала**² до себе.

принаджувати

Коло неї, немов під охороною маленьких твердуватих темно-зелених листків, тулилася блідо-рожева троянда, що тільки наполовину розцвіла. Вона щойно була пуп'янком, а тепер, немов від одного сильного подиху³ ранкового вітерцю, розцвілася.

пóдих

Вона була **сповнена** поетичного відчуття — троянда, до якої усміхається полудень зі своїми різнобарвними метеликами.

Крайні пелюстки її були **напосні** темно-рожевою барвою, а середні тільки ніби зарум'янилися від рожевого подиху.

¹ Не д б а л о — рос. небрежно.

² П р и н а д ж у в а т и — рос. привлекать.

³ П ó д и х (вітру) — рос. дуновение (ветра).

Ніжна й запашна, сперлася вона на темно-червону троянду, притулилася і несвідомо¹ домагалася, щоб її взяли в обійми².

Коло них стояла біла. Огорнена свіжими зеленими листками, вона тонула в собі.

Відтіняючи своє барвисте оточення, сіяла чистотою і пахла так чудово, що зелені листки, стримуючи свій подих, в нестямі пили її солодощі.

взяти в обійми

Біля цієї троянди заховався один-однісінький матово-жовтий пуп'янок³.

Здавалось, троянди чекали чогось нового, казкового... (За О. Кобилянською).

II. Котра з описаних троянд і чому видалась вам найкращою? Чому саме троянду називають царицею квітів?

III. З'ясуйте різницю в значенні слів *твердий* і *твердуватий* (третій абзац). Поясніть правопис слів *темно-червона*, *звисали*, *розкішно*, *пуп'янок*, *відчуття*, *сперлася*, (в) *нестямі*, *один-однісінький*.

IV. Поясніть розділові знаки в останньому реченні.

V. Складіть і запишіть речення зі словами в рамці.

VI. Випишіть із тексту виділені слова, визначте, до якої частини мови вони належать. Позначте суфікси і зробіть висновок про написання *н*.

◆ В українській мові дієприкметники пишуться з однією буквою *н*: *пожвавлений*⁴ *рух*, *засклена тераса*.

Орфограма

Буква *н* у суфіксах дієприкметників *принісений*, *засвоєний*

98. I. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Поясніть написання дієприкметників в обох мовах.

Сломанная ветка; оживлённое движение; взволнованный голос; окружённый вниманием и заботой; посаженные цветы; подсвеченный фонтан.

II. Складіть і запишіть речення з першими двома словосполученнями.

99. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

1. Освітл...ий, як храм, стоїть осін...ий ліс (Є. Гуцало). 2. Він сидів за жур...ий (Панас Мирний). 3. Улюбл...ий папуга злякано заметушився⁵ в клітці (С. Плачинда). 4. Сніг вигравав,

¹ Несвідомо — *рос.* бессознательно.

² Обійми — *рос.* объятия.

³ Пуп'янок — *рос.* бутон.

⁴ Пожвавлений — *рос.* оживлённый.

⁵ Заметушиться — *рос.* засуетиться.

переблискував, мов посипаний самоцвітами (Петро Панч).
5. Я такий роздратований¹, бо в мене є на те серйозна причина (З. Тулуб).

100. І. Замініть виділені сполучення слів дієприкметниками, визначте, активні вони чи пасивні. Запишіть за зразком. Поясніть написання суфіксів дієприкметників.

пас.

Зразок. 1. Заасфальтований майданчик.

1. Майданчик, який заасфальтували. 2. Машина, яка побувала в ремонті. 3. Сірник, який запалив тато. 4. Етикетка, яку наклеїли. 5. Людина, яку схвилювала розповідь. 6. Звістка, яку привезли з Києва. 7. Дерево, яке викорчували.

II. З четвертим і п'ятим сполученнями слів складіть і запишіть речення.

101. Прочитайте перелік професій, посад та видів діяльності людей.
▼ Запишіть їх, групуючи за ступенем важливості й привабливості саме для вас. Яку з перелічених професій (який із видів діяльності) обрали б ви? Аргументуйте свій вибір, вживаючи принагідно дієприкметники (наприклад: *керована водієм машина, уславлений співак*).

Водій, будівельник, педагог, лікар, актор, міністр, економіст, продавець, підприємець, депутат, журналіст, співак, провідник.

102. Уявіть, що ви подорожуєте на кораблі. Запитайте одне в одного, звідки й куди ви пливете, чи подобаються вам прогулянки морем (річкою); поцікавтеся враженнями від мандрівки. Вживайте, по змозі, дієприкметники.

103. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки. Порівняйте написання дієприкметників в українській і російській мовах.

1. Книга написанная фантастом была чрезвычайно интересной. 2. Отец одобрял самостоятельный путь выбранный Володей (В. Панова). 3. Девочки чинно сидели боясь измять свои беленькие накрахмаленные платица (І. Тургенев). 4. Точно² полированная поверхность тихой воды была щедро посеребрена луной (Максим Горький). 5. Отшлифованные прибором мокрые бока камней блестели, как лакированные (О. Купрін).

¹ Д р а т у в а т и с я — рос. раздражаться.

² Т о ч н о (как) — укр. ніби.

Розбір дієприкметника як особливої форми дієслова

Послідовність розбору

1. Частина мови (особлива форма дієслова).
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Постійні ознаки:
 - а) активний чи пасивний;
 - б) час;
 - в) вид.
4. Непостійні ознаки:
 - а) число;
 - б) рід;
 - в) відмінок.
5. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Ліфт стартував, націлений у небо (В. Коротич).

Націлений — особлива форма дієслова — дієприкметник. Стоїть у початковій формі — *націлений*. Пасивний, минулого часу, доконаного виду, вжитий в однині, в чоловічому роді, у називному відмінку. В реченні є означенням.

Зразок письмового розбору

Націлений — дієприкмет., поч. ф. — *націлений*; пас., мин. ч., докон. в., одн., ч. р., Н. в.; означ.

104. І. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

1. Ясні, охопл..і багрянц..м, гори стояли до самого н..бо-краю (О. Гончар). 2. Синє небо всипа..е було зорями (М. Коцюбинський). 3. Він стомл..ий і с..рдитий (В. Винниченко). 4. На-че зачарова..ий велетень, стояв ліс, опуш..ий весь інеєм, пр..критий і прониза..ий наскрізь соня..ним сяйвом (Панас Мирний).

ІІ. Розберіть письмово дієприкметники в першому і третьому реченнях.

§ 10 Твір-опис зовнішності людини

Що я прочитав на одному обличчі...

105. І. Прочитайте учнівський твір. Визначте тему й основну думку висловлювання. Поясніть заголовок.

ВОЛОШКИ

Хтось вважає, що зелені очі — негарні. Неправда. У неї вони найкрасивіші в світі. На чистому ясному личку з яскравими вустами, як два листочки, світяться свіжою ласкою, загля-

дають до тебе в серце, осявають теплом. А тонкі бровенята, раз у раз зустрічаючись, ще більше молодять юне чоло.

Вона вмивається росою, навпростець¹ біжить у поле. Там цілується з першим промінням уже майже стигла пшениця.

Дівчина пестить колоски, оббирає стеблинки від бур'янів. І враз, здивована, завмирає: серед золотисто-жовтої пшениці, на галявинці, мов парус, ясніють волошки. Може, то небо, спочиваючи, залишило шматочок чарів, чи краплини дощу проросли незрівнянними квітами? А може, для неї їх посадило сонце? Щоб для людей була вона ясною волошкою — дівчина із зеленими, як весняна трава, очима (М. Поліщук).

незрівнянний

П. Якою ви уявляєте дівчину з тексту? Доповніть його усно описом портретних деталей, погляду, виразу обличчя, постави, характеру, манери триматися, одягу дівчини.

106. З-поміж означень до слова *обличчя* випишіть лише ті, які характеризують вираз обличчя, відображують стан людини. Про який настрій вони можуть свідчити?

Зразок. Обличчя: серйозне, ...

Кругле, видовжене, худорляве, повне, серйозне, добре, похмуре, зле, сите, порожевіле, вольове, ображене, побіліле, злякане, червоне, вдоволене, відкрите, виразне, розгублене², сумне, живе, розумне, зосереджене, замислене, безтурботне, стурбоване, лукаве, винувате, переможне.

107. З-поміж слів, які використовуються для опису очей, випишіть ті, які характеризують погляд, а не колір і форму, виражають настрій і характер людини.

Зразок. Очі: відкриті, ...

Сірі, чисті, відкриті, ніжні, ясні, прекрасні, променисті, лукаві, карі, сумні, великі, стомлені, задумливі, розкосі, добрі, лагідні, мигдалевидні, злі, холодні, гнівні, сині, веселі, здивовані, уважні, байдужі, заспані, спостережливі, пустотливі³, злякані, розумні, порожні, вологі, заплакані, стурбовані, проникливі, мрійливі.

108. Користуючись таблицею на с. 52, опишіть усно свого сусіда (свою сусідку) по парті. Розкажіть, яке враження справив він (справила вона) на вас, коли ви вперше сіли за одну парту. Що змінилося за цей час у його (її) зовнішності?

¹ Навпростець, навпрошки — рос. напрямик.

² Розгублений — рос. растерянный.

³ Пустотливий — рос. шаловливый.

Портретна лексика

Деталі портрета	Означення
Обличчя	<i>виразне, красиве, кругле, продовгувате, худорляве, повне, ніжне, грубе, біле, бліде, рум'яне, смагляве</i>
Вираз	<i>привітний, розумний, відкритий, серйозний, веселий, сумний, похмурий, злий, волювий, вдоволенний, ображений, переляканий, зосереджений, розгублений, замислений, безтурботний, стурбований, винуватий, хитрий</i>
Очі	<i>великі, виразні, розкосі, широко поставлені, темні, світлі, карі, чорні, сині, сірі</i>
Погляд	<i>привітний, ясний, розумний, відкритий, серйозний, веселий, уважний, спокійний, задумливий, замріяний, стурбований, сумний, лагідний, злий, сердитий, суворий, байдужий, хитрий, проникливий, насторожений, недовірливий, захоплений</i>
Ніс	<i>великий, невеликий, довгий, кирпатий, тонкий, широкий, м'ясистий, рівний, прямий, із горбинкою, горбатий</i>
Рот	<i>великий, невеликий, малий, широкий</i>
Губи	<i>повні, тонкі, свіжі, бліді, безкровні, стиснуті, розтулені</i>
Брови	<i>прямі, довгі, чорні, темні, вицвілі, тонкі, широкі, густі, навислі, насуплені</i>
Волосся	<i>темне, світле, русяве, чорне, каштанове, попелясте, біляве, золотисте, руде, сиве, блискуче, тьмяне, пшеничне, густе, рідке, довге, коротке, пряме, витке, кучеряве, зачесане, розпущене, підстрижене, заплетене</i>
Зріст	<i>високий (високого зросту), середній (середнього зросту), невисокий (невисокого зросту)</i>
Статура	<i>середньої статури, повний, худий, худорлявий, стрункий, тендітний, згорблений, незграбний, широкоплечий, кремезний, дебелий, огрядний</i>
Риси характеру	<i>ввічливий, уважний, добрий, товариський, працелюбний, чесний, щедрий, порядний, суворий, доброзичливий, рішучий, веселий, поступливий, тактовний, злий, ледачий, запальний</i>

109. Розіграйте діалог за ситуацією. Ваш друг домовився зі своєю двоюрідною сестрою про зустріч, але затримується на півгодини з поважної¹ причини. Він телефонує і просить вас підійти на місце

¹ П о в а ж н и й — рос. уважительный.

призначеної зустрічі, яке видно з вашого вікна, вибачитися від його імені й умовити сестру дочекатися. Попросіть друга описати зовнішність його сестри, щоб ви могли розпізнати її серед інших. Скористайтесь таблицею.

110. I. Прочитайте фразеологізми, які характеризують зовнішність людини, з'ясуйте їх значення за словником.

1. **Хоч з лица воду пий.** 2. **Кров із молоком.** 3. **Шкіра та кістки.** 4. **Біла ворона.** 5. **Гидке каченя.**

II. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

111. I. Станьте обличчям одне до одного. Поспостерігайте протягом хвилини за зовнішністю однокласника (однокласниці). Усно опишіть одне одного: 3 твердження про схожість між вами і 3 — про відмінність.

II. Що в житті людини залежить тільки від її зовнішності? Обмінюючись думками, дайте відповідь на це запитання.

112. Відредагуйте і запишіть речення.

1. У неї були коричневі очі з веснянками на носі. 2. Художника вразила поза її обличчя. 3. У дівчинки були мілкі риси обличчя і білокуре кучеряве волосся. 4. У чоловіка був горбоносий ніс і темноокі очі. 5. У юнака був стурбований погляд очей (З учн. творів).

113. Прочитайте і проаналізуйте учнівський твір. Відредагуйте текст, доберіть до нього заголовки і запишіть виправлений варіант.

Ніна — одна з моїх подруг. Її зріст — 157 см, вага — 48 кг. У неї прямий ніс і тонкі брови, з-під яких виглядають брунатні очі. Ніна дуже товариська і начитана дівчина. Очі вона підкреслює тушшю, і тому в неї розумний погляд. Ніна — способна учениця. У неї тонка талія і кмітливий вираз обличчя. Найбільше моя подруга любить море і віддыхає там кожного щоліта (Олена Б.).

114. Користуючись таблицею на с. 52, зібраним матеріалом (див. вправу 59, II), поданими нижче схематичним планом і пам'яткою, складіть опис зовнішності дорогої вам людини, знайомого, популярної особистості. Зверніть увагу на деталі зовнішності, характерні саме для цієї людини. Намагайтеся розкрити її внутрішній світ, характер.

П л а н

I. *Вступ*, у якому сформульовано основну думку тексту.

II. *Основна частина*, де розкривається основна думка і складові опису:

1. Хто ця людина.

2. Що найхарактерніше в її зовнішності.

3. Зріст, постава.
4. Волосся, зачіска.
5. Риси і вираз обличчя.
6. Одяг.
7. Характер.

ІІІ. *Кінцівка*. Загальне враження про людину (позитивне чи негативне).

Як працювати над твором-описом

1. Визначте тему й основну думку майбутнього твору. Через опис зовнішності людини намагайтеся розкрити її внутрішній світ.
2. Доберіть фактичний матеріал.
3. Систематизуйте зібране: виділіть головне, про менш істотне згадайте побіжно.
4. Визначте основний і допоміжні типи мовлення (основним має бути опис, а розповідь і роздум доречні у вступі та кінцівці). Уникайте підміни опису зовнішності людини розповіддю про неї.
5. Додержуйтеся вимог до художнього стилю.
6. Правильно будуйте твір (вступ, основна частина, кінцівка).
7. Слідкуйте за грамотністю мовного оформлення.

§ 11 Не з дієприкметниками

Сторінки світової історії

115. І. Зробіть звуковий запис слова *легковажності*. Прочитайте текст, з'ясовуючи значення незнайомих слів і відповідаючи на запитання під час читання.

СУМНА ІСТОРІЯ КОРОЛІВСЬКОГО КОРАБЛЯ

380 років тому Швеція була великим королівством. Король Густав Другий будує фортеці, збройні заводи, нові порти... Але понад усе мріє побудувати кораблі, яких іще не було.

збройний

І ось на стокгольмській верфі починають будувати **не бачений** досі швидкохідний корабель, добре оснащений і оздоблений. Король наказав поставити на ньому 60 гармат. Цей корабель, призначений для короля, повинен був іти попереду всієї флотилії. За наказом Густава Другого його прикрашають, як палац: кращі майстри відливають для корабля 700 мідних статуй і прикрас.

гармата
призначений

Три роки поспіль під **невтомним** королівським оком будувється корабель.

І ось нарешті 10 серпня 1628 року він, готовий, стоїть у гавані перед королівським палацом, завітаний прапорами, виблискуючи начищеними гарматами і мідними прикрасами. Слабкий вітерець полоще напнуті на щоглах¹ білосніжні паруси. На палубі вишикувалась команда, а на набережній біля королівського палацу зібрався весь Стокгольм. Сам король із балкона свого палацу милується кораблем. Усі чекають королівського салюту.

Та раптом вітер різко посилюється. Несподівано в гарматні люки корабля ринула вода. Набережну охоплює жах.

Що ж трапилось?

Король, заціпенівши, дивиться, як неправдоподібно швидко осідає і зникає під водою корабель — гордість шведського флоту, а в морі борсаються² сотні людей.

У гніві король наказує знайти і судити винних у загибелі корабля. Суд довго розбирається, але так і не може з'ясувати, хто ж винен: моряки чи будівельники.

А як вважаєте ви? Якою була доля затонулого корабля?

Минає століття, друге, третє. Ніщо не порушує спокою затонулого корабля. І лежав би він на дні ще сотні років, якби не один учитель — Андерс Францен, який ще в юності вирішив його знайти. За книгами у королівській бібліотеці він встановлює місцезнаходження корабля і замовляє водолазну експедицію.

Затамувавши подих³, учитель стежить за тим, як на палубу водолазного бота піднімають стару гармату, позеленілу від водоростей. Це перша річ зі знаменитого корабля. Після цієї знахідки до роботи взялися професіонали.

Що було далі?

І ось через 333 роки після катастрофи королівський корабель піднявся з морських глибин.

У якому році це було?

Інженери, нарешті, встановлюють винних у загибелі корабля.

Хто це: моряки чи будівельники?

З'ясувалося, що це... король! Так, саме Густав Другий!

¹ Щ о г л а — рос. мачта.

² Б о р с а т и с я — рос. барахтаться.

³ З а т а м у в а т и п о д и х — рос. затаить дыхание.

Що дало підстави для такого висновку?

Король хотів мати швидкохідний корабель із великою кількістю гармат, та ще й розкішно прибраний! А одночасно це неможливо. Якщо поставити багато гармат, то не можна ставити ще й важкі статуї, — адже корабель із широким корпусом уже не буде швидкохідним. Шведський король захотів мати все відразу, і перевантажений корабель був приречений¹ на загибель.

Стоїть у музеї Стокгольма старий корабель. Пам'ятник умілим майстрам, які зробили його таким гарним. І королівській легковажності, що приречла його на таку сумну долю (За М. Беденком).

II. Поясніть правопис слів *шведський, позеленілу, професіонали, кількістю*.

III. Випишіть виділені слова. До якої частини мови вони належать? За допомогою поданої нижче схеми поясніть написання цих слів із *не*.

◆ **Не з дієприкметниками може писатися разом і окремо.**

Не з дієприкметниками пи ш е т ь с я	
ра з о м:	о к р е м о:
1) якщо при дієприкметнику немає пояснювальних слів: <i>нерозбірливий почерк</i> ; 2) якщо дієприкметник без <i>не</i> не вживається: <i>нечувані рекорди</i>	1) якщо при дієприкметнику є пояснювальне слово: <i>не помічений ніким хлопчик</i> ; 2) якщо є протиставлення: <i>не написаний, а набраний на комп'ютері лист</i> ; 3) якщо дієприкметник є присудком: <i>Квіти не політі</i> .

О р ф о г р а м а
Не з дієприкметниками
несплачений рахунок; не бачена досі краса

116. Прочитайте речення. Поясніть написання *не* з дієприкметниками.

1. Сашко увійшов, постояв збоку, ніким не помічений, і рішуче попрямував до столу (І. Цюпа). 2. Горіла молода трава зеленим вогнем; неопала роса світила і відбивала дорогим самоцвітним камінням (Панас Мирний). 3. Скрізь милували

¹ При р е ч е н и й — рос. обречён(ный).

око рослини, не розповсюджені в цій країні, а привезені (Ю. Смолич). 4. Вишні не зірвані. 5. У льотчиків серце неситне й тверде (М. Бажан). 6. Недоплетений ятір висів у кутку на жердці (Григорій Тютюнник). 7. Човен, ще не спущений на воду, лежить на згірку догори дном (О. Гончар).

117. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограму.

1. Небо (не)зміряне всипане зорями (М. Старицький). 2. На столі лежав (не)перекладений учора текст. 3. Вір (не)почутому, а баченому. 4. За одного битого двох (не)битих дають (Нар. творчість). 5. Швидкість світла поки що (не)перевершена (С. Кучер). 6. У її фартусі було повно (не)лущених горіхів (С. Васильченко).

118. Поділіться один з одним думками про те, як інколи доводиться змінювати плани, відмовлятися від чогось через певні причини.

Принагідно вживайте дієприкметники (наприклад: *забутий мною, не зроблений, не вивчені, не помитий, не куплені, не виконане*).

119. Запишіть подані речення без пояснювальних слів, які відносяться до дієприкметників. Як зміниться при цьому написання *не* з дієприкметниками? Чи залишиться незмінним зміст речень?

1. Вдалині чорніли гори, ~~ще не освітлені сонячним промінням~~. 2. Сліпучі брили ніким не займаного снігу мінілися проти сонця самоцвітами. 3. І так хотілося зустріти ~~давно не бачені~~ вулиці, будинки, дерева (За В. Собком).

120. І. До поданих дієприкметників доберіть пояснювальні слова, використовуючи як підказку питання в дужках. Запишіть сполучення слів за зразком. Поясніть зміни в написанні дієприкметників.

З р а з о к. 1. *Не застебнутий на всі ґудзики піджак.*

1. Незастебнутий (я к?) піджак. 2. Невідправлений (к о л и?) лист. 3. Ненаповнений (ч и м?) басейн. 4. Невитрачені (я к?) гроші. 5. Нерозчищені (в і д ч о г о?) доріжки. 6. Невідремонтований (з я к о ї п р и ч и н и?) холодильник. 7. Невикопаний (д е?) колодязь.

ІІ. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення.

121. Прочитайте речення, розкриваючи дужки. В якому разі ви напишете *не* з дієприкметником разом, хоч у реченні є протиставлення?

1. (Не)полагоджений досі дверний дзвінок мовчав уже тиждень. 2. (Не)обдуманий, а (не)обачний вчинок призводить до сумних наслідків¹.

¹ Н а с л і д о к — рос. последствие.

122. Перебудуйте подані речення на заперечні й запишіть за зразком. Поясніть написання *не* з дієприкметниками.

Зразок. 1. *Цей факт нічим не підтверджений.*

1. Факт підтверджений. 2. Проїзд сплачений. 3. Таємниці розгадані. 4. Речі розкидані. 5. Питання вирішене.

123. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть написання *не* з дієприкметниками.

1. Дверь в соседнюю неосвещённую комнату была открыта (*Л. Дугін*). 2. Лёд неокрепший на речке студёной словно как тающий сахар лежит (*М. Некрасов*). 3. Нескошенные луга так душисты, что с непривычки туманится и тяжелеет голова (*К. Паустовський*). 4. Не просохшая после ночного дождя дорога блестела тысячами лужиц. 5. Дураку закон не писан (*Нар. творчість*). 6. У соседа было небритое лицо.

§ 12 Безособові дієслівні форми на -но, -то

Скарби України

124. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Зробіть звуковий запис слів *багатство, зеленню, місцями*. Прочитайте, з'ясовуючи значення незнайомих слів.

УКРАЇНСЬКЕ ЗОЛОТО

«От як добре було колись! — розмірковував один мій знайомий. — Світ — суцільна загадка. На карті скрізь — самі «білі плями» — місця, куди не ступала людська нога. Америка — не відкрита. Північний полюс відомий лише з розповідей. А в наші дні все відомо, усе сходжено!»

Помилкова думка. Ще далеко не все на світі **пізнано**, далеко не все **сходжено** і **відкрито**. Є й «білі плями», і загадки, і Terra incognita — «земля невідома», «незвідана галузь¹».

Силу-силенну² скарбів, що так потрібні людям, **сховано** в надрах землі. Ці багатства чекають на своїх першовідкривачів — молодих, знайомих, сильних геологів, які не бояться ніяких труднощів.

першовідкривач

Дехто уявляє собі, що варто колупнути скелю чи виийнати жменю ґрунту з глибини півсотні метрів — і заблищало золото! Насправді ж усе не так просто.

Розвідка золотого родовища часто триває добрий десяток років, а то й довше. Тут важливо одержати якнайточніші дані. Це означає: геологи мають правильно вибрати місця, де взяти

¹ Г а л у з ь — рос. область, сфера.

² С и л а - с и л ё н н а — безліч, дуже багато.

Сучасні методи розвідки родовища золота

проби, визначити глибину, з якої їх брати. А помилитися дуже легко, адже золото розподілене вкрай нерівномірно.

Власні золоті запаси в усі часи вважалися честю для держави. Чим більше золота, тим багатша країна.

Україна має свої золоті родовища. Помандруймо ж золотими місцями України.

За чепурним закарпатським містечком Бєрегове дорога веде до призмкуватого, вкритого зеленню нагір'я. Коло села Мужієве звертає ліворуч і поміж густих виноградників повзе вгору. Піднявшись на дві третини схилу, в'їжджаємо на плаский майданчик і спинаємося.

плаский

Цілюще карпатське повітря лине згори лагідними потоками. Оксамитова шапка каштанового лісу вкриває верхівку гори.

Оточені білуватими кучугурами вийнятої породи, темніють жерла¹ похилих шахт, що пірнають у надра гори. Це штольні², де видобувають українське золото. Наприкінці 1999 року

¹ Ж е р л о — круглий глибокий отвір.

² Ш т о л ь н я — горизонтальна або трохи нахилена гірська віробка.

Національний банк України отримав перший золотий злиток саме з Мужівського родовища.

зліток

Золото тут знайшли давно. Але розвідку цього родовища **закінчено** недавно. Тепер тут ціле місто! У кількох поверхових будинках живуть ті, хто видобуває золото, — працівники рудника.

Наближаємось до штолень і зазираємо в темну шахту: наче станція метро! Навіть рейки є! Ними у вагонетках вивозять золотоносну породу, з якої нелегкою працею вилущують золото.

Мужівське золоте родовище належить до середніх. Запасів навіть одного цього родовища може вистачити Україні для всіх її потреб, а воно далеко не єдине...

Рушаймо далі, наша дорога проляже через Хуст на Рахів, біля якого теж **знайдено** золото, тут невелике, проте перспективне родовище.

Біля Рахова є знаменитий стовп, укопаний ще за часів австро-угорського імператора Франца-Йосифа. Напис на ньому повідомляє, що саме тут знаходиться центр Європи.

Золото знайдено також уздовж річки Південний Буг, у напрямі Нової Одеси.

З'ясувалося, що й Донбас ховає у своїх надрах не тільки вугілля. Тут є свої українські алмази. Серед його численних скарбів і золото, якого може виявитися чимало.

Розвідка невичерпних надр України триває (За Г. Юрміним, І. Жуком).

II. Визначте основну думку тексту.

III. Розгляньте малюнок на с. 59. Як працюють геологи-золотошукачі? Усно складіть речення за малюнком, використовуючи слова в рамці.

IV. З'ясуйте різницю в значенні слів *білий* і *білуватий*. Поясніть правопис слів *дехто*, *півсотні*, *якнайточніші*, *чесною*, *нагір'я*, *кількох поверхових*, *невелике (родовище)*, *австро-угорського*.

V. Випишіть із тексту виділені безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*. Чи відмінюються вони? Чи пов'язується позначувана ними дія (процес) із певною особою, яка її виконує?

- ◆ Незмінювані дієслівні форми на *-но*, *-то* називають
- ◆ результат дії (а не саму дію), що не пов'язується з певною
- ◆ особою (виконавцем).

125. Спийшіть речення. Підкресліть безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*, визначте їх синтаксичну роль.

1. Весь світ даровано людині (М. Рильський). 2. Останній екзамен складено, школу закінчено (О. Донченко). 3. Тим часом перші страви було з'їдено. 4. Кригу було зламано (З. Тулуб).

♦ Дієслівні форми на *-но, -то* вживаються в значенні присудка самостійно або зі словами *було, буде*.

♦ Як утворюються безособові дієслівні форми на *-но, -то*?

♦ Безособові дієслівні форми на *-но, -то* утворюються від пасивних дієприкметників: *перевірений диктант — диктант перевірено*.

126. Від поданих слів утворіть безособові дієслівні форми на *-но, -то*. Доберіть до них іменники, складіть і запишіть речення за зразком.

Зразок. Роботу було зроблено вчасно.

Зробити, вивчити, виправити, здобути, відремонтувати, підстригти.

127. Подані речення переробіть на безособові, запишіть. Як змінюється при цьому зміст речень?

1. На великому столі було порозкидане приладдя, потрібне для будування аероплана (С. Васильченко). 2. Стіни були обклеєні візерунчастими шпалерами. 3. Будівництво готелю було завершено. 4. Ялинка святково прибрана. 5. У суботу Марія була вже зібрана в дорогу (Р. Іваничук). 6. Тепле повітря навкруги було напоєне густими пахощами степових квітів (О. Гончар).

128. І. Замініть дієприкметники безособовими дієслівними формами на *-но, -то* і запишіть за зразком.

Зразок. 1. Речі зібрано.

1. Зібрані речі. 2. Знайдений ключ. 3. Розплутані мотузки. 4. Прибраний посуд. 5. Забуті образи. 6. Призупинені пошуки. 7. Розгадана таємниця. 8. Запалені бенгальські вогні.

ІІ. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення.

129. Замініть дієприкметники безособовими дієслівними формами на *-но, -то* і запишіть речення за зразком. Поясніть написання з не.

Зразок. 1. Секретний пакет ще не розпечатано.

1. Нерозпечатаний пакет. 2. Незакінчена розмова. 3. Не надруковані вірші. 4. Непомічений дефект. 5. Нерозгадана таємниця.

130. Перекладіть сполучення слів українською мовою, передаючи дієприкметники безособовими дієслівними формами на *-но, -то*.

Покупка оплачена, окна застеклены, мебель расставлена, нарушитель оштрафован, движение приостановлено, стол накрыт, место освобождено.

131. Перекладіть і запишіть речення українською мовою; підкресліть безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*.

1. Телефон ещё не підключён. 2. Аудитория уже звільнена. 3. В несколько дней сборы были кончены, вещи собраны и увязаны (С. Аксаков). 4. Сколько времени потеряно¹! (Ю. Тинянов). 5. Приказ был немедленно разослан на все участки (Ю. Иванов).

ділянка

рос. участок

частина чогось: *дачна ділянка, ділянка роботи.*

дільниця

рос. участок

територія або установа, організація: *виборча дільниця.*

132. Визначте вид помилок, виправте їх і запишіть відредаговані речення.

1. У мене на столі все прибрато. 2. Лекція прослухана і висновки зроблено. 3. Кватирку відкрито і кімната провітрена.

133. I. З'ясуйте значення фразеологізмів. Назвіть безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*.

1. На роду написано. 2. На лобі написано. 3. Ось де собаку зарито. 4. Мости спалено.

II. Які фразеологізми зображено на малюнках? Поясніть їх значення.

III. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

134. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*; поясніть, як вони утворені.

¹ Потерять — тут: *укр.* втратити.

1. К семьсотпятидесятилетию Львова было показано великолепное световое шоу. 2. На стенах старинного замка висели портреты прежних его владельцев. 3. Багаж пассажиров был доставлен тем же самолётом. 4. Кофе был выпит. 5. Наряд невесты был расшит искусственным жемчугом и украшен мелкими цветами. 6. Страх был преодолен, и начинающий парашютист совершил свой первый прыжок. 7. Варенье было сварено и разложено в банки. 8. Шоссе было уезжено и укатано, так что колёса не грузили в снегу. 9. Часам к десяти утра всё в доме было готово к приёму гостей, комнаты выметены, вымыты и по-особому убраны (С. Аксаков).

§ 13 Узагальнення й систематизація вивченого про дієприкметник

Чи можна стати розумнішим?

135. I. Прослухайте текст. Зробіть звуковий аналіз слів *з'являється, єдністю*.

II. Читайте і відповідайте на запитання під час читання.

КОГО ВВАЖАЮТЬ РОЗУМНИМ?

Кожен із вас знає, що таке розум, і може вирізнити з-поміж співрозмовників найрозумнішого, відрізнити **тямущого** від менш розумного, тобто розташувати людей на так званій «інтелектуальній драбині».

Кого ж вважають розумним? Як вимірюють розум?

Здебільшого шляхом спостережень, досвіду: **розумний** той, хто правильно поводить¹ся, знаходить раціональні рішення, дає найточніші оцінки. Розум характеризується як здатність² людини мислити й регулювати свої стосунки з оточенням та дійсністю, передбачаючи можливий перебіг подій.

Упродовж багатьох років науковці шукають спосіб, як точно — в кількісних одиницях — виміряти інтелект.

Наскільки їм це вдалося?

Західні вчені з цією метою розробили спеціальні тести.

Тести визначають здатність людини здійснювати відбір. А відбір буває різний: правильний — за істотними, основними ознаками, і неправильний — за другорядними, несуттєвими.

¹ Поводитися — рос. вести себя.

² Здатність — рос. способность.

Отже, відбір — це критерій інтелектуального рівня людини?

Відбір не тотожний¹ процесу мислення. Він — його стартовий майданчик. Адже відібране треба всебічно² розглянути й проаналізувати.

Чи можна розвинути свої розумові здібності?

Думати не тільки можна, а й треба вчитися. «Намагайся дати розумові якомога більше поживи», — учив Лев Толстой. А ось прислів'я і приказки: «За одного **вченого** дають десять **невчених**», «**Знаючий, видючий** і на все **тямущий**», «Розум — не дар природи, а результат досвіду», «Тільки після наполегливої праці з'являється талант», «У **невмілого** руки не болять», «Мудрість народжена працею».

Найзагальніша порада звучить так: «Хочеш бути розумним — навчись розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і переставати говорити, коли більше нічого сказати. Пам'ятай, що розум визначається єдністю знань і дій» (За В. Пекелісом).

III. Поясніть розділові знаки при прямій мові.

IV. Поясніть правопис слів *розташувати, раціонально, рішення, дійсністю, інтелект, спеціальні, неправильний, з'являється, працею, знань*.

V. Випишіть із тексту виділені слова, розберіть їх за будовою. До яких частин мови вони належать? Доведіть свою думку.

◆ Дісприкметники можуть втрачати граматичні ознаки дієслова (час, вид) та прикметника (залежність від іменника у словосполученні) і **переходити в іменники: Береженого** (к о г о?) Бог береже. **Написане** (щ о?) залишається, а **сказане** (щ о?) забувається (*Нар. творчість*).

🌟 Які ознаки прикметника втрачає дісприкметник, що переходить в іменник?

136. Прочитайте речення. Якими частинами мови є виділені слова? Доведіть свою думку. Спишіть прислів'я, з'ясуйте їх зміст.

1. **Лежачого** не б'ють. 2. Не вчи **вченого** їсти хліба печеного (*Нар. творчість*). 3. **Звільнені** розгублено презирились (*З. Тулуб*). 4. Поміж **прибулими** швидко зав'язались знайомства (*В. Козаченко*). 5. **Виступаючі** відзначали заслуги ювіляра.

¹ Т о т о ж н и й — рос. тождественный.

² В с е б і ч н о — рос. всесторонне.

137. Прочитайте сполучення слів у лівому та правому стовпчиках. Визначте, якими частинами мови є виділені слова, беручи до уваги їх лексичне значення, морфологічні ознаки і синтаксичні особливості. Обґрунтуйте свою думку.

намальована картина

зів'ялі квіти
відкритий погляд
відомий письменник
палаюче сонце
поширені речення
виконана робота

намальована відомим художником картина

зів'ялі на сонці квіти
відкритий нещодавно ресторан
відомий багатьом факт
палаючі дрова
поширені в Україні звичаї
виконана учнем робота

Міркуємо. У словосполученні *намальована картина* слово *намальована* вказує на постійну ознаку предмета (*картина*), не має спільних із дієсловом граматичних ознак: виду, часу, а також залежного слова. Тому це — прикметник.

У сполученні *намальована художником картина* слово *намальована* вказує на ознаку за дією (*намалювати*), має вид (доконаний), залежне слово (*художником*). Це — форма дієслова, дієприкметник.

♦ **Дієприкметники можуть втрачати граматичні ознаки**
♦ **дієслова (час, вид) і переходити в прикметники.** Прикметники, на відміну від дієприкметників, указують на постійну (а не тимчасову) ознаку і не мають при собі залежних слів, що їх пояснюють: *відомий політик, знайомий хлопець, цілющий відвар, родючий ґрунт, талий сніг, стиглий помідор, улюблений твір*.

♦ У прикметники переходять також **дієприкметники, вжиті в переносному значенні:** *розбите серце, пекучий сором*.

138. Прочитайте пари речень. У котрому з них ужито дієприкметники, а в котрому — дієприкметники, що перейшли в прикметники? Випишіть сполучення іменників з дієприкметниками і похідними від них прикметниками.

1. Ламаною лінією втиснулась у берег гавань (*М. Островський*). — Біля стіни стояв зламаний стілець. 2. Пораненого бійця доправили в госпіталь. — Тут я побачив Михайла Пуци-на, пораненого минулого року (*О. Пушкін*). 3. На підлозі лежав тканий килим. — Та найбільше відвідувачам виставки сподобався gobelen, витканий відомою майстринею. 4. На горищі¹ лежали забуті речі. — Це були давно забуті події.

139. Згрупуйте словосполучення на с. 66 у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками. Проставте в них наголос. Поясніть свої дії.

¹ Г о р і щ е — рос. чердак.

Непереможний народ, переможений ворог; визволене місто, визвольний рух; печена картопля, добре випечена паска; розгублений хлопчик, розгублені річі.

140. І. Прочитайте мовчки першу й другу пари речень. Визначте, в котрому з речень пари вжито дієприкметник, а в котрому він переходить у прикметник чи іменник. Доберіть за аналогією пару до останнього речення.

1. Елена Валерьевна была образованная женщина. — В ущелье¹, образованное двумя горами, обрушилась снежная лавина. 2. Заметив² сигнал бедствия³, судно направилось⁴ к потерпевшим морякам. — Потерпевшие были взяты на борт (*Из газеты*). 3. Пётр был знающим корабельным мастером, кузнецом, столяром и отличным резчиком (*О. Толстой*). — ...

II. Перекладіть і запишіть усі три пари речень українською мовою.

141. Прочитайте попарно словосполучення. Простежте, на яку частину слова падає наголос в одному і в другому випадках. Зробіть висновок, у котрому зі словосполучень ужито прикметник, а в котрому — дієприкметник.

варѐна кúрятина — вáрена кúрятина
печѐне яблуко — пѐчене яблуко

♦ Дієприкметники можуть відрізнятися від прикметників
♦ наголосом: у дієприкметниках наголос здебільшого падає
♦ на корінь, а в прикметниках — на суфікс.

142. Спишіть речення, проставляючи наголос у виділених словах.

▼ Якими частинами мови вони є? Чи можна довести протилежну думку і що для цього потрібно зробити?

Зайшли до хати, де пахло вареним, печеним і смаженим (*І. Чендей*).

143. До прикметників, утворених від дієслів, доберіть спільнокореневі дієприкметники (останні повинні мати префікси або залежні слова); проставте в них наголоси. Підкресліть і поясніть орфограму.

прикм. дієприкм.

З р а з о к. Прасóваний одяг — ві́нрасува́ний костюм.

Кип'ячене молоко, морожена полуниця, копчена ковбаса, смажена картопля, фарбований паркан⁵, плетений шарф.

¹ У щ е л ь е — *укр.* ущє́лина.

² З а м е т и в — *укр.* помітивши.

³ С и г н а л б е д с т в и я — *укр.* сигна́л біди́.

⁴ Н а п р а в и т ь с я — *укр.* попрямува́ти.

⁵ П а р к а́ н — *рос.* забор.

144. Прочитайте попарно словосполучення зі спільнокореневими прикметниками і дієприкметниками, звертаючи увагу на місце наголосу. Чи залежить від нього написання *н* і *ни*?

Дієприкметник

Прикметник

невпізна^ана вулиця

невпізна^{нн}а столиця

непроще^{на} образа

непроще^{нн}а зрада²

здійсне^{на} мрія

здійсне^{нн}а мрія

неоціне^{на} послуга

неоціне^{нн}а послуга

незліче^{ний} натовп¹

незліче^{нний} натовп

♦ У прикметниках дієприкметникового походження, які мають наголошений суфікс і вказують на можливість чи неможливість дії та вищий ступінь ознаки, в суфіксах *-енн-*, *-анн-* пишеться дві букви *н*: неоціне^{нний} скарб, неказан^{нн}а радість.

145. Спишіть словосполучення, вставляючи пропущені букви. Підкресліть і поясніть орфограму.

Подола..ий бар'єр, нескінче..ий космос, незрівня..ий кра-
сень, здійсне..а забаганка³, незбагне..ий характер, неоціне..ий
товар, не приміре..і партнери, неприміре..ий ворог, нездо-
ла..ий народ.

146. І. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. З'ясуйте відмінність у написанні дієприкметників в обох мовах і зробіть висновок.

Невыразимая радость, охлаждённый сок, осуществимое желание, расставленная мебель, неоценимая услуга, нескончаемая Вселенная.

ІІ. Із двома словосполученнями на вибір складіть і запишіть речення.

147. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання *н* у дієприкметниках.

Дорожка очищенная от снега и посыпанная песком вела вниз с террасы на террасу (Л. Дугін).

148. І. Прочитайте мовчки уривок із твору Костянтина Паустовського на с. 68. Визначте тип і стиль мовлення.

ІІ. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки.

¹ Н а́ т о в п — рос. толпа.

² З р а́ да — рос. предательство.

³ За ба га́ н ка, п р і м х а — рос. каприз.

НА ПАЛУБЕ

Я вышел на палубу. Выходило солнце. Впереди медленно вырастали из моря очертания жёлтых гор освещённых низкими яркими лучами. Это был Крым, но я не сразу узнал его. Он показался мне огромным островом тонущим в утренней синеве.

Впервые я увидел из морской дали весь Крым, торжественный разворот его берегов. Впервые я понял, как прекрасна эта земля омытая одним из самых праздничных морей земного шара (За К. Паустовським).

Краса землі

149. І. Зробіть звуковий запис слів *розступалася, нищить*¹. Прочитайте текст, з'ясовуючи значення незнайомих слів; уявіть змалювану в ньому картину.

ЛУГОВА ЦАРИВНА

...Тимко взявся за косу... Він косив повагом, раз за разом махаючи косою і майже не відчуваючи² її в руках, така вона була легка...

Трава розступалася перед ним прозоро-зеленою морською хвилюю, розкриваючи те, що раніше приховувала, всю свою потаємну красу. Він бачив, що зверху вона суха, вицілувана сонцем, легка, як подих. А при самій землі, між стеблинками, почепившись манюсінькими світлими крапельками, при-таїлись росинки і яскраво поблискують, як надрібно потовчене скло. Хвилинами його брав жаль, і він стримував³ косу, щоб не порушити тієї затаєної при землі краси.

«Я не знаю, чи там, угорі, наді мною, є життя, але я добре бачу, що вся краса тут, на землі», — роздумував він, милуючись свіжістю зеленого роздолля, що плескотіло біля його ніг. Потім знову став косити, докоряючи⁴ сам собі в душі за те, що він милується і все ж таки нищить цю красу.

Але одного разу на повному розгоні він зупинив косу, кинувши її на землю, присів навпочіпки⁵ й обережно, лагідно розгорнув пальцями густий кущик трави: в зеленому затишному храмі, вся переплетена золотими нитями сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця — ромашка.

докоряти

ніщити

навпочіпки

¹ Ні щ и т и — *рос.* уничтожать.

² Від ч у в а т и — *рос.* чувствовать.

³ Ст р і м у в а т и — *рос.* сдерживать.

⁴ До кор я т и — *рос.* упрекать.

⁵ На в п о ч і п к и — *рос.* на корточках.

Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно **нахиленою** набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюстках голівкою, ще й зверху **прикроплена** дрібною, як вістря¹ сталевої голки, росичкою.

вістря

сталевий

Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають невісточкою. І те, що вона така прекрасна, і те, що її так звуть, зачарувало його. І він, присівши, дивився на неї, не зводячи очей, усміхаючись, як до гарненького маляти, і все шепотів: «Невісточка, невісточка», — і йому хотілося доторкнутися до неї хоч пальцем. Але він утримався, щоб не збити з неї росички, не зняти дорогої краси, **дарованої** природою. Він так і залишив квітку разом із густим кущиком трави в її зеленому храмі, і, обережно обкосивши, пішов далі (Григорій Тютюнник).

утриматися

II. Визначте тип, стиль мовлення й основну думку тексту.

III. Складіть усно речення зі словами в рамці. Поясніть правопис слів *легка, хвилю, розкриваючи, сонцем, (між) стеблинками, потовчене, свіжістю, присів, прекрасна, обережно*.

IV. Схарактеризуйте виділені слова, визначте їх будову. Розберіть письмово друге і третє слова (за варіантами).

150. Прочитайте висловлювання Михайла Ломоносова, передайте його зміст українською мовою. Чи погоджуєтеся ви з думкою вченого?

Причастие служит к сокращению человеческого слова, заключая в себе имени и глагола силу (*М. Ломоносов*).

151. Замініть виділені сполучення слів дієприкметниками, внесіть відповідні зміни і запишіть речення.

1. Скло, **яке вставили** у вікно, було подвійним. 2. У кімнату **ввійшов** чоловік, **якого ніхто не помітив**. 3. Морозиво, **яке завезли** в крамницю вранці, розкупили до обіду.

152. Дайте письмові відповіді на подані запитання реченнями, в яких були б дієприкметники.

З р а з о к. 1. *Наш сад освітлений сонцем.*

1. Сонце освітлює наш сад. Який наш сад? 2. Автомобіль, який коштує 65 тисяч гривень, придбали² в автосалоні. Який автомобіль коштує 65 тисяч гривень? 3. Шкатулку зробили з морських черепашок. Яку шкатулку подарували мамі?

¹ Вістря — рос. остріє.

² Придбати — рос. приобрести.

153. До поданих дієприкметників доберіть іменники, щоб утворилися словосполучення з метафоричним значенням. Поставте наголос у дієприкметниках і прочитайте утворені словосполучення.

З р а з о к. 1. *Ви́цвілі* очі.

1. Вицвілі тканини. 2. Загублені речі. 3. Розпечений метал.
4. Нев'януча квітка.

154. Визначте види допущених помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Художник, намалювавши цю картину, був українцем.
2. Бажаючи відпочити пропонується морська прогулянка.
3. Зазеленіла стара і витикаюча голочками молода травичка.
4. З'явившеся з-за хмар сонце яскраво освітило поляну (З учн. творів).

155. Доведіть, що слово *знайомий* у словосполученні *знайомий письменник* втратило ознаки дієприкметника і перейшло в прикметник.

156. Усуньте невинуваті повтори, використовуючи, де доцільно, дієприкметники, і запишіть відредаговані речення.

1. Грибники вийшли на трасу, яка була оточена лісом, котра вела до міста. 2. Ми їхали в автобусі, який був переповнений людьми, який за п'ятнадцять хвилин довів нас до потрібної зупинки (З учн. творів).

157. Перекладіть речення українською мовою. Поясніть особливості перекладу дієприкметників і розстановку розділових знаків.

1. Обед, продовжавшийся около трёх часов, кончился (О. Пушкін). 2. Воздух, наполненный дымом и жёлтыми отсветами¹ скал, струился² над нами (К. Паустовський). 3. Вода в пруду³ была покрыта листьями, опавшими с деревьев, росших по его берегам (О. Толстой).

158. Прочитайте мовчки текст. Доберіть заголовок, перекладіть і запишіть українською мовою. Підкресліть слова, вжиті в переносному значенні.

На утро поднявшееся солнце быстро съело тонкий ледок. Весь тёплый воздух задрожал⁴ от наполнивших его испарений⁵ожившей земли. Зазеленела трава, надулись почки калины, и на обсыпанной золотым цветом лозине загудела пчёлка (За Л. Толстым).

¹ Отсвет — укр. відблиск.

² Струится — укр. струменіти.

³ Пруд — укр. ставок.

⁴ Задрожать — укр. затремтіти.

⁵ Испарения — укр. випари.

159. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки і розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть орфограми і пунктограми.

1. Церемонія закінчується у загадковій (напів)темряві ще (не)розмальованої церкви (З. Тулуб). 2. На останній сторінці Маркіян прочитав запис зроблений дрібним (не)розбірливим почерком (Р. Іваничук). 3. У (не)топленій хаті дошкуляв¹ холод. 4. (Не)просохла після нічного дощу дорога блищала безліччю калюж. 5. Лиця (не)голені (не)миті втомлені довгими переходами і (не)(до)їданням (Григорій Тютюнник). 6. Не діли шкуру (не)вбитого ведмеда (Нар. творчість).

II. Як ви розумієте прислів'я?

III. Зробіть звуковий запис виділеного слова.

IV. Розберіть письмово один із дієприкметників.

Запитання і завдання для повторення

1. Які ознаки дієслова і прикметника поєднує дієприкметник? Поясніть на прикладах.

2. Чи є різниця у відмінюванні прикметників і дієприкметників?

3. Як розрізняють прикметники і дієприкметники?

4. Що таке дієприкметниковий зворот? Як він виділяється на письмі та в усному мовленні? Наведіть приклади.

5. За якими ознаками розрізняють активні й пасивні дієприкметники? Як вони творяться, в якому виді і часі вживаються?

6. Якими членами речення можуть бути дієприкметники?

7. Розкажіть про написання *не* з дієприкметниками, *н* у дієприкметниках і *ни* у прикметниках.

8. Схарактеризуйте безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*. Наведіть приклади речень.

§ 14 Твір-опис зовнішності людини за картиною

Портрети генія

160. Пригадайте з уроків образотворчого мистецтва, що таке портрет. Чим він відрізняється від фотографії? Що може «розповісти» про людину художник-портретист?

161. Прослухайте текст. З'ясуйте значення незнайомих слів. Прочитайте. Визначте тему й основну думку висловлювання. Доберіть заголовок до тексту.

Святиня роду — батько й мати, і любов дітей до батьків свята. Саме батькам сестри-художниці Олена й Ольга Кульчицькі присвятили свій мистецький талант.

¹ До ш ку л я ти — рос. донимать.

Олена малювала маму і батька найліпшими фарбами, але насправді малювала тією найкращою і найдорожчою в світі фарбою, якій немає ціни, — дитинною любов'ю. Мама і батько дивляться з портрета своїми божественними поглядами, мудрі та спокійні, зосереджені й добрі, задумливі й розважливі. Дивляться уважно на своїх дітей із вірою в їхнє майбутнє.

Минула молодість у праці й щоденних клопотах, пережиті літа поклали свою печать на лице і весь образ, сивина побілила голову. Втома¹ відбилася і в очах, і в тихому малюнку вуст, і в красиво змальованих руках. А в постатях виростає висока людська гідність, постає аристократизм духу цих справжніх українських інтелігентів, у яких і чиста біла сорочка на кожен день, і пречисто-біла душа, передана дітям (За Я. Гояном).

Т. Шевченко. Автопортрет
1840—1841 рр.

162. Розгляньте автопортрет Тараса Шевченка. Розкажіть, що вам відомо про поета з уроків української літератури. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що насамперед привертає увагу в портреті?

2. Опишіть зовнішність поета (вік, риси і вираз обличчя, очі, погляд, одяг). У чому особливість зовнішності Тараса Шевченка?

3. Які деталі зовнішності розкривають особистість поета, свідчать про силу його характеру?

4. Яка основна думка картини?

5. Як ви оцінюєте портрет?

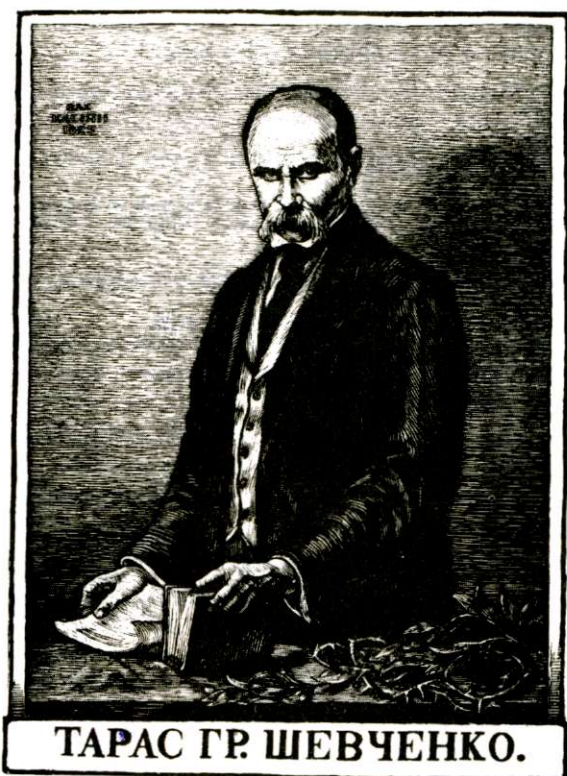
163. І. Прослухайте текст, з'ясуйте значення незнайомих слів. Яка основна думка тексту? Визначте тип і стиль мовлення.

ПОРТРЕТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Прямі, різнобіжні штрихи густо встеляють глибокий фон портрета. Мабуть, це рідне небо, чиста дніпровська хвиля, лани широкополі «серед степу широкого на Вкраїні милій». А з цього епічного простору дивиться у віки великий Тарас. Високе чоло мудреця, осяяне світлом, добрий погляд глибоких очей. І заповітне слово, звернене до народу, ніби ось-ось має злинути з уст.

Художник пригадував: «Не забуду свій перший вигравіруваний портрет Тараса Шевченка. Мій учитель професор

¹ В т о м а — рос. усталість.

В. Касіян. Портрет Тараса Шевченка

Швабінський сказав: «Яке прекрасне народне обличчя в цього великого слов'янина!» Молодий гравер ретельно вирізьблював кожну дорогу рису. Він прагнув досягти монументальності¹ в зображенні Тараса Шевченка, показати великого сина України мислителем, трибуном² і борцем за щастя народу. Цей задум став визначальним на все життя Василя Касіяна.

А через кілька років молодий митець створив ще один портрет Шевченка. Любов'ю до поета, рідного народу й України освітлено цей портрет.

...Небосяжна постать Шевченка, здається, виростає із землі. Море світла і простору розлилося довкола, святкова урочистість променить величаво. Тарас прийшов до народу з «Кобзарем» у руках, з вистражданою в кріпацькому пеклі думою-книгою, з вічним «Заповітом». А поруч із поетом в'ються, сплітаючись

¹ Монументальність — вражаюча велич; монументальний — величний, значущий.

² Трибун — видатний промовець і публіцист; громадський діяч.

у вінок, тернова і лаврова гілки, мов страждання і слава, якими так перевита доля генія... (Я. Гоян).

II. Розгляньте репродукцію картини Василя Касіяна на с. 73. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яка ідея об'єднує портрети Тараса Шевченка роботи Василя Касіяна?

2. Знайдіть у тексті опис картини Василя Касіяна, репродукцію якої ви бачите.

3. Як портрет відомого художника доповнює автопортрет Шевченка?

4. Як тло картини підкреслює велич особистості поета?

5. Схарактеризуйте мовні засоби, вжиті Яремою Гояном для опису портретів Тараса Шевченка.

III. На основі запитань складіть план майбутнього висловлювання.

IV. Підготуйте усний опис зовнішності Тараса Шевченка за його автопортретом (с. 72) і планом. Скористайтесь таблицею на с. 52 та пам'яткою, поданою нижче.

164. Виберіть репродукцію портрета, який вам сподобався. Користуючись таблицею на с. 52, пам'яткою та самостійно складеним планом, письмово підготуйте опис зовнішності людини за картиною.

Як працювати над твором за картиною

1. Поцікавтеся відомостями про художника.

2. Прочитайте назву картини, що свідчить про задум художника, підкреслює, що він виокремлює в картині як головне.

3. Уважно розгляньте картину, вдумайтесь в її зміст (що і з якою метою зображено).

4. Уявіть, що було до зображеного художником моменту і що буде потім.

5. Подумайте, хто буде адресатом вашого висловлювання, кого, в чому і як ви переконуватимете.

6. Сформулюйте тему й основну думку твору, доберіть заголовок, який не збігається з назвою картини.

7. Продумайте, які типи мовлення поєднуюватимуться у вашому творі, котрий із них буде основним.

8. Поміркуйте над композицією твору і складіть план.

9. Додержуйте співмірності частин твору, зосереджуючи увагу на основному — змісті самої картини, а не на розмовах про неї.

10. Задля повнішого і глибшого розкриття змісту картини доречно включити у твір елементи роздуму, оцінні судження.

11. Напишіть чернетку твору; після перевірки і виправлень перепишіть роботу начисто.

ДІЄПРИСЛІВНИК

що роблячи?

§ 15 Дієприслівник як особлива форма дієслова

Книги — ключ до знань

165. І. Розгляньте малюнки і схему до них. Поставте питання до виділених слів. На яку дію — основну чи додаткову — вказує дієслово *читати*, а на яку — виділені слова?

читати

відпочиваючи влітку
загоряючи на пляжі

зайшовши до магазину
переглянувши зміст книги

II. Чи змінюються виділені слова за особами і числами? Чи належать вони до самостійних частин мови? Як такі слова називаються в російській мові?

Міркуємо. Слова *відпочиваючи*, *загоряючи*, *зайшовши*, *переглянувши* є незмінними формами дієслова. Вони вказують на додаткову дію.

♦ **Дієприслівник** (рос. деепричастие) — це незмінна форма дієслова, яка пояснює в реченні дієслово (присудок), указує

- ◆ **на додаткову дію і відповідає на питання що роблячи?, що зробивши?:** *Листяна заметіль усе мела й мела, вкриваючи сумні осінні поля (М. Бубеннов).*

166. І. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Поясніть їх значення за допомогою тлумачного або українсько-російського словника. Прочитайте текст. Визначте його основну думку, доберіть заголовок.

Книга — то невичерпне джерело знань. Ще давні єгиптяни говорили: «Ти повинен звернути своє серце до книг, бо на світі немає нічого кращого за них». Високо цінував книги великий римський трибун Цицерон, порівнюючи дім без книги з тілом без душі.

упевненість
насушний
нащадки
пристрасть

Та чи кожен із нас може з упевненістю підтвердити слова Тараса Шевченка: «Книги для мене необхідні, як хліб насущний»? На жаль, сьогодні мало хто з учнів може похвалитися багатством свого словникового запасу. Від чого ж оця мовна бідність? Здебільшого від того, що учні мало читають.

Книга зберігає в собі мудрість для багатьох. Найкращі книги стали безсмертними, увійшовши в скарбницю світової культури. В них мудрість і краса, глибина людських переживань і поклик до щастя. Збираючи перлини людської думки, книги несуть їх нащадкам.

Література вчить нас жити, пробуджуючи естетичні почуття і виховуючи. Читаючи літературний твір, кожен із нас наповнює слово пристрасстю свого серця (За І. Цюпою).

II. Як ставилися до книги видатні особистості всіх часів? Яка роль книги в житті людини? Що означає книга для вас?

III. Порівняйте правопис слів *багатство, безсмертний, щастя* в українській і російській мовах.

IV. У реченнях із виділеними словами назвіть присудки. Які слова вказують на додаткову дію при присудках? Поставте питання до виділених слів. Ознаки яких самостійних частин мови вони поєднують?

- ◆ **Дієприслівник має ознаки дієслова й прислівника.**

Граматичні ознаки дієприслівника

Дієслівні	Прислівникові
1) близьке лексичне значення: <i>йдуци додому і йти додому;</i> 2) твориться від дієслівних основ: <i>лежати — лежачі; їхати — їдучи;</i> 3) має значення виду: <i>сміючись</i> (недок.); <i>почувши</i> (док.)	1) не змінюється; 2) у реченні є обставиною: <i>Браті, (я к?) <u>пригинаючись</u>, входять до хати (М. Стельмах).</i>

167. Випишіть дієприслівники з тексту вправи 166. Від яких дієслів вони утворені? Користуючись таблицею, назвіть у дієприслівниках граматичні ознаки дієслова й прислівника. Визначте вид дієприслівників, ставлячи до них питання.

- ◆ **Дієприслівник зберігає вид того дієслова, від якого його**
- ◆ **утворено: вітаючи, кажучи (щ о р о б л я ч и?) — недоко-**
- ◆ **ний вид; привітавши, сказавши (щ о з р о б и в ш и?) —**
- ◆ **доконаний вид.**

168. Прочитайте текст, добираючи з довідки потрібні за змістом частини речень. Про що в ньому йдеться?

У далекій Африці на берегах повноводих річок простяглися нескінченні зарості болотяної рослини — папірусу. Люди збирали його, Якось один чоловік лагодив хату. ... , він витяг волокнисту серцевину, поклав на сонце. Через деякий час волокна висохли, Виявилося, що на таких стрічках добре зберігаються сліди від фарб. Відтоді з'явилися книжки з папірусу (З календаря).

Д о в і д к а: використовуючи для будівництва житла; розрізавши стеблину папірусу; перетворившись на сухі вузьенькі стрічки.

169. Складіть речення за схемою, поданою у вправі 165. Доберіть ще по одному дієприслівнику до кожного з малюнків. Запишіть утворені речення. Для чого ми вживаємо дієприслівники?

170. І. Спишіть речення, замінюючи питання дієприслівниками із залежними словами.

1. (Ч о м у?), ми пішли коротішим шляхом. 2. Дівчина час од часу виглядала у вікно, (з я к о ю м е т о ю?). 3. Машина мчить далі, (я к?). 4. (К о л и?), треба стежити за правильністю дихання. 5. Юнак швидко вийшов, (я к?). 6. (З а я к о ї у м о в и?), бабуся змогла прочитати листа.

Д о в і д к а: виконуючи стрибки вгору; намагаючись першою побачити гостей; підстрибуючи на вибоїнах; зачинивши за собою двері; надівши окуляри; поспішаючи додому.

❓ **ІІ.** Яку основну дію доповнюють дієприслівники? Яку синтаксичну роль виконують у реченні?

- ◆ **Виражаючи додаткову дію, дієприслівник виступає в**
- ◆ **реченні обставиною часу, причини, мети або способу дії:**
- ◆ **(К о л и?) Погулявши коло бджіл і (к о л и?) наївшись огір-**
- ◆ **кових пуп'янків, натрапив я на моркву (О. Довженко).**

171. І. Прочитайте текст. Визначте його тему.

«Сторінками» найперших книжок були камені, сокири, стіни печер. Люди писали, не маючи ні паперу, ні пер, ні

олівців. Пізніше вони писали на глині, просушуючи й загартовуючи її у вогні. Такі книжки були важкі та незручні. Минув час, і люди навчилися використовувати для книжок тонку козячу або телячу шкіру, відповідно її обробляючи. Першу шкіряну книжку виготовили в стародавньому місті Пергамі — через це папір зі шкіри й назвали пергаментом (*Із календаря*).

II. Назвіть у тексті дієприслівники. Якими членами речення вони є? З'ясуйте, якої особи (предмета) стосується додаткова дія, позначена дієприслівником.

◆ Дієприслівник можна вживати лише тоді, коли в реченні однієї особи (предмета) стосуються щонайменше дві дії: Коли хлопець увійшов, то привітався. — Увійшовши, хлопець привітався.

◆ У реченні Коли ми проходили через двір, нашу увагу привернув маленький їжачок вжити дієприслівник не можна, бо тут кожна дія стосується іншої особи (проходили — ми; увагу привернув — їжачок). Якщо перебудувати речення так: Коли ми проходили через двір, ми звернули увагу на маленького їжачка, тоді в ньому можна використати дієприслівник: Прходячи через двір, ми звернули увагу на маленького їжачка.

172. Спишіть речення, підкресліть у них підмети, присудки та дієприслівники-обставини. Скажіть, якою особою (предметом) здійснюється додаткова дія, позначена дієприслівником. Чи тією самою особою (предметом) виконується основна дія, позначена дієсловом-присудком?

1. Не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу. 2. Довго вириватимусь я в дорогу, поспішаючи в тривожну далечінь. 3. Я п'ю воду, убрівши по коліна в Десну і витягнувши шию. 4. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. 5. Часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі або на Десну (*З тв. О. Довженка*).

173. I. Прочитайте речення. Назвіть у них підмети. Обговоріть з однокласником, якою особою (предметом) здійснюється додаткова дія, виражена дієприслівником.

1. Лисиця примружила очі від сонця. Лисиччині очі примружились від сонця (Висунувшись із нори). 2. Гусенятко тихо дихало в грудях гуски. Гуска прислухалася до тихого дихання гусенятка в своїх грудях (Пригрівшись у сірому пір'ї). 3. Я почув тихі мамині кроки. Мені почулися тихі мамині кроки (Засинаючи).

II. Складіть і запишіть речення, до складу яких входить поданий у дужках дієприслівник.

174. І. Складіть і запишіть речення з поданими дієприслівниками. Чи змінюються дієприслівники? Яку додаткову дію вони називають у реченнях? Назвіть особу (предмет), якої стосується ця додаткова дія.

Одержавши (щ о?); отримавши (щ о?); здобуваючи (щ о?); навчаючи (ч о г о?); вивчаючи (щ о?).

 одержувати, отримувати
рос. получают
гроші, книжки, запрошення,
відповідь.

здобувати
рос. получают
освіту, знання.

ІІ. Підготуйте невелике усне висловлювання на тему «Книги — ключ до знань». Використовуйте відомості про книги з попередніх вправ. Складіть і запишіть план вашого висловлювання.

§ 16 Дієприслівниковий зворот. *Не з дієприслівниками*

Рідна природа

175. І. Відпрацюйте вимову слів у рамці. З'ясуйте їх значення. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть до тексту заголовок.

На півдні України, **стелячись зеленою скатертиною**, розкинулися родючі землі Таврії. У кучерявих берегах тече широкий і повноводий Дніпро. А за два кілометри від Дніпра в цьому благословенному краї простяглися безплідні сипучі піски, **захопивши площу близько ста п'ятдесяти тисяч гектарів**.

*благословенний
повноводий
дерзновенний
насаджуючи*

Та не завжди тут була пустеля. Ретельні дослідження археологів підтверджують, що понад два тисячоліття тому в гирлі Дніпра росли велетенські сосни. Це була чудова лісова країна Гілея, описана ще давньогрецьким істориком Геродотом.

У минулому столітті прийшли на ці землі перші войовники з пустелею. Вони передали нам естафету дерзновених змагань із силами природи. Нині, **насаджуючи сосни, оживляючи пустелю**, працівники лісового господарства створюють казку над Дніпром. Гілея знову оживе, **постаючи в новій красі** (За С. Жураховичем).

ІІ. Якою постає перед нами Південна Україна? За допомогою яких епітетів, порівнянь автор описує красу Таврії? Що відомо про минуле цього краю? Як змагаються з пустелею працівники лісового господарства?

III. Знайдіть у тексті числівники. Порівняйте правопис складних і складених числівників в українській і російській мовах. Назвіть відмінності.

IV. Назвіть у тексті дієприслівники. Доведіть, що вони впливають на зміст речень, усього тексту (уточнюють, доповнюють тощо). Пригадайте, що називається дієприслівниковим зворотом (рос. деєпричастным оборотом). Як він виділяється у вимові та на письмі?

♦ **Дієприслівник із залежними від нього словами називається дієприслівниковим зворотом** (рос. деєпричастным оборотом): *Птахи затихали і, згорнувши натомлені за день крильця, сідали на м'які гніздечка* (Григорій Тютюник).

♦ У вимові дієприслівниковий зворот виділяється паузою, на письмі — комами.

♦ **Одиничний дієприслівник майже завжди відокремлюється:** *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний).

176. Зачитайте з тексту вправи 175 речення з дієприслівниковими зворотами, виділяючи їх за допомогою інтонації. Поясніть уживання розділових знаків. Поставте питання до кожного дієприслівникового звороту й визначте, яким він є членом речення.

♦ **Не виділяються комами:**

♦ 1) одиничний дієприслівник, який стоїть після присудка і відповідає на питання *я к?*: *Вона сиділа замислившись* (Ю. Яновський);

♦ 2) фразеологічний зворот: *Бігти не чуючи ніг*.

177. Спишіть речення, утворюючи дієприслівники від дієслів у дужках. Розставте розділові знаки та поясніть їх уживання.

1. (Достигати) вночі суниці стають схожими на росу.
2. Ледве (пробуджуватися) від сну я чую мамин голос.
3. Я встаю (позіхати) з теплої постелі.
4. Сон ще не залишив мене (причаїтися) у моему вусі (*За М. Стельмахом*).
5. У гущавині перегукувалися між собою птахи (ладнатися¹) до ранкового концерту.
6. (Зібратись) геологи не поспішали в машину.
7. Вітер (натомився) укладався спати на верхівках дерев (*М. Ярмолюк*).

♦ **Одиничний дієприслівник виступає в реченні *обставиною*:** *Помовчавши, Петро погодився з батьком* (*М. Ярмолюк*).

♦ **Схема речення:** _____, _____.

♦ **Дієприслівниковий зворот є одним членом речення — *обставиною*:** *Греки перемогли, розгромивши перське військо* (*Ю. Федоренко*).

♦ **Схема речення:** _____, _____.

¹ Л а д н а т и с я — готуватися до чого-небудь.

178. І. Накресліть схеми поданих речень за зразком.

Зразок. *Стомившись від спеки, я сховався під наметом.*

_____ , _____ = _____ .

1. Подув колючий вітер, здіймаючи вгору темну хмару піску. 2. Розшаленіла буря, посипаючи піском сади й поля (З тв. С. Жураховича). 3. Усі, збившись у гурт, гомонять¹. 4. Скрадливий вітерець, шастаючи галявиною, торкався наших облич. 5. Нагнувшись, Сашко перев'язав зламаний вершок липи (З тв. М. Ярмолюка).

▼ **ІІ.** За поданими схемами складіть речення. Поясніть уживання (невживання) розділових знаків.

1. _____ = _____ , _____ .

2. _____ = _____ .

3. _____ , _____ , _____ .

4. _____ , _____ = _____ .

5. _____ , _____ = _____ .

◆ **Не з дієприслівниками пишеться окремо: не засинаючи, не поглянувши, не схотівши, не забуваючи.**

◆ **Разом не пишеться з дієприслівниками тоді, коли без не дієприслівник не вживається: недобачаючи, неволячи.**

Орфограма

**Не з дієприслівниками
не знаючи, ненáвидячи**

179. І. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при дієприслівникових зворотах. Розкрийте дужки, поясніть написання не з дієприслівниками.

1. Дуб стояв (не) скинувши ще сухого торішнього листа (Ю. Смолич). 2. У небі ледь (не) торкаючись верхівок дерев прошурхотів бусол². 3. Нічого (не) знайшовши геологи вирушили далі. 4. (Не) добачаючи в темряві Сашко спіткнувся об велику суху гілляку (З тв. М. Ярмолюка). 5. У такому стані (не) схотівши навіть пообідати вийшов я в сад (О. Довженко). 6. (Не)дооцінюючи силу і винахідливість греків перси потрапили в пастку (Ю. Федоренко).

¹ Гомоніти — розмовляти тихо, приглушено.

² Бусол — лелека (рос. аист).

II. Утворіть дієприслівники від дієслів *не здужати* і *нездужати*. Визначте їх вид. Складіть і запишіть речення за малюнками, вживаючи утворені дієприслівники. Як вони пишуться з *не*?

▶ **не здужати** (доконаний вид)
рос. не осилить
не змогти, не подужати щось
зробити.

нездужати (недоконаний вид)
рос. болейт
хворіти, бути недужим.

180. I. Прочитайте речення. З'ясуйте, чи є в них пропуски ком при дієприслівниках і дієприслівникових зворотах. Пригадайте, в яких випадках коми не ставляться. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи потрібні розділові знаки.

1. Рідну землю захищай (не) шкодуючи сил. 2. Він зізнався поклавши руку на серце. 3. Знову мусили терпіти стиснувши зуби. 4. Вирушаємо в гори (не) хтуючи небезпекою. 5. Геологи довго йшли (не) відпочиваючи. 6. Дівчина дивилася на Сашка посміхаючись (*Із тв. М. Ярмолюка*). 7. (Не) повіривши Чабанчук кинувся в канцелярію (*О. Донченко*). 8. (Не) знаючи броду не лізь у воду (*Нар. творчість*). 9. Запорозжці служили своєму народові свідомо, боролися за волю, (не)знаючи страху (*За М. Руденком*).

II. Назвіть у реченнях фразеологічні звороти, з'ясуйте їх значення. Доберіть до них російські фразеологізми.

181. Перекладіть речення українською мовою. Порівняйте творення дієприслівників у російській та українській мовах. Визначте, де пропущено коми, а де вони не ставляться. Запишіть перекладені речення, розкриваючи дужки та розставляючи потрібні розділові знаки.

1. Работая я постоянно советуюсь с друзями (*В. Каверін*).
2. Завтра прибегу к вам сломя голову¹ (*М. Прилежаєва*).

¹ Сломя голову — укр. стрімголов.

3. Незнакомые люди плача обнимали друг друга (*К. Паустовський*). 4. Мальчик Витя стоял и слушал нас (не) улыбаясь (*М. Пришвін*). 5. (Не) просветлев темнеет небосклон (*С. Маршак*). 6. А родничок поёт (не) умолкая (*В. Боков*). 7. Лопоча взлетают испуганные утки (*М. Сладков*).

182. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи потрібні розділові знаки. Поясніть, як виділяються на письмі одиничні дієприслівники.

1. Він сидів замірявшись (не) відриваючи очей від широководдя (*Григорій Тютюнник*). 2. Вітер граючись перелічував на березі червоне золото листя (*М. Бубеннов*). 3. Гаснучи квіти яблуні не зовсім пригасають, і пізнього вечора світяться (*Є. Гуцало*). 4. Роман (не) гаючись¹ рішучим стрибком вискочив з окопу (*О. Гончар*). 5. Він міг працювати до вечора (не) втомлюючись. 6. Димок від вогнища піднімався вгору танучи у свіжині теплої літньої ночі (*Григорій Тютюнник*).

ІІ. Поясніть творення дієприслівників, ужитих в реченнях, та написання їх із *не*.

§ 17 Дієприслівники недоконаного і доконаного виду, їх творення

Усе живе вмiє відчувати

183. І. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення, назвіть ознаки цього стилю в тексті.

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

На довгих ніжках ішов назустріч мені великий птах. Я впізнав у ньому лелеку. Тільки чому він записався у пішоходи замість того, щоб **міряти крильми** небесні простори?

Біля колодязя лелека спинився, тужливо **потягнувшись** поглядом у вечірні небеса. Та ще не час повертатися лелекам додому.

Клацнувши дзьобом, птах повертається назад у бічну вуличку. Праве крило в нього відвисло до самої землі, черкнувши чорним пером по снігу.

Отже, переламав крило. Тому й не зумів лелека одлетіти до вирію, залишившись зимувати в **людському гнізді**. Чекає на весну, прислухаючись до пісні побратимів у небесах.

Лелека поволі йде по вуличці, скоро зникаючи в якійсь садибі². І я подумав, що пташині почуття такі близькі до людських (*За Є. Гуцалом*).

¹ Г а ї т и с я — затримуватися.

² С а д і б а — рос. усадьба.

II. Як зміст тексту пов'язаний із назвою пізнавальної теми уроку? Обґрунтуйте вашу відповідь, визначаючи тему, основну думку тексту, авторську позицію.

III. Розгляньте малюнок. Опишіть лелеку, вибравши з тексту окремі деталі його зовнішності, слова та вирази, що передають почуття. Які дієприслівники допомагають точніше описати зовнішність і стан птаха, образніше передати настрій твору?

IV. До виділених словосполучень доберіть синоніми. Подумайте, чому саме ці слова обрав автор для своєї розповіді.

V. Випишіть із тексту дієприслівники, поставте до них питання та визначте вид. Подумайте, від яких дієслів вони утворені. Чи зберігають вид дієслова? Пригадайте, як творяться дієприслівники в російській мові.

◆ В українській мові **дієприслівники** утворюються від **дієслів** **недоконаного** і **доконаного** виду.

◆ **Дієприслівники недоконаного виду** (що роблячи?) творяться від основи дієслів теперішнього часу недоконаного виду за допомогою суфіксів **-учи (-ючи)** від дієслів I дієвідміни і **-ачи (-ячи)** від дієслів II дієвідміни: **вез(уть) + учи — везу́чи; дзвен(ять) + ячи — дзвеня́чи.**

❓ Як утворити дієприслівник недоконаного виду?

Міркуємо. Практично утворити дієприслівник недокона-ного виду можна так: дієслово треба поставити в 3-й особі мно-жини теперішнього часу і замість **-ть** додати **-чи**: *везуть* — *везучи*; *дзвенять* — *дзвенячи*.

184. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники недоконаного виду і запишіть за зразком. Складіть із ними 2—4 речення (усно).

Зразок. *Розуміти* — *розуміють* — *розуміючи*.

1. Думати, спостерігати, нагадувати, співати, сяяти, фар-бувати.

2. Мислити, говорити, стояти, бачити, лежати, служити.

◆ **Дієприслівники доконаного виду** (що зробивши?)
◆ творяться від основи неозначеної форми дієслова докона-
◆ го виду за допомогою суфіксів **-вши**, **-ши**: *сказа(ти)* + **-вши**
◆ — *сказавши*; *перемог(ти)* + **-ши** — *перемігши*.

❓ Як утворити дієприслівник доконаного виду?

Міркуємо. Практично утворити дієприслівник доконаного виду можна так: дієслово треба поставити в чоловічому роді минулого часу, додаючи до нього **-ши**: *знайшов* — *знайшовши*; *переписав* — *переписавши*; *вивчив* — *вивчивши*.

185. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники доконаного виду і запишіть за зразком. Складіть із ними 2—4 речення (усно).

Зразок. *Перейти* — *перейшов* — *перейшовши*.

Увімкнути, залишити, посадити, спитати, перескочити, підійти, зігріти, зварити, надрукувати, переглянути.

◆ У кінці дієприслівників після **ч**, **ш** завжди пишеться
◆ буква **и**: *йдучи*, *принісши*.

◆ **Дієприслівники недоконаного виду** треба відрізняти від
◆ близьких за звучанням активних дієприкметників у назив-
◆ ному або знахідному відмінках множини, які переходять у
◆ прикметники. У дієприкметниках після **ч** пишеться **і**.

▶ **наступаючи**
що роблячи? —
дієприслівник
Іти по лісу, наступаючи
на сухі гілки.

наступаючі
які? — дієприкметник,
Н.в., мн.
Наступаючі війська форсу-
вали річку.

186. Спишіть речення, утворюючи від дієслів у дужках дієприслівни-ки того ж виду.

1. Весняні води ще не зійшли, (затопили) луки і луги.
2. Джмелик врятував Тимка, (забрав) на своє суденце (*Григо-рій Тютюнник*). 3. Мати лікувала дітей, (напувати) міцним

окропом¹, запареним на бузині, калині й липовім цвіті (І. Цюпа). 4. Я слухаю дідову розповідь, (засинати) під музику його слів. 5. Дід любив мене, великодушно (пробачати) мій дитячий егоїзм (В. Симоненко). 6. Осінь, (увійти) в свої права, повелася спочатку суворо. 7. Сонце золотило дерева (вкривати) кожен листочок витонченими мережками². 8. Кожен осінній ранок готував усе нові й нові візерунки³, (додавати) гарячих фарб (Із тв. І. Кирія).

187. Сергійко вирішив похвалитися братові перемогою своєї шкільної футбольної команди. У листі він написав так: *Здобувши перемогу, нас вітали суперники із сусідньої школи.* Чи правильно зрозуміє таке повідомлення Сергійків брат? Відредагуйте речення.

188. Із кожною парою поданих дієслів складіть речення, утворюючи від одного з дієслів дієприслівник. Запишіть за зразком.

Зразок. 1. *Стоїть на варті солдат, приклавши бінокль до очей.*

1. Стояти, прикласти. 2. Переплисти, вийти. 3. Спитати, зайти. 4. Переписати, віддати. 5. Дивитися, сміятися. 6. Йти, триматися. 7. Розповідати, захоплюватися.

189. І. Прочитайте дієприслівники. Зверніть увагу на особливості їх творення в українській та російській мовах.

Українською
стоячи біля вікна
побудувавши школу
сяючи від щастя
вирішивши завдання
з'явившись знезацька
намагаючись не заважати

Російською
стоя у окна
построив школу
сияя от счастья
решил задание
появившись внезапно
стараясь не мешать

II. Складіть і розіграйте діалог на тему шкільного життя, використовуючи подані словосполучення.

190. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Порівняйте вимову та написання дієприслівників у російській та українській мовах.

1. Приїхав додому, ми сели ужити. 2. Проводив приятеля, он садиться за стіл и опять начинае читать. 3. Летит коршун⁴ над самою землею, плавно взмахивая крильями (З тв. А. Чехова). 4. Торопливо сев на лошадь, я пустился догонять

¹ О к р і п — рос. кипяток.

² М е р е ж к а — рос. плетение.

³ В і з е р у н о к — рос. узор.

⁴ К о р ш у н — укр. шуліка.

отряд¹ (Л. Толстой). 5. Он сидел, наклонив голову, скрестив руки на коленях (Б. Лавренков). 6. Дул холодный ветер, вздымая снег (В. Ян). 7. Будь осторожен, выбирая слово (Н. Грибачов).

191. Пригадайте, якої особи (предмета) повинна стосуватися дія, виражена дієприслівником. Перебудуйте речення, утворивши замість одного з виділених дієслів дієприслівник. Чи в кожному реченні можна виконати таку перебудову? Поясніть, коли це неможливо. Запишіть утворені речення.

1. Зашепотіли збуджені листочки, вони оповідали сни свої. — Зашепотіли збуджені листочки, їм пригадалися сни солодкі. 2. Полохливий заєць причаївся під кущем, він пригинає вуха, поринає у море лісових звуків. — Полохливий заєць причаївся під кущем, його вуха вловлюють кожен лісовий звук. 3. Небо грає всякими барвами, своїм блідим саявом воно торкає вершечки чорного лісу. — Небо грає всякими барвами, його бліде саяво торкає вершечки чорного лісу (За тв. М. Коцюбинського).

192. Складіть діалог за малюнком на тему «У ветеринара». По змозі, вживайте в репліках дієприслівники.

¹ О т р я д — укр. загін.

193. Знайдіть помилки в побудові речень із дієприслівниками. Запишіть відредаговані речення, змінивши виділену частину.

Зразок. 1. *Солодко позіхаючи, я непомітно засинаю.*

1. Солодко позіхаючи, мене непомітно долає сон. 2. Виїшовши на галявину, нашу увагу привернуло багаття. 3. Йдучи дошколи, почався дощ. 4. Виконавши роботу, нам подякували за допомогу. 5. Повертаючись додому, мені зустрівся однокласник. 6. Відвідуючи Ботанічний сад, мене вразила краса й розмаїття бузку. 7. Закінчивши гру, музикантам аплодували глядачі (З учн. творів).

Розбір дієприслівника як особливої форми дієслова

Послідовність розбору

1. Частина мови (особлива форма дієслова).
2. Вид.
3. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Дорога пролягла через степи, збігаючи в долини (І. Цюпа).

Збігаючи — особлива форма дієслова — дієприслівник. Недоконаного виду. В реченні є обставиною.

Зразок письмового розбору

Збігаючи — дієприсл.; недокон. в.; обстав.

194. І. Підготуйте усний переказ тексту «Несподівана зустріч», висловлюючи свою думку про подальшу долю лелеки. Складіть і запишіть план переказу.

ІІ. Зробіть письмовий розбір дієприслівників із тексту «Несподівана зустріч».

§ 18 Докладний переказ розповідного тексту з описом процесу праці

«Камера!..»

195. І. Прочитайте тексти, з'ясовуючи значення незнайомих слів. Узагальнено сформулюйте тему й основну думку висловлювань. Визначте тип і стиль мовлення.

ІІ. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання після кожного тексту.

І. Автомобільне виробництво має складну структуру. Це кілька різних виробництв, об'єднаних спільною метою.

Виготовлення автомобіля починається в ливарних¹ цехах, ковальському, пресовому корпусі. Тут розпечений метал

¹ Л и в а р н и й — рос. литейный.

набуває необхідних форм, перетворюється на майбутні деталі автомобіля. Потім у цехах і корпусах механообробного виробництва деталям надають точних розмірів, їх поверхні шліфують, доводять до необхідної чистоти.

У механоскладальному цеху деталі стикаються, стають уже вузлами, механізмами автомобіля: мотором, коробкою передач, кабіною.

Усі ці механізми, вузли стікаються на головний складальний конвеєр. Електроніка стежить, щоб той чи інший вузол у потрібну секунду був у необхідній точці конвеєра, став складовою частиною автомобіля.

І, нарешті, новеньке авто, виблискуючи свіжою фарбою, виходить із воріт автоскладального корпусу (*З журналу*).

1. Простежте за текстом, у якій послідовності описано процес виробництва автомобіля. Доберіть заголовок до тексту.

2. Про який автомобіль мрієте ви?

II. Дядько Стогній майстрував двері у себе на подвір'ї. Сиві стружки висіли в нього на сорочці, позачіплювалися за бороду. Він вдихав їх слабкий, прив'ялий запах і, працюючи струганком, вирівнював дошки, прищурював то ліве, то праве око... Знову стругав, брав дошку в руки, прикладаючи її до самісінького ока, пильно дивився, чи рівна, потім знову щось підправляв... (*За Є. Гуцалом*).

1. Запишіть ряд прислівників, якими можна схарактеризувати дії столяра, якість його роботи. Скористайтесь таблицею на с. 129.

2. Чи допомагає опис процесу праці схарактеризувати людину під час роботи, виявити її ставлення до праці?

3. Закінchte текст описом готового виробу та його оцінкою. Де можна застосувати предмети, виготовлені столяром?

III. У кіно іноді доводиться бачити: камера насувається на об'єкт зйомки. Спочатку на екрані висвічується перспектива міської вулиці. Потім відбувається наплив, і ось ми розглядаємо вже не всю вулицю, а фасад¹ окремого будинку, великого, багатоповерхового, який тепер займає весь екран. При подальшому напливі екран заповнює одне-єдине вікно, і внутрішнє оздоблення квартири, і людина в квартирі (*В. Солоухін*).

1. Скориставшись текстом та малюнком на с. 90, уявіть роботу кінооператора. Яка його роль у створенні фільму? Доберіть заголовок до тексту.

2. Випишіть із тексту прислівники, які передають послідовність дій і слугують засобом зв'язку речень у тексті.

¹ Ф а с а д — зовнішній, лицьовий бік будівлі.

Складіть інший опис процесу праці з цими прислівниками (усно).

III. До яких описів — наукових, ділових чи художніх — належать прочитані вами тексти?

◇ Залежно від мети висловлювання описи трудових процесів бувають **науковими, діловими і художніми**.

◇ **Науковий і діловий описи** — це своєрідні інструкції до виконання певної роботи, мета яких — **точно, логічно і повно описати послідовність виконання конкретних дій**.

◇ **Художній опис процесу праці** має на меті показати людину в процесі роботи, розкрити її характер, справити вплив на читача (слухача), виявити авторське ставлення до героя.

196. Розкажіть, яку роботу ви виконуєте (виконували) самі, а за якою вам доводилося лише спостерігати.

197. I. Прочитайте текст, з'ясуйте значення незнайомих слів за словничком наприкінці підручника. Яка тема й основна думка тексту? Визначте тип і стиль мовлення. Вкажіть у тексті характерні ознаки стилю.

ЗВИЧАЙНЕ ДИВО

Січень — місяць особливий. І тому, що розпочинає рік, і тому, що тільки він дарує нам одне з найкрасивіших свят. Неодмінний¹ його атрибут — це ялинка, на якій виблискують прикраси.

Маленька срібляста іграшка прикрашає наше життя, дарує радість.

Ялинкові прикраси в Україні виготовляють кілька підприємств. Найбільшим виробником є фабрика «Галімпекс». Її майстри працюють у селищі Клавдієве неподалік від Києва, а також у Львові та Лисичанську.

Праця складува, з якої починається процес виготовлення ялинкової прикраси, копітка й важка. За 60 секунд на газовій горілці майстер виготовляє маленьку кульку, а з неї видуває вже кульку потрібного розміру.

Наступна стадія — металізація. Тут вакуумним способом іграшки покривають тонким шаром алюмінію, що зміцнює їх і робить сріблястими.

А фантастична веселка на кулі — то ще один технологічний процес. Це фарбування нітролаками методом занурення виробу і миттєвого випаровування розчинника².

І ось, переливаючись, іграшки транспортуються на дільницю художнього оформлення. Тут над ними чаклюють³ художники. Тематику малюнків митці беруть із природи, українських орнаментів, писанок. На тло дивовижного кольору контрастними фарбами наносяться кристали сніжинок, ялинкові гілочки, зірочки, елементи орнаментів. Завдяки художникам іграшка стає невеликим художнім витвором⁴. Подивившись на таку іграшку — й одразу зрозумієш, що виготовлена вона в Україні, бо має свій колорит, збагачений майстерністю виконання (З журналу).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які види опису містить текст?
2. Опишіть дві ялинкові прикраси, про які йдеться в тексті.
3. Простежте за послідовністю опису трудових процесів. За допомогою яких частин мови їх описано? Ключові слова випишіть. Яка спеціальна термінологія вживається в тексті?
4. Зробіть звуковий запис слів *радість*, *розчинник*. Поясніть правопис виділених слів.
5. Визначте засоби зв'язку речень та абзаців у тексті.

¹ Неодмінний — рос. неотъемлемый.

² Розчинник — рос. растворитель.

³ Чаклювати — рос. колдовать.

⁴ Витвір — рос. произведение.

III. Перечитайте текст «Звичайне диво» і складіть складний план.

IV. Прочитайте текст іще раз і перекажіть його за планом (усно).

198. I. Прочитайте мовчки текст. Перекладіть його, користуючись словничком наприкінці підручника. Доберіть заголовок і запишіть текст.

С Чаадаевым необыкновенно интересно было общаться. У него было удлинённое лицо с молочно-белой кожей и ярким румянцем на щеках, полузакрытыми глазами и сжатыми тонкими губами.

В неподвижности его лица, в холодном взгляде серо-голубых глаз был какой-то магнетизм. В его голосе была бархатистая мягкость, в неторопливых движениях — учтивость (Л. Дугин).

II. Поспостерігайте за тим, як шляховики прокладають дорогу, як будівельник зводить стіни, як ремонтують машину, як працюють кранівник, водій автобуса, продавець, касир, перукар, дворник. Що і в якій послідовності робиться? Назвіть інструменти, якими користується кожен із них. Записуйте свої спостереження, систематизуйте матеріал. Так поступово ви підготуєтеся до написання твору з описом процесів праці (можна у вигляді інструкції) на одну з тем: «Як працювати з книжкою», «Як ми готувалися до свята». Тему твору можете вибрати самостійно.

§ 19 Узагальнення й систематизація вивченого про дієприслівник

Клімат нашої планети

199. I. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення, назвіть його ознаки в тексті. З'ясуйте основну думку. Як пов'язаний зміст тексту з його заголовком та назвою пізнавальної теми уроку? Запропонуйте свій варіант заголовка.

СНІГ — НАЙВАЖЛИВІША ОЗНАКА ЗИМИ

Узимку вода замерзає. Ґрунт укривається великим шаром снігу й льоду, **недобираючи** значну частину тепла.

Після стійкого замерзання річок та озер повітря охолоджується. Такий період із мінусовими температурами триває в Україні близько ста тридцяти днів на рік. (Повсюди, крім південних районів, утворюється сталий сніговий покрив, надійно захищаючи озимі культури та багаторічні трави від морозів. Так, п'ятисантиметровий шар снігу «стримує» десять градусів морозу.

*охолоджуватися
накопичуючи*

Накопичуючи¹ сніг на полях, зберігаючи вологу, аграрії² дбають про майбутній урожай (За М. Міщенко).

¹ Н а к о п і ч у в а т и — рос. накапливать, скапливать.

² А г р а р і й — тут: працівник сільського господарства.

II. Для чого треба утримувати сніговий покрив на полях?

III. Знайдіть у тексті власні назви та поясніть їх правопис. Порівняйте написання числівників, які є в тексті, з аналогічними в російській мові.

IV. Зачитайте вголос речення з дієприслівниками, поясніть уживання розділових знаків. Як утворилися ці дієприслівники? Яка їх роль у тексті? Поясніть правопис виділеного дієприслівника, розберіть його як особливу форму дієслова (письмово).

200. I. Спишіть текст, замінюючи виділені дієслова дієприслівниками. Визначте вид дієприслівників та поясніть їх творення.

У балці на косогорі стоїть невелика пасіка, **ховається** в густому садку. Коло пасіки ростуть яблуні й груші, **посхиляли** гілля над вуликами. Джеря сидить на пеньку коло вогню, **тримає** на руках замурзаного медом онучка. Любка принесла дідові харч. Вона стала під гіллям груші, **схилила** голову і **підперла** щоку долонею (За І. Нечуєм-Левицьким).

II. У третьому реченні знайдіть дієприкметниковий зворот. Чому його не виділено комою?

201. Спишіть текст, доповнюючи речення дієприслівниковими зворотами з довідки. Яку основну дію вони уточнюють? Поясніть уживання розділових знаків.

Благословенна тиша навкруги. Лише пробіжить десь суха зелена ящірка, ... , бризнуть з-під ніг коники та ще жайворонки дзюркочуть у тиші, Кожна стеблина прагне вижити, Зрідка видніються над ковилою кущі молодого кураю, які восени, ... , стануть перекотиполем¹ (За О. Гончаром).

Д о в і д к а: ховаючись у траві; проймаючи її вверх і вниз; закоренившись у суху, місцями вже потріскану землю; відломившись від власного кореня.

202. I. Прочитайте текст. Визначте його тему, доберіть заголовок. Чи є у вашому місті (селищі) пам'ятки архітектури? Чи потребують вони реставрації?

II. Спишіть текст, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис дієприслівників. Назвіть дієприслівникові звороти.

Двісті років стояла в центрі **Києва** фортеця², (не)знаючи³ війн, (не)чуючи⁴ лютих ворожих голосів. Війни приходили і минали, щасливо обминаючи⁵ могутні башти³ й bastioni⁴. Та

¹ П е р е к о т и п о л е — степова рослина, яка має слабкий корінь, після досягання відламується і переноситься вітром на далекі відстані.

² Ф о р т е ц я — рос. крепость.

³ Б а ш т а — рос. башня.

⁴ Б а с т і о н — укріплення, бойова споруда.

Київська фортеця

прийшло двадцятье століття, порушивши тривалий спокій фортеці, принісши страшні зміни. Ураганом пронеслися революції, війни, живого місця (не) лишаючи її велетенському тілі. Пізніше, кваплячись із новобудовами, люди руйнували її вали й стіни. Нині реставратори¹ відновлюють Київську фортецю, даруючи їй ще років двісті життя (З календаря).

III. Зверніть увагу на зміну голосного у виділених словах під час відмінювання. Поясніть це фонетичне явище.

203. Перекладіть текст українською мовою. Запишіть, порівнюючи суфікси дієприслівників у російській та українській мовах.

Буря усилилась. Высокие сосны скрипели, раскачиваясь от сильного ветра. Осины² трепетали³. Их листья, отрываясь, неслись на лагерь противника, осыпая воинов. Дождь лил непрерывно⁴. Буря проносилась через вековой лес, ломая деревья, вырывая их с корнями. Только берёзы, крепко уцепившись⁵ корнями за землю, раскачивались, склоняясь, затем снова вырямлялись (В. Ян).

¹ Реставратор — той, хто відновлює твори мистецтва, будівлі.

² Осина — укр. осіка.

³ Трепетать — укр. тремтіти.

⁴ Непрерывно — укр. безперервно.

⁵ Уцепиться — укр. вчепітися.

204. Спишіть речення, виправляючи граматичні помилки — неправильно утворені дієприслівники та неправильно побудовані речення з дієприслівниковими зворотами.

1. **Читая** книги, ми пізнаємо світ. 2. Подзвонивши, **мені** **почулися** кроки за дверима. 3. Повертаючись додому, **пішов** сніг. 4. Почувши знайому мелодію, **мені** **захотілося** співати. 5. Я дивився, **не відриваясь**, на вогонь. 6. **Крича і кидая** угору шапки, за літаком бігли люди (*3 учн. творів*).

205. I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Складіть і запишіть план стислого переказу тексту.

Вам, напевно, відомо, що, уважно **вивчивши** спиланий стовбур, можна дізнатися не тільки про вік дерева, а й про зміни погодних умов протягом його життя. Наприклад, у холодні й посушливі роки деревина наростає повільно, **«записуючи»** кожен рік тонкими кільцями.

Ще детальніший «літопис» історії Землі ведуть льодовики. **Перебуваючи** на вершинах найвищих гір і в недоступних поллярних широтах, вони зберігають у своїй «пам'яті» сліди минулих епох.

Сніг, що випадає на льодовик, лягає різними шарами на його поверхню. Зимові відкладення за будовою відрізняються від літніх. Льодовик «росте», давні відкладення снігу залишаються на великій глибині, і вся товща криги розбивається на річні шари, схожі на річні кільця дерев. За допомогою спеціальних розрахунків можна визначити вік кожного льодовикового шару.

Деякі висновки вчених про клімат минулих епох зроблено саме на підставі досліджень льодовиків. Так, науковцям відомо, що вміст важкої води в кризі залежить від температури, за якої вона утворилася. **Вимірявши** кількість важкої води в товщі льоду, можна точно визначити, яка температура була в момент його відкладення. А зробивши аналіз атмосферного пилу, який залишився на поверхні льоду багато тисяч років тому, можна дізнатися про рівень забруднення повітря в минулому, великі виверження вулканів та вітри, що дули на Землі в ті часи (*3 «Енциклопедії для дітей»*).

II. Визначте всі дієприслівники в тексті. З'ясуйте їх синтаксичну роль.

III. Виділені дієприслівники розберіть як особливу форму дієслова (письмово).

▼ IV. Перше речення третього абзацу перебудуйте на речення з дієприслівниковим зворотом і запишіть.

206. Підготуйте усну розповідь про дієприслівник як особливу форму дієслова. Обіграйте її у вигляді діалогу.

207. І. Випишіть із тексту «Сніг — найважливіша ознака зими» речення з дієприслівниками, зробіть їх письмовий розбір як особливої форми дієслова.

ІІ. Повторіть вивчене про дієприслівник, даючи відповіді на запитання і виконуючи завдання.

Запитання і завдання для повторення

1. Які ознаки дієслова властиві дієприслівнику? Покажіть це на прикладах.

2. Які ознаки прислівника властиві дієприслівнику? Наведіть приклади.

3. Утворіть від дієслів *темніти*, *втікати* дієприслівники недоконаного виду й поясніть, як ви це зробили.

4. Утворіть від дієслів *відчувати*, *зупинитися* дієприслівники доконаного виду й поясніть їх творення.

5. Яку роль відіграє вид дієслова у творенні дієприслівників? Поясніть це на прикладах.

6. З'ясуйте, коли на місці крапок у наведених словах треба писати *і*, а коли — *и*: *стояч.. води* — *стояч.. біля вікна*; *кроку.. екскаватори* — *крокуюч.. вулицею*.

7. Поясніть написання *не* з поданими дієприслівниками: *(не)поспішаючи*, *(не)навідячи*, *(не)довиконавши*, *(не)дочуваючи*, *(не)почувши*.

8. Що таке дієприслівниковий зворот? Наведіть приклади речень із дієприслівниковими зворотами, поясніть вживання розділових знаків.

9. Що спільного між дієприкметником та дієприслівником?

§ 20 Прислівник як частина мови

Підкорювачі вершин

208. І. Прочитайте текст, визначте його тему. В якому реченні сформульовано основну думку тексту?

АЛЬПІНІСТИ

Той, хто якось захопився альпінізмом, пронесе любов до нього через усе життя.

У горах альпіністи йдуть рівно, спокійно, кожен крок роблять обережно. Одягнені вони по-похідному.

наполéгливо

До високогірної мандрівки спортсмени готуються *наполéгливо*¹, довго й ретельно. Вони повинні уміти робити все: правильно укласти рюкзак, уміло розвести багаття, вільно, швидко та точно орієнтуватися на місцевості, зокрема за картою та компасом.

орієнтува́тися

Альпіністи знають, що таке небезпека² і справжня дружба. Завжди і всюди вони намагаються ставитися один до одного³ уважно, турботливо, по-товариськи. Ніколи й ніде альпініст не залишить товариша в біді (З журналу).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що таке альпінізм?
2. Якими рисами характеру повинен володіти спортсмен-альпініст? Що він повинен уміти?
3. Що зображено на малюнку? Чого вчить нас ставлення альпіністів один до одного?

¹ Наполéгливо — рос. *настойчиво*.

² Небезпе́ка — рос. *опасность*.

³ Ста́виться оди́н до о́дного — рос. *относится друг к другу*.

III. Знайдіть у тексті слова, які пояснюють дієслова і вказують на ознаку дії. На які питання вони відповідають? Як називаються? Що ви знаєте про цю частину мови?

IV. Випишіть сполучення дієслів із прислівниками, поставте питання до прислівників.

V. На прикладі тексту розкажіть про роль прислівників у мовленні.

◆ **Прислівник** (рос. наречие) — незмінна самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, ознаку іншої ознаки або озгаку предмета.

◆ Прислівники відповідають на питання як?, якою мірою?, коли?, де?, куди?, звідки?, з якої причини?, з якою метою?.

◆ Прислівник здебільшого відноситься до дієслова, дієприслівника або дієприкметника й означає:

- ◆ 1) час дії (коли?) *придбати торік*;
- ◆ 2) ознаку дії (як?) *сказати рішуче*;
- ◆ 3) місце дії (де?) *бути вдома*;
- ◆ 4) причину дії (з якої причини?) *кинути сперсередя*;
- ◆ 5) мету дії (з якою метою?) *зробити навмисне*.

209. Розгляньте таблицю; з'ясуйте, які є розряди прислівників за значенням та які їх основні ознаки.

Розряди прислівників за значенням

Назва розряду	Питання	Приклади
Способу дії	як? яким способом?	<i>доводити переконливо, прийти пішки</i>
Міри і ступеня дії	скільки? наскільки? якою мірою?	<i>надто рано, дуже голосно, трохи сумно, досить тепло, удвічі довше</i>
Часу дії	коли? з якого часу? до якого часу?	<i>бачитися зрідка (щодня), почав звечора, завжди встигає, щойно прийшов</i>
Місця дії	де? куди? звідки?	<i>стоїть зліва, летіти вниз, приїхав здалеку, ходімо звідси</i>
Причини дії	чому? через що? з якої причини?	<i>грюкнув збопалу, сказав згярячу</i>
Мети дії	для чого? з якою метою? навіщо?	<i>виставити напоказ, вистояти наперекір</i>

Прислівник може також відноситися:

1) до іншого прислівника: *втричі* (наскільки?) *дорожче*;

2) до прикметника: *цікавий* (наскільки?) *дуже*;

3) до іменника: *читання* (яке?) *мовчки*.

У реченні прислівники зазвичай бувають **обставинами**:

Опівночі айстри в саду розцвіли (Олександр Олесь).

Можуть бути **означеннями**: *Супермаркет у будинку навпроти*. Також відіграють роль **присудків**: *У приміщенні душно*.

210. Прочитайте речення. Випишіть словосполучення з прислівниками за зразком. Що означають прислівники: а) ознаку дії; б) ознаку іншої ознаки; в) ознаку предмета? З якими словами вони пов'язуються, на які питання відповідають?

Зразок. 1. *Висипали* (як?) *рясно*.

1. На небо *рясно* висипали великі чисті зорі (*Василь Шевчук*). 2. Такі тихі та ясні, по-літньому духмяні ночі бувають тільки у Таврії (*Д. Міщенко*). 3. Постійні відвідувачі цього кафе зазвичай замовляють котлету по-київськи.

211. Спишіть речення, зробіть їх синтаксичний розбір. Визначте синтаксичну роль прислівників.

1. Сонячно цвіла осінь (*Я. Гоян*). 2. Ми переглянули насправді цікавий фільм. 3. Я тобі навдивовижу гарну квітку покажу (*Д. Павличко*). 4. Дорогу я знав дуже добре. 5. Я люблю ліс узимку.

212. І. Прочитайте прислівники, правильно наголошуючи; з'ясуйте їх значення. Доберіть до прислівників дієслова з довідки, що підходять за змістом. Запишіть за зразком.

Зразок. *Іти* (як?) *навпростець*.

Навпіл, напам'ять, ненавмисне, щодня, **нашвидкуруч**¹, назустріч, скраю, спідлоба, дібки.

Довідка: *рушити, приготувати* (сніданок), *сидіти, ділити, зламати, вивчити, дивитися, умиватися, ставати*.

ІІ. З виділеними прислівниками складіть і запишіть речення.

213. І. Замініть виділені словосполучення одним словом — прислівником із довідки (с. 100) й запишіть, проставляючи наголос.

Зразок. 1. *Лежати* *навznak*.

1. Лежати *обличчям догори*. 2. Прийти *в призначену годину*. 3. Побачити *перший раз*. 4. Бігти, *переганяючи один одного*. 5. Йти, *не знаючи дороги*.

¹ Нашвидкуруч — рос. на скорую руку.

Д о в і д к а: наввипередки, навмання, вчасно, вперше, навізнак.

II. Прочитайте утворені словосполучення, правильно наголошуючи їх. Запам'ятайте значення прислівників.

214. Прочитайте пари речень. У котрому з них прислівник означає стан, а в котрому — спосіб дії?

1. Клоун смішно кривлявся. — Глядачам було смішно.
2. Чоловік холодно привітався. — Мені холодно. 3. Жінка сумно посмінулася. — Їй було сумно.

215. Прочитайте, правильно наголошуючи прислівники; з'ясуйте значення незнайомих слів. Згрупуйте і запишіть прислівники-синоніми.

Рапто́во, ві́чно, уперто́, та́ємно, сті́йко, повсякча́с, несподі́вано, по́тай, наполе́гливо.

216. I. Доберіть до прислівників антоніми з довідки й запишіть парно.

Зараз, уде́нь, голо́сно, назо́вні¹, бру́дно, смі́ливо, по́переду, за́вжди, вго́рі, зни́зу, зда́леку.

Д о в і д к а: чисто, тихо, зблизька, поза́ду, вночі, бо́язко, вни́зу, всере́дину, ніко́ли, зго́ри, по́тім.

II. Прочитайте утворені пари слів, правильно наголошуючи їх. З виділеними прислівниками складіть і запишіть речення.

217. Прочитайте речення, зіставте виділені слова. На які питання вони відповідають, що означають і до яких частин мови належать?

1. **Га́рять** пахнуть насичені сонцем трави (*О. Гончар*) — Молоко було **га́рять**. 2. Я врятувався **дивом**. — Усі милувалися тим **дивом**. 3. Нехай буде **по-вашому**. — **По вашому** саду приємно гуляти.

◆ **Прислівники слід відрізнати від однозвучних поєднань**
◆ **прийменників з відмінковими формами інших частин**
◆ **мови.**

Прислівники

бачив **востаннє**
працюю **вдень**
скласти **звечора**
розділити **надвоє**

Однозвучні з прислівниками
слова інших частин мови

зайшов **в останнє** купе
в день приїзду
прийшли **з вечора** зустрічі
тюль **на двоє** вікон

¹ На зо́вні — рос. наружу.

218. З'ясуйте значення незнайомих фразеологізмів за словничком наприкінці підручника. Замініть фразеологічні звороти близькими за значенням прислівниками з довідки й запишіть за зразком.

Зразок. 1. Працювати старанно.

1. Працювати не покладаючи рук. 2. Вставати ні світ ні зоря. 3. Знати назубок. 4. Яблуку ніде впасти. 5. Відкладати в довгий ящик. 6. Писати як курка лапою. 7. Почуватися як риба у воді. 8. Як вітром здуло. 9. Рукою подати. 10. Хоч в око стрель. 11. Ні в сих ні в тих.

Довідка: природно, темно, старанно, людно, ніяково, надовго, безслідно, рано-вранці, нерозбірливо, близько, напам'ять.

219. Доберіть заголовок і запишіть текст, вибираючи з дужок потрібний прислівник. Умотивуйте свій вибір. Прислівники підкресліть.

Настав теплий, тихий рожевий літній вечір. Ось гаснуть (потім, уже, тоді) останні промені сонця, і землю (зненацька¹, зрідка, поступово) огортає нічна пітьма і прохолода. Небо вкривається безліччю зірок, а (раптом, згодом, завзято) і місяць впливає над обрієм.

Як (гарно, весело, чарівно) в тихий нічний час плисти річкою на човні! Дивися (довкола, праворуч, вгору) — там світять тобі зорі. Глянеш (навскоси, униз, кудись), на воду, — і там світяться тобі зорі.

(Недалеко, згори, вгорі) пливе місяць, і під тобою пливе місяць. Тихе плесо ріки, ніби велетенське люстро, відбиває в собі небесну далечінь (Марко Вовчок).

§ 21 Стислий переказ розповідного тексту з описом процесів праці

Весільний коровай

220. Чи доводилося вам розповідати про якусь подію стисло або користуватися стислим переказом? Розкажіть, коли саме.

221. Прочитайте фрагменти учнівських творів. Конкретизуйте їх 2—3 реченнями відповідно до поданого в дужках комунікативного завдання.

1. Захід сонця був такий, що його неможливо описати (Невже неможливо? Покажіть, що ви здатні це зробити).

2. Вчинок Юрка вразив учасників походу (Нас цікавить, що ж він такого зробив. Поширте розповідь).

3. Відпочили якнайкраще (Скупі дані: хто? де? коли? як? Вдовольніть нашу цікавість — розкажіть докладніше).

¹ Зненацька — рос. нежиданно, врасплох.

222. І. Порівняйте текст у лівому стовпчику та його стислий переказ у правому стовпчику. Зверніть увагу на кількість слів у кожному тексті. Зробіть висновок.

ХТО НАПИСАВ ПЕРШУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ?

Щоб одержати необхідну інформацію, ви часто звертаєтеся по допомогу до енциклопедії. Це означає, що ви сподіваєтеся прочитати там відомості з усіх важливих тем.

Слово *енциклопедія* з'явилося у Греції. Воно означало «інструкції на всі випадки життя». Уперше ввів це слово в англійську мову Томас Еліот у 1538 році. Він розшифрував його так: «книга, що пояснює всі відомі науки і предмети».

Сьогодні слова в енциклопедіях розміщено в алфавітному порядку, тому потрібне слово відшукати легко. Але автори давніх енциклопедій розташовували в них слова як завгодно¹.

Найдавніша енциклопедія, яка дійшла до нас, була написана у I столітті до н. е. римським філософом Плінієм. Називалася вона «Природна історія».

37 томів енциклопедії містили понад 20 000 статей. Пліній використав цитати 450 авторів. Цю книгу вважали настільки цінною, що до 1536 року її видавали 43 рази!

Найбільшою була третя китайська енциклопедія. Вона складала 5020 томів! (Із кн. «Світ навколо нас»).

(151 слово)

Щоб одержати необхідну інформацію, ви звертаєтеся до енциклопедії. Вона містить відомості з усіх важливих тем.

Слова в енциклопедіях розміщені в алфавітному порядку, тому потрібне слово відшукати легко. Проте так було не завжди. Авторі давніх енциклопедій розміщували слова на свій розсуд.

Найдавніша енциклопедія під назвою «Природна історія» була написана римським філософом Плінієм. Її датовано I століттям до н. е.

37 томів енциклопедії містили понад 20 000 статей із цита-
тами 450 авторів. Цінність книги засвідчує її 43-разове перевидання.

(63 слова)

¹ Як завгодно — рос. как попало, как угодно.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яке призначення енциклопедії? Що означає це слово?
2. Коли і ким було створено першу енциклопедію? Як вона називалася, зі скількох томів складалась? У чому полягала її цінність?
3. Як розміщувалися слова в давніх енциклопедіях?
4. Що вам відомо про найбільшу енциклопедію?
5. Які відомості, наявні у тексті оригіналу, опущено в стислому переказі? Наскільки вони важливі для змісту? Спробуйте передати зміст уривка у 2—3 реченнях.

- ◆ При переказуванні текст може бути скорочений до декількох речень чи навіть до одного речення.
- ◆ Є два способи стиснення тексту:
- ◆ 1) узагальнення;
- ◆ 2) виключення окремих елементів.

III. Яким способом стиснено текст «Перша енциклопедія»?

223. I. Прослухайте, потім прочитайте текст. З'ясуйте значення незнайомих слів. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть до нього заголовок.

У суботу в пекарні панотця Прокоповича після раннього обіду молодиці почали місити тісто на коровай та шишки. Молодиці поставили посередині два столи, помили по лікті руки, стали навколо стола і викинули з ночов¹ тісто. Титарка² почала дуже тоненьким голосом пісні до короваю:

Світи, Боже, з раю	Щоб було виднесенько
До нашого короваю,	Краяти дрібнесенько!

За титаркою заспівали молодиці й матушки. Руки довкола стола завештались, заворушились. Голі лікті дрижали, ворушились, зачіпали один другого, стукались один об другий. Білі й смагляві руки бігали по тісту, виробляли шишки, викачували, розкачували довгі качалочки, розпліскували, вирізували зубчиками. Одні руки скручували зубчаті качалки в шишки, другі ліпили голубів, треті наліплювали їм із чорниці очі, вирізували зубчиками пояски на вершок короваю. На другому столі прикрашали шишками та голубками великий і довгий коровай: обтикали його мигдалем³ та родзинками⁴. Пісня співалась за піснею. Інші молодиці місили діжу та тісто на паляниці в здорових ночвах. Декотрі порались коло печі.

¹ Н ó ч в и — рос. корыто.

² Т и т а р к а — дружина т и т а р я — церковного старости.

³ М и г д а л ь — рос. миндаль.

⁴ Р о д з и н к и — рос. изюм.

Огонь у печі палав: полум'я гуло та тріщало. Молодиці жартували, знову співали, то переставали, то знову починали: «Світи, Боже, з раю до нашого короваю!»

А світити не дуже було треба, бо стояв чудовий ясний осінній день, які бувають перед Покровою. У вікно лилося веселе тепле сонце. Пекарня була залита таким ясным світлом, що полум'я в печі тільки червоніло, ніби намальоване на полотні.

Молодиці вкрили увесь піл¹ і лежанку шишками, повироблювали паляниці. Коровай покладали на віці² од діжі й обліпили віко довкруг восковими свічечками, на яких ледве було примітно білі плями вогню. З печі вигребли жар.

Покладали на припічок дві лопати і з піснями понесли на віці серед свічок коровай, приспівуючи до печі, як до живої істоти: «Пече наша, пече, спечи наш коровай...»

Посадивши коровай та шишки в піч, молодиці помили руки, заслали столи скатертями. У пекарню ввійшли Прокоповичка й Онися. Вони винесли полудень. Онися подякувала молодицям і почастувала всіх зі своїх рук. Молодиці приліпили на дно діжі свічки, посвітили їх, накрили віком, стали в коло,

¹ Піл — настил із дощок між піччю і протилежною до печі стіною.

² Віко — верхня частина діжки, якою її закривають.

підняли діжу на руках угору, тричі обкрутились із діжею і стукнули нею по тричі за кожним разом у сволок¹. Усе, що було в хаті, заспівало. Заспівали навіть старі баби, згадуючи ті давні часи, коли ще вони були молодими і для них бгали коровай. Хвилі співів залили пекарню, розляглися по світлиці.

... Поки коровай пікся, молодиці полуднували, цокотіли та приспівували до короваю, щоб він випікся і виріс угору, як гора. Вже перед вечором вийняли з печі коровай, який і справді дуже вдався. Ще раз заспівали молодиці і розійшлися по хатах, несучи кожна в руках весільну шишку на гостинець дітям (За І. Нечуєм-Левицьким).

II. До якого типу і стилю мовлення належить текст? Обґрунтуйте.

III. Перегляньте уривок. Знайдіть у ньому опис процесу праці. Яка роль опису в тексті? Який момент випікання короваю зобразив художник? Знайдіть відповідний абзац у тексті.

IV. Назвіть подробиці, без яких можна обійтись у стислому переказі.

V. Складіть план стислого переказу.

224. Перечитайте текст вправи 223 вдруге. Напишіть стислий переказ, беручи до уваги особливості цього виду переказу. Скористайтесь поданою пам'яткою.

Як працювати над стислим переказом

1. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

2. Визначте тип і стиль мовлення.

3. Встановіть адресата і мету висловлювання.

4. Виділіть у тексті головне і другорядне.

5. Визначте, які частини можна зняти, об'єднати, узагальнити.

6. Складіть план переказу.

7. Перекажіть усно, а потім викладіть письмово кожную частину тексту за планом.

8. Перечитайте чернетку написаного вами переказу, перевірте її з погляду змісту і мовного оформлення.

9. Внесіть виправлення і перепишіть роботу начисто.

§ 22 Ступені порівняння прислівників

Техніка на службі в людини

225. Пригадайте вивчене в шостому класі про ступені порівняння прикметників. Чи від усіх прикметників вони утворюються?

226. I. Зробіть звуковий запис слова *вологість*. Прослухайте, потім прочитайте текст «Для чого слугує кондиціонер?». До якого типу і стилю мовлення він належить?

¹ С в о л о к — балка, яка підтримує стелю.

ДЛЯ ЧОГО СЛУГУЄ КОНДИЦІОНЕР?

Взимку приміщення потрібно обігрівати. Найкраще це робиться за допомогою централізованого опалення. Влітку ж, навпаки, щоб у домі було **свіжіше й прохолодніше**, вмикають кондиціонер. Іноді й обігріти приміщення можна за допомогою кондиціонера.

Кондиціонер підтримує задану температуру і вологість повітря в приміщенні. У країнах із надто жарким кліматом кондиціонери життєво необхідні. Тільки завдяки їм тут можна нормально почуватися і працювати. У театрах, готелях, крамницях — скрізь, де використовується кондиціоноване повітря, люди почуваються **краще й комфортніше**, ніж у приміщеннях, не обладнаних кондиціонером (Із кн. «Все про все»).

надто

завдяки

обладнаний

II. Дайте відповідь на запитання в заголовку до тексту. Усно складіть речення зі словами в рамці.

III. Випишіть виділені прислівники. Від яких частин мови вони утворені? Яку міру ознаки виражають?

◆ Прислівники, утворені від якісних прикметників, можуть мати ступені порівняння: Автобус їде швидко, поїзд — ще швидше, але найшвидше летить літак.

227. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, як творяться ступені порівняння прислівників, ужитих у тексті «Для чого слугує кондиціонер?».

Творення ступенів порівняння прислівників

Ступінь порівняння	Форма	Як твориться	Приклади
Вищий (рос. сравнительная степень)	проста	за допомогою суфіксів <i>-ше, -іше</i> від прислівників	<i>мало — менше; часто — частіше</i>
	складена	за допомогою додавання до прислівників простої форми вищого ступеня слів <i>значно, (на)багато, куди, ще, трохи</i>	<i>глибоко — значно глибше, (на) багато глибше, куди глибше, ще глибше, трохи глибше</i>
Найвищий (рос. превосходная степень)	складна	за допомогою префікса <i>най-</i> від прислівників простої форми вищого ступеня; для підсилення можуть уживатися префікси <i>як-, що-</i>	<i>тугіше — найтугіше, якнайтугіше; краще — найкраще, щонайкраще</i>

228. Порівняйте виділені слова в реченнях лівого й правого стовпчиків. З'ясуйте спільне й відмінне у творенні простих форм вищого ступеня порівняння прислівників і прикметників.

Це озеро *більше*, а це — *менше*.

Більше слухай, *менше* говори
(*Нар. творчість*).

229. Прочитайте і спишіть речення. Як ви розумієте прислів'я? Підкресліть прислівники, вжиті у простій формі вищого ступеня; поясніть, як вони утворені.

1. Контури будівель окреслювались усе виразніше. 2. І ясніше, і тепліше надворі (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Посідали тісніше (*С. Васильченко*). 4. Тихше їдеш — далі будеш (*Нар. творчість*). 5. Чоловік став іти повільніше. 6. Весною працювалося легше, радісніше. 7. Темніє все швидше і швидше (*С. Васильченко*).

♦ При творенні вищого ступеня порівняння у деяких прислівниках:

♦ 1) випадають суфікси -к-, -ок-, -ек-: *широко* — *ширше*, *легко* — *легше*;

♦ 2) відбувається зміна приголосних: [ж], [з'] + [ш] → [жч]: *важко* — *важче*, *близько* — *ближче*.

230. Прочитайте і спишіть речення. Прислівники, вжиті у вищому ступені порівняння, підкресліть. Які фонетичні зміни відбулися при їх творенні?

1. Тереза підійшла ближче й упізнала Костомарова (*Р. Іванчук*). 2. Хмари спускались над горами все нижче та нижче (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Місяць підіймався все вище (*О. Гончар*).

231. Спишіть ланцюжки творення прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння, позначте в словах корені. Який висновок можна зробити?

Добре — краще — найкраще; погано — гірше — найгірше; багато — більше — найбільше; мало — менше — найменше.

♦ Деякі прислівники вищого і найвищого ступенів утворюються від прислівників з іншим коренем.

232. Спишіть речення; прислівники в дужках поставте у формі вищого ступеня порівняння. Як ви розумієте прислів'я?

1. (Добре) *запалити свічку*, ніж проклинати темряву (*Арабське прислів'я*). 2. Безчестя (погано) смерті (*Нар. творчість*).

233. Чи кожен із прислівників, ужитих у тексті «Для чого слугує кондиціонер?», може мати ступені порівняння? Поясніть.

- ◆ Ступені порівняння мають тільки прислівники, утворені від якісних прикметників.

234. І. Утворіть від поданих прислівників усі форми вищого і найвищого ступенів порівняння. Від яких прислівників форми ступенів порівняння не утворюються і чому?

Зручно, тихо, наза́вжди, сухо, пізно, **ощадливо**¹, гірко, погано, обережно, бадьоро, **натщесерце**².

ІІ. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

235. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть текст українською мовою. Підкресліть прислівники вищого і найвищого ступенів, поясніть, як вони утворені.

ПЕРЕЛЁТ ПТИЦ

Тысячи птиц большими и маленькими стаями тянулись к югу. Они то поднимались вверх, то опускались вниз. Выше всех летели гуси. Тяжело махая крыльями, они оглашали воздух своими криками. Ниже их, ближе к земле, с шумом неслись торопливые утки (За В. Арсеньевим).

Вечір над Дніпром

236. І. Прослухайте текст; уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті характерні ознаки стилю.

ІІ. Зробіть звуковий запис слів *тінню*, *дзвіницях*. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

Сонце вдарило з-за лісу червоним промінням на київські гори. Широка зелена Оболонь і Поділ вкрились тінню й потемнішали.

Виразніше виступили високі смужки київських гір під яким чистим небом, обсіпані збоку червонястим промінням. Тисячі вікон, позолочені хрести та бані церков ніби зайнялись і запалали. Від них посипались пучки золотих стрілок. На дзвіницях **неначе** горіли червоним золотом хрести та маківки, **наче** плавали високо-високо понад горами в синьому небі, ніби линули якісь казкові золоті птиці.

неначе
ніби

Вид на Київ став якийсь фантастичний. Здавалось, ніби на горах з'явився міраж, сплетений з чудових тонів, з блиску, золота, рожевої імли та сонячного проміння.

з'явiтися

¹ О щ а д л и в о — рос. економно.

² Н а т щ е с е р ц е — рос. натошак.

Сонце спустилося ще нижче над лісом і почало ховатися десь у сивих борах. Оболонь, луки й Поділ ніби занурювались¹ у тінь ще глибше.

зану́рюватися

Київські сизі гори стали фіолетові. Золоті бані й хрести ніби жевріли, як зга-
саючий жар, горіли без проміння. Усе облилось делікатними
фіолетовими відблисками. За Києвом і за Дніпром небо від ни-
зу темнішало, синішало. Сонце неначе впало
десь у бір. Кольори на Києві згасали. Огонь на
вікнах і золотих банях потроху² щезав.

потро́ху

Надворі сутеніло й поночило. Ніч впала на
Дніпро, на гори, — і зникли й потонули в тем-
ряві всі чуда дивного міражу (За І. Нечуєм-
Левицьким).

потону́ти

III. З'ясуйте різницю в значенні слів *червоний* і *червонястий*.
Доберіть синоніми до слова *щезати* в останньому реченні передостан-
нього абзацу. Поясніть правопис слів *проміння*, *київські*, *потемні-*
шали, (*в*) *синьому*, *з'явився*. Складіть словосполучення з дієсловами
в рамці (усно).

IV. До якої частини мови належать слова *темнішало*, *синішало*
(*небо*)? Доберіть до них спільнокореневі прикметники, утворіть і
запишіть із ними словосполучення зі словом *небо*.

V. Визначте, до яких частин мови належать виділені у тексті слова, в
якій формі їх ужито. З'ясуйте відмінності між виділеними в тексті
словами й записаними вами прикметниками.

- ◆ Не слід плутати прислівники вищого і найвищого ступе-
- ◆ нів з однозвучними прикметниками середнього роду у
- ◆ формі називного відмінка вищого і найвищого ступенів.

Прислівник

Найцікавіше (я к?) *письмен-*
ник розповідав про роботів.

відповідає на питання *я к?*;
відноситься до дієслова; у ре-
ченні є обставиною.

Прикметник

Це було найцікавіше (я к е?)
оповідання про роботів.

відповідає на питання *я к е?*;
пояснює іменник; у реченні є
означенням.

237. Закінchte речення прислівниками у простій і складеній формах
вищого ступеня.

1. Одна лампа світить яскраво, а три світитимуть ... 2. У
цьому кріслі зручно, а в тому — ... 3. Добре відпочивати в го-
рах, але на морі — ... 4. Грати в теніс корисно, а плавати...
5. Я почувався впевнено, а мій друг... 6. Я пірнаю..., ніж Саш-
ко. 7. У квартирі просторо, а в приватному будинку...

¹ За ну́рю ва ти ся — *рос.* погружаться, окуна́ться.

² По тро́ху — *рос.* понемногу.

238. І. Зіставте просту форму вищого ступеня порівняння прислівників в українській і російській мовах і зробіть висновок про схоже й відмінне.

Українською

глибше
дорожче
ближче
пізніше
тугіше
суворіше
голосніше
густіше
частіше
простіше
гіркіше
швидше
смачніше
тонше
менше

Російською

глубже
дороже
ближе
позже
туже
строже
громче
гуще
чаще
проще
горче
быстрее
вкуснее
тоньше
меньше

II. Перекладіть і запишіть сполучення дієслів із прислівниками українською мовою.

Видеться чаще, платить дороже, купить дешевле, нарезать тоньше, есть меньше, ехатъ быстрее, прыгнуть выше, бросить дальше, прибежать раньше всех, говоритъ резче, нырнуть глубже, задержаться дольше, убрать чище.

239. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть форми вищого ступеня порівняння прислівників однією лінією, прикметників — двома.

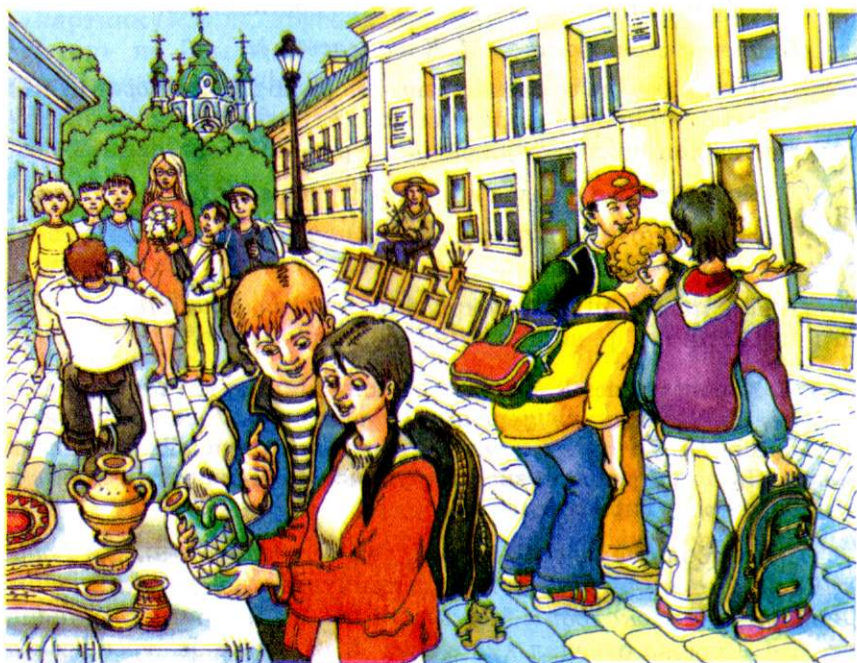
1. Солнце греет всё теплее, небо стало как будто глубже и выше. 2. После грозы воздух свежее, птицы щебечут громче и веселее. 3. Солнце ниже клонится к закату, небо становится всё ярче. 4. Чтобы легче было преодолевать высоту, они шли налегке. 5. На этом уроке мы узнали намного больше.

240. До поданих прислівників доберіть антоніми; утворіть від них прислівники вищого ступеня і складіть із ними речення. Поясніть звукові зміни в словах.

Зразок. *Мілко — глибоко — глибше. Озеро Байкал глибше, ніж озеро Синеvir.*

Низько, широко, далеко, легко, погано, дешево, рідко.

241. Розгляньте малюнок. Складіть розповідь на тему «Прогулянка Києвом», використовуючи лексику вправи 236. Уживайте, по зможі, прикметники і прислівники вищого ступеня порівняння.

На Андріївському узвозі¹ в Києві

242. Знайдіть помилки у вживанні ступенів порівняння прислівників; поясніть їх причини. Запишіть відредаговані речення.

1. Андрій виконав завдання *найшвидше* за всіх. 2. Родичі запрошували *приїжджати* *чаще*. 3. Вчитель *попросив* *читати* *більш* *голосніше*. 4. Далі від берега *було* *глибже*. 5. На цьому пляжі *людей* *було* *менше*. 6. *Ниже* в долині *ще* стояв туман (З *учн. творів*).

Розбір прислівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови. Загальне значення.
2. Морфологічні ознаки:
 - а) незмінність;
 - б) ступінь порівняння (якщо є).
3. Синтаксична роль.

¹ Узвіз — рос. спуск.

Зразок усного розбору

*Будинок той Андрій бачив оце **вперше** (В. Козаченко).*

Вперше — прислівник; означає час дії: *бачив* (к о л и?) *вперше*. Це незмінне слово. У реченні є обставиною.

*Повторив **повільніше** (М. Ковалевська).*

Повільніше — прислівник; означає спосіб дії: *повторив* (я к?) *повільніше*. Це проста форма вищого ступеня порівняння; утворений за допомогою суфікса *-іш*. У реченні є обставиною.

Зразок письмового розбору

Вперше — присл., *бачив* (к о л и?) *вперше* — час дії; незм.; обстав.

Повільніше — присл., *повторив* (я к?) *повільніше* — спосіб дії; незм.; прост. ф. вищого ступ. порівн.; обстав.

243. І. Користуючись словничком наприкінці підручника, пере-
 кладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть відмінність у творенні ступенів порівняння прислівників в обох мовах. Як ви розрізняєте вищий ступінь порівняння прикметників середнього роду і прислівників?

1. Чем больше знает человек, тем он умнее (*Максим Горький*). 2. Нет ничего радостнее и приятнее, чем делать людям добро (*За І. Соколовим-Микитовим*). 3. Я пришёл раньше всех. 4. Серёжа отвечал хуже всех. 5. Я бегаю быстрее всех в классе. 6. В мире нет ничего лучше дружбы; исключить из жизни дружбу всё равно, что лишит мир солнечного света (*Цицерон*).

II. Як ви розумієте афоризми?

III. Випишіть прислівники з першого і третього речень (українською мовою). Письмово розберіть їх як частину мови.

§ 23 Пошукове читання

Думайте, читайте... (Т. Шевченко)

244. І. Перегляньте текст і скажіть, для якої категорії читачів він може становити інтерес і чому.

НАВІЩО ЛЮДИ ЛІТАЮТЬ У КОСМОС?

Польоти в космос дуже важливі для вчених. Астрономи отримують із космосу чіткі фотознімки зірок, Місяця, Землі.

Ми любимо дивитися телепередачі. Але навряд чи замислюємося над тим, що зазвичай дивимосся їх завдяки супутникам зв'язку, які літають над Землею. Їх працює одночасно

декілька. Коли телевізійна станція починає транслювати передачі, вона посилає «картинку» спочатку на супутник, який летить над станцією. Цей супутник, у свою чергу, передає «картинку» далі, другому супутникові, а той повертає «картинку» на Землю. Тут її приймає телевізійна станція, що міститься за тисячі кілометрів від тієї, яка передає. Супутники працюють швидко, чітко, злагоджено, завдяки чому передачу дивляться одночасно в різних кінцях країни чи планети.

транслювати

А як передбачають погоду? Теж за допомогою супутника, але іншого, метеорологічного. Цей супутник стежить за погодою і чітко повідомляє по радіозв'язку свої спостереження. Супутник літає високо, за добу встигає облетіти планету кілька разів. І ніякий ураган, буря, шторм на морі чи гроза не можуть сховатися від його пильного¹ «ока».

передбачати

Ще є супутники спостереження. Вони спостерігають за «порядком» на нашій планеті. Наприклад, від удару блискавки загорівся ліс. Супутник помітить і повідомить про це лісовим пожежникам. Трапляється, що з танкера, який пливе морем, просочилася у воду нафта внаслідок аварії. Це дуже небезпечно: може загинути риба. Тому важливо якомога² швидше попередити про біду, щоб зібрати нафту й очистити море.

Є супутники-розвідники. Вони допомагають геологам шукати корисні копалини. Особливо в тих місцях, куди людям важко дістатися: в горах, у тайзі, на дні морів, у глибоких ущелинах. Супутник летить над планетою, фотографує земну поверхню і надсилає знімки геологам. А вони за знімком визначають, де під землею ховається нафта, де залягає залізняк³, де — море з прісною водою.

У космосі можна виготовляти ліки, які неможливо отримати на Землі. Металурги мають намір плавити в космосі метал. Космонавти на їхнє прохання вже проводили пробні плавки, і виявилось, що з космічної «печі» метал виходить набагато кращий, міцніший і чистіший, ніж із земної (З кн. «Світ навколо нас»).

на прохання

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Прочитайте заголовок і перше речення кожного абзацу. Визначте питання, які висвітлюватимуться в тексті.

2. Знайдіть у тексті фрагмент, який становить для вас найбільший інтерес. Поясніть чому.

¹ П і л ь н и й — рос. бдительный.

² Я к о м о г а (швидше) — рос. как можно (быстрее).

³ З а л і з н я к — мінерал, який містить залізо.

3. Прочитайте текст мовчки, з'ясуйте значення незнайомих слів. Визначте тип і стиль мовлення, тему й основну думку висловлювання.

4. Яка теза стверджується в тексті? Які аргументи наводяться для її доведення? Чи можна їх записати у вигляді пунктів плану?

5. Колективно визначте провідну думку кожного абзацу; складіть складний план тексту. Чи є потреба уточнити його назву?

6. Користуючись планом, знайдіть у тексті й выпишіть факти, які свідчать про те, що космічні польоти дають змогу людям:

а) більш точно передбачати погоду;

б) запобігати стихійним лихам;

в) розвивати медицину.

7. Які перспективи відкриває людям космос?

III. Сформулюйте одним реченням висновок з усього тексту й запишіть.

245. Користуючись поданою пам'яткою, підготуйте невелике усне повідомлення з проблеми, яка викликала у вас найбільшу зацікавленість. Сформулюйте тему, зробіть необхідні виписки (у разі потреби перечитайте відповідні місця з тексту). Підготуйтеся виголосити своє повідомлення в класі.

Як працювати над вибіркоким переказом

1. Прочитайте текст, з якого потрібно вибрати матеріал на задану тему; з'ясуйте значення незнайомих слів.

2. Визначте тему й основну думку вихідного тексту.

3. Вдумайтесь у тему вибіркового переказу, визначте її межі.

4. Перечитайте уважно текст, виберіть тільки той матеріал, який стосується теми вибіркового переказу і необхідний для її розкриття. Зробіть потрібні виписки, закладки.

5. Визначте основну думку переказу (вона може збігатися або не збігатися з основною думкою вихідного тексту).

6. Продумайте композицію переказу, визначте основний і допоміжні типи мовлення.

7. Виберіть стиль мовлення, який використовуватимете.

8. Складіть план (послідовність запитань у вихідному тексті та у вибіркому переказі може не збігатися).

9. Продумайте, як краще зв'язати смислові частини вибіркового переказу; які слова, звороти, речення для цього використати.

10. Напишіть чернетку вибіркового переказу; після перевірки і виправлень переписіть його начисто.

246. І. Прослухайте текст. З'ясуйте значення незнайомих слів. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ЕСПЕРАНТО

З давніх-давен люди прагнули зрозуміти один одного. А для цього потрібна універсальна мова. Нею стала міжнародна мова есперанто.

Придумав її польський лікар Лазар Людвіг Заменгоф ще на початку позаминулого століття. А було це так...

У містечку Білостоці, де народився Людвіг, жили поляки, німці, росіяни та євреї. Вони говорили різними мовами і **нерідко** сварилися¹ між собою. «Це тому, що вони погано розуміють один одного. От якби у них була спільна мова! Коли висту, обов'язково придумаю таку», — вирішив хлопець.

Ще в дитинстві Людвіг вивчив французьку й німецьку мови. У гімназії він почав опановувати латинську і давньогрецьку мови, якими, крім науковців, ніхто давно вже не користувався. Та коли в п'ятому класі Людвіг узявся до англійської, його вразила простота цієї мови.

«Виявляється, і за допомогою простої граматики можна передавати складні думки! — дивувався юнак. — Тож у новій мові теж треба прибрати² всі зайві граматичні форми...» Уже тоді гімназист почав працювати над створенням мови, яка була б нічиєю й **одночасно** належала всім.

прибрати

І незабаром опис нової мови вміщався всього на кількох сторінках.

Тепер треба було скоротити надто великий словник і придумати слова. Вони мають бути якомога коротші. Але навіть вигадувати щось нове, якщо в різних мовах і так багато схожих слів: *театр, телефон, телевізор, машина, вагон, букет, лампа...*

Якось, прогулюючись вулицею, Людвіг звернув увагу на вивіску «Кондитерська». Саме суфікс і закінчення *-ськ(а)* наштотхнули сімнадцятирічного Заменгофа на думку: «Якщо до одного слова додавати різні суфікси й закінчення, то може вийти багато різних слів, запам'ятовувати які вже не обов'язково!..»

наштотхнути

¹ Сварі́тис я — рос. ссориться.

² Прибрати́ — рос. убрать.

І ось у 1878 році перший проект універсальної мови був готовий. Зі своїм винаходом він ознайомив друзів-гімназистів. Вони влаштували свято: говорили універсальною мовою і навіть співали пісні.

Коли Людвіг закінчив гімназію, його батько спалив синів рукопис мови, хоч сам був мовознавцем. Він хотів, щоб його син вступив до університету, а не марнував час на дурниці.

Упродовж¹ шести років Заменгоф учився на лікаря в Москві й Варшаві. Увесь цей час він удосконалював свою мову, адже проект залишився у нього в голові.

упрод́овж

Так у 1887 році з'явилася перша книжка «Unua Libro» російською мовою. Її переклали польською, німецькою і французькою. До неї увійшли: граматику всього з 16 правил, тексти для читання і 947 слів. Чому так мало? Тому що від одного кореня можна одержати десятки нових слів.

Після багаторічної роботи Заменгоф підготував підручник міжнародної мови «Lingvo internacia». Початкуючому лікареві не хотілося вказувати на обкладинці своє справжнє ім'я. Тому він підписався псевдонімом D-ro Esperanto, який згодом і дав назву мові (до речі, слово *есперанто* означає «той, хто сподівається»²).

споді́вається

Усі захопилися міжнародною мовою. Есперанто почала своє життя.

захо́питься

А в 1905 році у Франції відбувся перший міжнародний з'їзд. Всі есперантисти **вільно** спілкувалися без перекладача і **чудово** розуміли одне одного. Найпочеснішим гостем на цьому конгресі був творець есперанто — Людвіг Заменгоф (За С. Тимохіним).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Хто був творцем універсальної мови? Звідки пішла її назва?

2. У чому полягає секрет есперанто? Чому її вважають універсальною мовою?

III. Поясніть правопис слів *давньогрецьку (мову), сімнадцятирічного, мовознавцем*. Складіть речення зі словами в рамці (усно).

IV. Випишіть із тексту виділені прислівники, розберіть їх за будовою.

247. Розгляньте таблицю і визначте спосіб творення вжитих у тексті прислівників.

¹ Упрод́овж — *рос.* на протяженні.

² Споді́вається — *рос.* надеяться.

Способи творення прислівників

Назва способу творення	Приклади
1. Префіксальний	<i>за- : довго → задовго; не- : мало → немало; ні- : трохи → нітрохи</i>
2. Суфіксальний (найпоширеніший)	<i>-о: пізній → пізно; -сь: куди → кудись; -чі: три → тричі</i>
3. Префіксально-суфіксальний	<i>по- + -ому, -и: новий → по-новому, чоловічий → по-чоловічи; з- + -у: молодий → змолodu; за- + -о: світлий → засвітло; на- + -у: низ → нанизу</i>
4. Перехід інших частин мови в прислівник	<i>з вечора (іменник) → звечора (прислівник); нашвидку (прикметник) → нашвидку (прислівник)</i>
5. Складання однакових чи близьких слів	<i>далеко → далеко-далеко, ледве → ледве-ледве</i>
6. Злиття основ слів	<i>ліворуч, привселюдно</i>

248. Від яких частин мови і за допомогою яких словотворчих засобів утворено подані прислівники? Спийшіть, позначте спосіб їх творення (за зразком першого слова). Яка особливість наголошування цих слів порівняно з російською мовою?

По-но́вому ← но́вий; по-зимо́вому, по-нашо́му.

Подовгу ← довгий; посередині, зрідка.

Зліва̂ ← лівий; злѣгка, дѳсита.

249. Прочитайте попарно прислівники, правильно наголошуючи їх; з'ясуйте, на котрий склад падає наголос в українській та в російській мовах. Визначте спосіб творення прислівників.

Українською Російською

гáряче

горячо́

ВІСОКО

ВЫСОКО́

глі́боко

глубоко́

широко

широко́

дале́ко

далеко

- ◇ В українській мові у прислівниках, утворених суфіксальним способом, **наголошується, як правило, перший склад**.
 ◇ Окремі прислівники мають **подвійний наголос: *на́двоє* і *надво́є*, *на́голо* і *наголо́***.

250. Прочитайте речення. Випишіть виділені прислівники, позначте в них словотворчі префікси й суфікси. Визначте способи творення всіх прислівників.

1. Лайнер блищить далеко на злітній смузі. Там **сліпучо** (О. Гончар). 2. **Надворі** було темно і тепло (Григорій Тютюнник). 3. Пригара лежав **горілиць**¹ (І. Чендей). 4. Андріян сам вибілів хату всередині та **знадвору** (В. Земляк). 5. Кущі і дерева, скелі й рівчаки пливли **назустріч**, мигтіли праворуч, **ліворуч** і зникали десь позаду (З. Тулуб).

251. Прочитайте попарно слова й утворені від них прислівники в лівому та правому стовпчиках. Простежте за зміною наголосу і зробіть висновок.

швидкий — швидко
 високій — високо
 сухий — су́хо
 мілкий — мілко
 прямий — пря́мо
 рідкий — рідко

чістий — на́чисто
 білий — на́біло
 різний — на́різно
 новий — за́ново
 світлий — за́світло
 молодий — за́молоду

252. І. Спишіть, з'ясуйте значення незнайомих слів. Визначте спосіб творення прислівників, виділяючи в них словотворчі префікси і суфікси; поставте наголос.

Залюбки, по́шепки, вручу́, ве́рхи, босо́ніж, завдо́вжки, **вшістьо́х**, неждано-негадано, відтепе́р, о́сторонь, втридо́рога, навро́сідки², по-сво́єму.

ІІ. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

253. Від поданих слів утворіть прислівники; складіть і запишіть словосполучення з дієсловами з довідки.

З р а з о к. *Далекий* — *прийти здалеку*.

Чистий, сухий, ситий, рідкий.

Д о в і д к а: переписати, витирати, наїстися, згадувати.

254. Прочитайте пари речень; порівняйте виділені слова. Котрі з них є дієприслівниками, а котрі набули прислівникового значення?

1. Директор зустрів нас (я к?) **стоячи**. — **Стоячи** в черзі (щ о р о б л я ч и?), я познайомився з однолітком.

¹ *Горілиць* — лицем догори.

² *Навро́сідки* — *рос.* вприсядку.

2. Тато читає (як?) **лежачи**. — **Лежачи** (що роблячи?) на галявині, я насолоджувався співом пташок.

255. І. Користуючись довідкою, перекладіть і запишіть прислівники українською мовою; поставте наголос. Усно вкажіть, від якої частини мови і яким способом вони утворені.

Зразок. *Вдвое* — *едвічі*.

Искренне, вдогонку, вблизи, сплошь, донельзя, жалко, исподлобья, по-лисьи.

Довідка: шкода, поблизу, всуціль, по-лисячи, досхочу, навздогін, спідлоба, щиро.

ІІ. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

256. Поясніть, чому однозвучні слова пишуться по-різному. Як можна змінити речення, щоб його зміст став зрозумілим?

На горі одні туристи розмістилися внизу, інші — **нагорі**.

257. І. Складіть і запишіть пари речень, в одному з яких те саме слово виступало б прислівником, а в іншому — прийменниковою формою іменника, прикметника або числівника. Виконайте завдання за варіантами.

Зразок. *Нарешті* пролунав сигнал. — *На решті* хлопців були кросівки.

А. Зсередини — із середини. Зайцем — (із) зайцем.

Б. Зверху — зверху. Блискуче — блискуче.

ІІ. Поясніть написання прислівників та однозвучних частин мови.

258. І. Замініть подані слова і словосполучення прислівниками з довідки й запишіть, ставлячи наголос.

Зразок. *З дитинства* — *змálку*.

1. Один поперед одного. 2. На кінчиках пальців ніг. 3. По обидва боки. 4. Догори лицем. 5. Лицем донизу. 6. Без зупинок. 7. Дорожче в три рази. 8. Хитро. 9. (Іти) будь-куди без жодної мети. 10. Із задоволенням. 11. Не спеціально. 12. З молодих літ.

Довідка: горілиць, **навмання**, **навшпіньки**, безупину, по-лисячи, **ненавмисне**, **навзнак**, **наввипередки**, змолоду, втридорога, **обабіч**, **залюбки**.

ІІ. З виділеними прислівниками складіть і запишіть речення.

§ 25 Правопис прислівників. Букви **н** і **nn** у прислівниках

Загадки природи

259. І. Зробіть звуковий запис слів *безслідно*, *трапляються*. З'ясуйте значення незнайомих слів. Прочитайте текст «Бермудський трикутник». Визначте тип і стиль мовлення.

БЕРМУДСЬКИЙ ТРИКУТНИК¹

Наприкінці позаминулого століття на сторінках багатьох газет можна було прочитати про таємничий Бермудський трикутник. **Незбагнено**², але в районі Атлантичного океану за таємничих обставин **безслідно** зникали кораблі й літаки, уламків³ яких не знаходили.

за цих обставин

У 1945 році **одночасно** зникли п'ять американських бомбардувальників.

зника́ти

Якщо прадавні люди, **стикаючись**⁴ із незрозумілими явищами, приписували їх волі богів, то дехто із сучасників пов'язував ці таємничі зникнення з космосом, стверджуючи, що Бермудський трикутник — це «вікно» в космос. Всі аномальні явища **неодмінно** приписували іншопланетянам.

Бермудський трикутник — специфічний район для літаків і кораблів. Тут можуть раптово виникати локальні⁵ урагани. Інколи метеорологічні служби не встигають **вчасно** попередити про зародження такого урагану, і він застає пілотів та моряків зненацька. **Достовірно** відомо, що рельєф морського дна в районі Бермудського трикутника дуже складний і **постійно** змінюється під дією вихороподібної течії. Тому дехто не бачить нічого проприродного у катастрофах, які трапляються в цьому районі.

вча́сно
попери́дити

знена́цька

Учені ще не дійшли спільної думки щодо природи цього явища і продовжують **старанно** вивчати таємницю Бермудського трикутника (3 кн. «Цікаве. Дивовижне. Таємниче»).

II. Що таке Бермудський трикутник? У чому унікальність цього природного явища?

▼ III. Запропонуйте свою розгадку таємниці Бермудського трикутника.

IV. Поясніть правопис слів *Бермудський*, (в) *районі*, *де* *хто*, *зародження*, *рельєф*. Складіть речення зі словами в рамці (усно).

V. Випишіть із тексту виділені прислівники, визначте, від якої частини мови і яким способом вони утворені.

260. Порівняйте пари слів і визначте, скільки *и* пишеться у прикметниках, дієприкметниках та утворених від них прислівниках.

Безслідний — **безслідно**, **одночасний** — **одночасно**, **вчасний** — **вчасно**, **достовірний** — **достовірно**, **постійний** —

¹ Т р и к у́ т н и к — *рос.* треугольник.

² Н е з б а г н е́ н н о — *рос.* уму непостижимо.

³ У л а́ м о к — *рос.* обломок.

⁴ С т и к а́ т и с я — *рос.* сталкиваться.

⁵ Л о к а́ л ь н и й — який не виходить за межі певної місцевості.

постійно, незбагненний — незбагненно, неодмінний — неодмінно, старанний — старанно.

♦ У прислівниках пишеться стільки *н*, скільки в прикметниках та дієприкметниках, від яких вони утворені: радісний — радісно, сумлінний — сумлінно.

♦ Пишемо *нн* також у прислівниках *спросоння*, *зрання*, *навмання*¹ та рідковживаних — *попідвіконню*², *попідтинню*³.

О р ф о г р а м а
Букви *н* і *нн* у прислівниках
*даремно*⁴, *сонно*, *зрання*

261. Спишіть речення, вставляючи замість крапок *н* або *нн*. Поясніть орфограму.

1. На воді со...о погойдувався човен (І. Чендей). 2. У парку було безлюд...о (О. Гончар). 3. Дощі випадали щодє...о (М. Коцюбинський). 4. Це за стіною стихе...о, розміре...о годинник б'є (П. Тичина). 5. Спалахнуло літо ватрою⁵ воста...є (Б. Олійник). 6. Виноград на зігнутих гілках гості...о простягає свої солодкі грона (Н. Рибак). 7. Лежить в полях блакитний сніг і непоміт...о тане (М. Бажан).

262. І. Від поданих слів утворіть і запишіть прислівники. Підкресліть і поясніть орфограми.

З р а з о к. *Туманний* — *туманно*.

Дивний, чесний, упевнений, буденний⁶, повільний, охайний, дотепний, старанний, таємничий, непомітний, розгублений, похвилинний.

ІІ. Складіть і запишіть речення з прислівниками, утвореними від виділених слів.

263. До поданих слів доберіть спільнокореневі прислівники з однією чи двома *н*. Підкресліть і поясніть орфограми.

З р а з о к. *Без хмар* — *безхмарно*.

Без причини, без плати, без сумніву, без перешкод, без жалю, без звуку, без захисту, без перерви, без надії.

¹ Н а в м а н н я́ — *рос.* наугад, на авось.

² П о п і д в і к о н н ю — *рос.* под окнами; х о д і т и п о п і д в і к о н н ю — жебракувати (*рос.* нищенствовать).

³ П о п і д т і н н ю — *рос.* под забором.

⁴ Д а р е м н о — *рос.* зря.

⁵ В а т р а — вогнище, багаття.

⁶ Б у д е н н и й — *рос.* повседневный.

264. Складіть речення з поданих сполучень слів, замість крапок вставляючи *и* чи *ни*. Підкресліть і поясніть орфограму.

Зразок. 1. *НЛО зник так само несподівано, як і з'явився.*

1. Зникнути несподіва^и.о. 2. Виступати впевне^и.о і натхне^и.о. 3. Розмовляти віль^и.о. 4. Зробити стара^и.о.

265. Складіть і розіграйте діалог за малюнком на тему «На виставці роботів». Принагідно вживайте прислівники.

266. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Зіставте написання прислівників в обох мовах і зробіть висновок.

Появиться не^иожиданно, пом^инить посто^иянно, по^исмотреть испуганно, дела^ить старательно, писа^ить сосредото^иченно, испор^итит ненарочно, при^ийти организо^иванно, исче^изнут^иь молниеносно.

267. 1. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть орфограму «Букви *и* і *ни* у прислівниках».

1. Работа выпол^инена безукоризненно. 2. Гимназисты учились прилежно и на экзамене отвечали уверенно. 3. Коля

вёл себя несобранно. 4. Волновался ты зря. 5. Особенно напряжёнno дворники работают зимой. 6. Неожиданно выпал снег. 7. Говорила она путано и взволнованно. 8. В озере сонно плещется вода. 9. Он сделал это нарочно и необдуманно.

II. Порівняйте написання прислівників в українській і російській мовах.

§ 26 Не і ні з прислівниками

Телефон: учора, сьогодні, завтра

268. I. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ВИНАХІД СТОЛІТТЯ

Телефон... Така навдивовижу¹ звична річ. Підняв трубку, крутнув диск чи натиснув кнопки — і почув знайомий голос друга. А за цією звичністю — низка цікавих винаходів і відкриттів.

Винахід телефонного апарата Олександром Грехемом Беллом **не просто** дав змогу передавати на відстань живу людську мову, а знаменував собою появу нового типу зв'язку. Сталося це 1875 року в американському Бостоні.

Тепер неможливо повірити, що якихось 80 років тому розмова по телефону відбувалася лише за допомогою телефоністки.

Незабаром з'явився номеронабирач. Тепер з'єднання абонентів відбувалося на спеціальних автоматичних телефонних станціях за номерами їхніх телефонів.

Невпізнанно змінюються й самі телефонні апарати. На багатьох із них немає вже диска номеронабирача. Його замінили кнопки, які прискорюють набір номера. З'явилися апарати з пам'яттю. Вони можуть зафіксувати зайнятий номер потрібного вам абонента і передавати його в мережу² **неодноразово**³, доки абонент не звільниться.

Впровадження⁴ електроніки дало змогу створити нові приставки до телефонних апаратів. Одна з них може запрограмувати 32 восьмизначних номери, а потім увести їх у довготривалу⁵ пам'ять, доки вони знадобляться. Коли нам треба зателефонувати якомусь

натіснути

дати змогу

статися

мережа

допоки

¹ Н а в д и в о в і ж у — рос. на удивление.

² М е р е ж а — рос. сеть.

³ Н е о д н о р а з о в о — рос. неоднократно.

⁴ В п р о в а д ж е н н я — рос. внедрение.

⁵ Д о в г о т р и в а л и й — рос. долговременный.

абонентів, ми натискаємо лише одну кнопку навпроти його прізвища — і номер набирається автоматично.

Передбачається, що в майбутньому телефон зможе надавати нам ще більший вибір послуг. Наприклад, коли нас немає вдома, телефонні дзвінки автоматично переключатимуться на той номер, за яким нас **неодмінно** знайдуть. Спеціальні приставки дадуть змогу розмовляти не з одним, а з кількома абонентами одночасно.

Недалеко той час, коли телефон буде приєднано до квазіелектронних АТС із досконалішими каналами зв'язку.

Уже успішно діє наддалекий міжміський телефонний зв'язок через штучні супутники зв'язку. Це означає, що новий розділ історії телефонного зв'язку матиме космічне продовження.

Нині найбільшого поширення набули мобільні бездротові телефони. Ними вже користується 40 відсотків населення Землі (С. Косар).

набути
поширення

II. Що означав для людства винахід телефонного зв'язку? Яку роль у вашому житті відіграє телефон?

III. Поясніть правопис слів *знайомий, звичністю, телефонного, американському, станціях, прискорюють, пам'яттю, створити*. Складіть і запишіть речення зі словосполученням у рамці.

IV. Випишіть із тексту виділені прислівники, позначте в них префікс і корінь. Спираючись на здобуті раніше знання і подану схему, сформулюйте правило написання прислівників з *не* і *ні*.

Не з прислівниками
пи ш е т ь с я

разом:	окремо:
1) якщо прислівник без <i>не</i> не вживається: <i>незабаром весна</i> ; 2) якщо прислівник із <i>не</i> можна замінити синонімом без <i>не</i> : <i>відпочили непогано (добре)</i>	якщо <i>не</i> щось заперечує: <i>не високо, а низько</i>

◆ **Ні** в прислівниках є префіксом, а тому завжди пишеться з ними разом: *ніде, ніколи, ніяк*.

◆ **Окремо ні** з прислівниками пишеться в деяких фразеологічних зворотах: *ні холодно ні жарко; ні туди ні сюди*.

О р ф о г р а м а
Не і ні з прислівниками
неминуче; неухважно; не мало, а багато; нізвідки

269. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть орфограму.

1. Літак (не)помітно знижувався (В. Козаченко). 2. Сонце (не)рухомо стоїть над цим зеленим морем (О. Гончар). 3. (Не)легко даються мир і єдність (Василь Шевчук). 4. Спів (не)сподівано урвався (З. Тулуб). 5. Він (не)сміливо обернувся (Р. Іванчук). 6. Про себе розповідала (не)охоче, скупко (В. Козаченко).

270. І. Згрупуйте прислівники, які пишуться разом із *не*, у два стовпчики: а) слово не вживається без *не*; б) можна замінити синонімом без *не*. Поясніть орфограму.

Немало, неблизько, нерідко, ненароком, недбало, необачно, ненавмисне, невдовзі, неохоче.

ІІ. Складіть і запишіть речення, в яких виділені прислівники писалися б із *не* окремо.

271. До поданих слів доберіть прислівники з протилежним значенням; складіть і запишіть із ними речення, вживши протиставлення. Підкресліть і поясніть орфограми.

З р а з о к. Давно—недавно. Це було не давно, а тиждень тому.

Близько, дорого, сумно, швидко.

272. Перекладіть і запишіть прислівники українською мовою, користуючись довідкою. Поясніть написання прислівників.

Немедленно, нетрудно, нечаянно, небрежно, неудачно, неудобно, неуклюже, невзначай.

Д о в і д к а: незручно, ненавмисне, незграбно, негайно, невдало, неважко, ненароком, недбало.

273. І. Прочитайте заперечні прислівники українською мовою, звертаючи увагу на їх правильне наголошування.

У к р а ї н с ь к о ю

Р о с і й с ь к о ю

ніде́

нигде́

ніде

не́где

ніку́ди

никуда́

нікуди

не́куда

ніко́ли

никогда́

ніколи

не́когда

нізві́дки

нео́ткуда

нізві́дки

ниотку́да

ІІ. Порівняйте, як наголошуються заперечні прислівники в українській і російській мовах. Запам'ятайте правильний наголос.

274. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть речення українською мовою. Прочитайте їх, правильно наголошуючи прислівники. Поясніть орфограму.

1. Народу столько, что яблоку негде упасть. 2. Мы нигде не могли укрыться от дождя. 3. Мне некуда спешить. 4. Помощи ждать неоткуда. 5. Мне некогда разговаривать. 6. Никак нельзя было завести машину. 7. Ты несколько не изменился.

275. І. Прочитайте і зіставте речення в лівому та правому стовпчиках. Простежте, як зміна наголосу в прислівниках впливає на їх значення і зміст речень у цілому.

Я нікуди не ходив учора.

Ми ніде не бачили Сашка.

Я ніколи не був у Австралії.

Мені нікуди було піти вчора.

Нам ніде зупинитись.

Мені ніколи піти на концерт.

ІІ. Знайдіть у реченнях головні члени. Зверніть увагу, при якому присудкові — заперечному чи ствердному — вживаються прислівники з префіксом *ні-*.

276. Прочитайте речення, поясніть орфограму «*Ні* з прислівниками». Спишіть друге, третє і четверте речення, розкриваючи дужки.

1. І (ні)коли сонечко не сяло, не світило так привітно, так радісно, як у той день (*І. Нечуй-Левицький*). 2. З вашого села я (ні)куди не поїду (*Григорій Тютюнник*). 3. Не обернусь (ні)защо (*М. Коцюбинський*). 4. (Ні)де не видно було жодної живої душі (*О. Гончар*). 5. Іскриться ранішня блакить, (ні) холодно, (ні) жарко (*В. Швець*).

277. І. До прислівників у складі словосполучень доберіть із довідки синоніми з *не*. Підкресліть і поясніть орфограму.

З р а з о к. 1. Поводитися невимушено.

1. Поводитися вільно. 2. Прийти обов'язково. 3. Написати помилково. 4. Зустрітися випадково. 5. Відреагувати миттєво. 6. Вчинити необережно.

Д о в і д к а: негáйно, неправильно, несподівано, необáчно, невимушено, неодмінно.

ІІ. Прочитайте утворені словосполучення, правильно наголошуючи прислівники.

278. Дайте заперечні відповіді на запитання і запишіть їх. Прислівники підкресліть, поставте наголос.

З р а з о к. *Куди ти ходив учора? — Учора я нікуди не ходив.*

1. Чи був ти колись за кордоном? 2. Куди ти поїдеш на вихідні? 3. Звідки ви чекаєте листа? 4. Як ви святкуватимете? 5. Де видно райдугу?

ніко́ли
ніку́ди
нізві́дки
ні́як
ніде́

279. Складіть речення з поданими прислівниками і запишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограму «Не і ні з прислівниками».

(Не)вчасно, а з великим запізненням. (Не)навмисне. (Не)гайно. Ніде. Нідé. Ніку́ди. Нікуди. Нізві́дки. Ніза́що.

§ 27 Твір-опис процесу праці за власним спостереженням

Безцінні скарби минулого

280. І. Прослухайте уривок із повісті Володимира Солоухіна. Зробіть звуковий запис слів *розгладжує, скальпель, розчищено*. Прочитайте текст. Визначте тип мовлення, тему й основну думку висловлювання. Доберіть заголовок.

Ми спускаємося в напівпідвал. Одна стіна його глуха, друга — з віконцями. Вздовж освітленої стіни стоять три великі столи, на кожному з яких лежить по великій іконі. З кожною іконою працює реставратор.

реставрувати

Підходимо до столу, де реставрує ікону літній чоловік у синьому халаті, зовні¹ схожий на професора. Ікона чорна. Неможливо розібрати, що на ній зображено.

Під рукою реставратора на фанерці стоять склянки з реактивами. Тут же лежать пінцети, шприци, скальпель, вата. Лампа зверху яскраво освітлює ікону. Взагалі обстановка чимось нагадує хірургічну операцію. «Хірург» пінцетом бере ватний тампон і, зануривши його в розетку з рідиною, протирає нею на іконі те місце, яким, вочевидь, зараз займатиметься. Пінцетом занурює в іншу розетку фланелеву ганчірочку розміром 10 на 10 сантиметрів і розстеляє її на раніше протерте місце, розгладжує його. Кладе на ганчірочку скло. На скло ставить важок²...

За якийсь час руки реставратора знімають важок зі скла, скло з ганчірочки і ганчірочку з ікони. До місця, на якому лежав компрес, прикута вся наша увага³. Скальпель торкається чорноти, розм'якшеної компресом.

прикута увага

Раптом із-під чорноти бризнуло яскраве світло. Соковиті, повнозвучні барви. Скальпель продовжує свою роботу, і ось уже весь квадрат, на якому лежав компрес, розчищено. Він заповнений яскраво-червоними та яскраво-синіми кольорами.

¹ З о́вні — рос. внешне.

² Ва́жок, гі́рка — рос. гирька.

³ Прику́та ува́га — рос. приковано внимание.

Вийшло віконечко, прорізане в чорноті, що відділяє нас від давнини. У віконці яскраво, святково, дзвінко й сонячно.

Ганчірочка накладається на ікону в різних місцях і прибирається. Скальпель ковзає¹ по чорноті, зрізуючи її. То одна, то інша ділянка ікони загоряється барвами. В одному місці ми бачимо голову коня. У другому — башту, в третьому — голову царівни, в четвертому — голову дракона. Реставратор по квадратах, по частинах швидко відтворює грандіозну ікону — святий Георгій на білому коні, у червоному плащі, що розвивається за плечима, зі списом, яким пронизує крилатого змія. Тло ікони горить сліпучим золотом, одяг у Георгія яскраво-синій... (За В. Солоухіним).

відтворювати

II. Процес реставрації однієї ікони, про який ви прочитали за кілька хвилин, триває довгі місяці. З переліку людських якостей виберіть і запишіть ті, які необхідні для успішної професійної роботи реставратора. Обґрунтуйте свій вибір.

Освіченість, зосередженість, зібраність, поступливість, кмітливість, точність, економність, акуратність, ввічливість, відповідальність, обережність, дбайливість, почуття гумору, начитаність.

III. Розгляньте малюнок до тексту. Чому робота реставратора настільки важлива для суспільства? За допомогою яких мовних засобів письменник виявляє своє ставлення до людини, роботу якої описує?

IV. Що можна сказати про руки реставратора? Для відповіді скористайтеся схемою.

ніжна
легка
тонка
худа
повна
чиста
біла
атласна
смаглява
шкарубка

точна

невтомна
роботяща
вправна
спритна
сильна
надійна
вірна
несхібна
досвідчена
впевнена

¹ К ó в з а т и — рос. скользить.

V. Простежте за текстом, у якій послідовності описано роботу реставратора (робоче місце, підготовка до роботи, інструменти, одяг, перебіг процесу праці, його результат і т. ін.).

VI. Вправні, спритні руки у музикантів, ілюзіоністів, операторів, касирів. Поміркуйте і скажіть, які руки у хірургів, рятувальників, водіїв, представників інших професій.

281. Пригадайте процес праці, за яким ви спостерігали або в якому самі брали участь. Опишіть його усно в наведеній вище послідовності (вправа 280, V).

282. Виберіть тему твору із запропонованих у вправі 198, II. На основі зібраних раніше робочих матеріалів і поданої таблиці складіть план і напишіть невеликий твір розповідного характеру в художньому стилі мовлення з описом процесу праці. Скористайтесь поданою нижче пам'яткою.

Матеріал для опису процесів праці

Процес праці	<i>працювати, трудитися, робити, майструвати, творити, виробляти, виготовляти, зводити, споруджувати</i>
Послідовність дій	<i>спочатку, перш за все, передовсім, насамперед, потім, після того, після цього, тепер, зараз, нарешті, насамкінець, наостанок</i>
Якість роботи (як?)	<i>наполégливо, старáнно, зосерéджено, невто́мно, не поклада́ючи рук, уміло, майстерно, легко, абія́к, активно, ліниво, чесно, по-новому, по-старóму, творчо, успішно, системати́чно, періодично, напру́жено, весело, швидко, мляво, повільно</i>
Рухи	<i>впра́вні, швидкі, енергі́йні, сильні, повільні, плавні, легкі, красиві, вира́зні, ритмічні, точні, відточе́ні, чіткі, розміре́ні, впевне́ні, обережні, незграбні, поспі́шні, різкі, метушли́ві, невмілі</i>
Робота як діяльність (заняття)	<i>бездога́нна, зразкова, легка́, важка, цікава, нецікава, творча, дружна, злаго́джена, безперебійна, ритмічна</i>
Робота (продукт праці, виріб, твір)	<i>оригінальна, талановита, цікава, майстерна, тонка́, груба</i>

Як працювати над твором

1. Визначте основну думку твору.
2. Подумайте, кому буде адресоване ваше висловлювання, кого, в чому і як ви переконуватимете.
3. Зберіть або відберіть необхідний матеріал.

4. Визначте, який тип мовлення (розповідь, опис чи роздум) буде основним у вашому творі, а які відіграватимуть допоміжну роль.

5. Продумайте особливості стилю мовлення.

6. Складіть план.

7. Напишіть перший варіант твору; після перевірки і вправлень переписіть його начисто.

§ 28 Букви *и* та *і* в кінці прислівників

Барви моря

283. І. Зробіть звуковий запис слів *замість*, *розпечений*. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

МОРЕ СЛІПИЛО...

Ми **мовчки** дивилися на море. Тепер на нього налітали білі вітрила, як рій метеликів. Невідомо звідки з'являвся на морі човен, **поволі** перебирав лапками весел — і враз розцвітався білим вітрилом, як із пуп'янка квітка. Під берегами море починало світитись.

невідомо звідки

«Вам не здається, — обізвалася сусідка, — що тепер море, як синій птах щастя, занурило голову в блакитний туман і розпустило павиний хвіст під самі скелі, де кожне очко горить синьо-зеленим вогнем. Ось подивіться!»

Ми нахилилися над урвищем і **нарешті** побачили, як воно тріпалось тихо в сітці яскравих відблисків, наче зловлене в невід із синіх, зелених і рожевих мотузків, а крізь ту сітку на нас дивилася мозаїка дна: фіолетові плями густих водоростей, блакитні очі підводних пісків, стара бронза і темно-синя емаль, що **мимоволі**¹ зливалися в один вогняний сплав.

«До моря! На берег! Швидше!»

Ми спустилися вниз **поодинокі**². Нарешті дихнуло море.

Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, звичним рухом скидало її на берег...

На пляжі саме купалися. Ми проминули його і примостилися в безлюднім куточку. Море сліпило. Воно все розцвіталось срібними квітками. І хоч вік їх був коротенький, усього мить, але в ту саму мить замість зів'ялої квітки розпускала ся сотня нових. Блисне **навкруги** сліпуче, як срібна зірка, і зникне. А на блакиті розпускаються нові.

¹ Мимоволі — рос. невольню.

² Поодинокі — рос. поодинокче.

Ми бачили звідси острів од моря аж до вершин. Хвилі бились і розбивались об стрімкі скелі. Острів шипів, як розпечений камінь, кинутий у воду, і круг нього кипіла вода.

звідси

Ми мовчки сиділи і слухали море. Як гарно! (За М. Коцюбинським).

II. Як передає автор красу моря? Які засоби образності використовує? Яке враження справив на вас опис, які відчуття викликав?

III. Поясніть написання слів *невідомо*, *з'являвся*, *розцвітався*, *розпустило*, *синьо-зеленим*, (*над*) *урвищем*, *спустилися*, *дихнуло*, *зів'яло*.

IV. Випишіть із тексту виділені прислівники, що закінчуються на *-и*, *-і*. Розберіть за будовою прислівники *мовчки*, *поволі*, *нарешті*, *поодинці*, *навкруги*. Зробіть звуковий запис прислівників *звідки*, *мимоволі* і спробуйте зробити висновок про написання *и* та *і* в кінці прислівників.

◆ Буква *и* пишеться в кінці прислівників після букв, які позначають тверді приголосні, а буква *і* — після букв, що позначають м'які або пом'якшені приголосні: *навкруги*, *навпаки*, *трохи*, *по-людськи*; *трічі*, *нарешті*, *опівночі*, *насторожі*.

Орфограма

Букви *и*, *і* в кінці прислівників
залюбки, *поодинці*, *по-людськи*

284. Прочитайте і спишіть речення. Поясніть написання *и*, *і* в кінці прислівників.

1. Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво (С. Васильченко). 2. Нарешті настав цей день (Василь Шевчук). 3. Завжди була і вічно буде дитина з книжкою в руці (Д. Череди́ченко). 4. Океан місячної ночі розливається навкруги (О. Гончар). 5. Тільки той досягає мети, хто іде (Олександр Олесь).

285. Спишіть прислівники, вставляючи замість крапок букви *и* або *і*. Поясніть орфограму.

Завбільшк..., вноч..., позаоч..., навскос..., анітрох..., поодинц..., мимовол..., по-товариськ..., навесн..., наввипередк..., заран..., повсюд..., щосил... .

286. Утворіть від поданих слів прислівники, поясніть написання кінцевої букви.

О, полудень; на, в, круг; до, купа; на, сторожа; по, один; по, заєць; на, вік; на, в, проти; у, два; за, в, довгий.

287. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть речення українською мовою. Запам'ятайте значення і написання прислівників.

1. Нарешті наступила весна, і навкруги все розцвіло.
2. Я встав на цыпочки і постучав в вікно. 3. На гору ми піднімалися поодинокі. 4. Витя трохи устав. 5. На стадіоні мій брат любить бігати наперегонки. 6. Поневоле Егор все робив навпаки. 7. В темноті ми йшли наоцип. 8. Мені порекомендували йти прямиком.

288. Поділившись на групи, складіть жартівливе оповідання пригодницького характеру. Принагідно використовуйте подані прислівники.

Вранці, вночі, опівдні, здебільше, зовсім, навкруги, тільки, звідси, всюди, наввипередки, поодинокі, щось, насторожі, нітрохи, нарешті, по-товариськи, повсюди.

289. Спишіть речення, вставляючи на місці крапок букви *и, і*. Підкресліть і поясніть орфограми.

1. Гулак був доброю людиною — всюди.. шукав добра.
2. Звідки.. береться в людини та сила, яка перемагає почуття страху? (З *тв. Р. Іваничука*). 3. Яке прекрасне місто вранці.. (М. Рильський). 4. Лісів карпатських мідь багрянцюноч.. бачу уві сні (Л. Дмитерко). 5. Не провесінь, а вже справжня весна дихала навкруг.. (О. Гончар). 6. Автобус повол.. з'їжджав з перевалу (Р. Іваничук).

§ 29 Дефіс у прислівниках

Український степ

290. І. Прослухайте текст; з'ясуйте значення незнайомих слів. Зробіть звуковий запис слова *раннього*. Прочитайте текст.

А наступного дня була **неділя**. Був дивовижно ясний, налитий прозорим сонцем ранок. І неосяжний степ.

Йшли вони **втрих**, узявшись за руки, в тому напрямі, де, по-їхньому, мусило б бути море.

Степ квітував. Незайманий, довіку **неораний**, високотравний.

по-їхньому

Що то було за видовище! Маючи в собі красу моря, його велич, блиск і надмір світла, степ іще ніс у собі щось своє, неповторно-степове, властиве тільки йому, — оту ніжну шовкову ласкавість.

Ковили, ковили, ковилі...

За сонцем **сталево-тьмяні**, а там, під сонцем, — скільки зір сягне, — сяючі, молочні, як **морське** шумовиння. Перегортаються злегка розгойданими хвилями, плывуть, розливаючись до самого неба...

Благословенна тиша навкруги. Лише зашперхоче десь суха зелена ящірка, пробігаючи в траві, бризнуть врізнобіч коники — та ще жайворонки дзюркочуть у тиші, проймаючи її вверх і вниз, джерельно-дзвінкі, як струмки, невидимі в повітрі. Здається, співає від краю до краю саме повітря, співає **марево**, що тече, струмує де-не-де¹ над ковилою.

Йти б отак і йти серед цієї тихої задумливої краси, сягнути² б аж туди, де небо торкається землі, де має бути велике синє море з чайками і бакланами... Ось-ось³, здається, хлюпне⁴ воно з крайнеба, з-за ковилів.

де-не-де

ось-ось

Данько, Валерик і Світлана йшли, розмовляючи, зрідка зупиняючись, щоб оглянути в траві стрепетове гніздо або якусь винятково красиву квітку, і знову рушали далі, вільно вдихаючи аромат раннього літа, **настояного** на теплих духмяних травах (За О. Гончаром).

II. Визначте тему й основну думку тексту. До якого типу і стилю мовлення належить уривок? Обґрунтуйте свою думку. Доберіть заголовок.

III. Поясніть правопис виділених слів.

IV. Зверніть увагу на прислівники в рамці. Як вони пишуться? Поясніть їх правопис за поданою схемою. З'ясуйте, які ще прислівники пишуться через дефіс.

Дефіс у прислівниках
пишеться

після префікса по- у прислівниках із суфіксами -е, -и, -ому, -ему (-єму)	після префіксів будь-, казна-, хтозна-	перед суфіксами -небудь, -таки, -то, -от	при складанні слів, однакових чи близьких за значенням
по-перше, по-німецьки, по-новому, по-своєму	будь-як, казна-де, хтозна-як	коли-небудь, десь-таки, якось-то, як-от	рано-вранці, ясно-ясно, де-не-де, віч-на-віч

¹ Де-не-де́ — рос. кое-где.

² Сягну́ти — рос. достать.

³ Ось-о́сь — рос. вот-вот.

⁴ Хлю́пнути — рос. брызнуть.

О р ф о г р а м а
Дефіс у прислівниках
по-вашому, будь-коли, де-небудь, врешті-решт¹

291. Спишіть слова, знімаючи скісну риску. Де треба, ставте дефіс. Поясніть написання прислівників.

По/д¹ружньому, аби/як, близько/близько, хтозна/що, як/небудь, коли/не/коли, сам/на/сам, будь/де, ледве/ледве, як/тот, пліч/о/пліч, неждано/негадано, казна/що, всьо-го/на/всього, не/сьогодні/завтра.

292. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прислівників та інших частин мови.

1. У сьомому класі, в свої чотирнадцять років, Андрій був уже по/справжньому дорослою людиною. 2. От/от розквітнуть уже й вишневі сади, груші/дички, спалахнуть ніжно/рожевим квітом яблуні (З тв. В. Козаченка). 3. Концерт відбудеться за будь/якої погоди. 4. Ви уявляли коли/небудь своє місто років через двадцять? 5. Ось/ось розпочнеться вистава.

293. Від поданих займенників утворіть і запишіть прислівники за допомогою префікса *по-* і суфікса *-ому, -ему (-єму)*.

Мій, твій, свій, наш, ваш.

294. Замініть виділені вислови прислівниками і запишіть за зразком. Поясніть вивчену орфограму.

З р а з о к. 1. Дощить по-осінньому.

1. Дощить, як восени. 2. Хитрує, як лисиця. 3. Поводиться, як товариш. 4. Зробив, як ви хотіли. 5. Вийшло, як ти хотів. 6. Вийшло, як я передбачав. 7. Обабіч дороги місцями лежав сніг.

295. Перекладіть речення й запишіть, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прислівників.

1. Луна еле/еле освещала дорогу. 2. Небо чуть/чуть прояснилось. 3. Нельзя относиться к работе кое/как². 4. Давай где/нибудь встретимся. 5. Как/нибудь мы поговорим об этом. 6. Вам я верю больше, чем кому/лиbo. 7. Мы все учились понемногу чему/нибудь и как/нибудь (О. Пушкін). 8. Кое/где в траве краснели ягоды земляники. 9. Они встретились с/глазу/на/глаз.

¹ В р е ш т і - р е ш т — рос. в конце концов.

² К о е - к а к — укр. абияк.

296. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прислівників.

1. Зроду/звіку не бачив такого. 2. Там небо сьогодні синіло по/весняному свіже й високе, вище, ніж будь/коли (О. Гончар). 3. В степу де/не/де засиніли озера (З. Тулуб). 4. Ген/ген мріють дві гори в тумані (С. Васильченко). 5. Вряди/годи по верхів'ях дубів пролітав вітер (Григорій Тютюнник). 6. Рідко/рідко коли зблисне тепер на її личку усмішка (В. Козаченко). 7. Як/не/як, бували часом і тут гості (І. Чендей). 8. Андрій перепитав напівжартома/напівсерйозно (В. Козаченко).

Цікаве, дивовижне, загадове

297. І. Прослухайте, потім прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

Чи доводилось вам коли-небудь бачити північне саяво? Це одне з **найчарівніших** природних явищ, яке люди спостерігали з **давніх-давен**. Його можна побачити на Північному та Південному полюсах. Але де-не-де саяво з'являлося й на великих відстанях від північних районів.

природне явище

Північні саява народжуються на відстані від 100 до 1000 км від Землі. Дослідники помітили, що саява бувають по-святковому яскравими, коли на сонці виникають спалахи¹. Через півтори-дві доби на Землі здійсмається магнітна буря, і починають грати північні саява.

спалах

Могутні сонячні потоки електрично заряджених частинок, стикаючись із частинками газів **верхнього** шару атмосфери, випромінюють² різнокольорове світло.

Чому саява виникають тільки над полюсами? Тому що земна куля має магнітне поле, а магнітні полюси містяться поблизу географічних полюсів. Тому сонячні електрично заряджені частинки скупчуються³ саме тут (Із кн. «Цікаве. Дивовижне. Таємниче»).

поблизу

II. Чим північне саяво вирізняється з-поміж інших природних явищ? Яка причина його виникнення?

III. Поясніть правопис виділених слів. Розберіть за будовою слово **випромінювати**. Складіть речення зі словами в рамці (усно).

298. Засперечалися Максим і Сергій. Перший доводив, що в реченні **Ми гуляли (по) святковому місту** є прислівник **(по) святковому** і його слід писати через дефіс. Свою думку Максим аргументував тим, що нібито сполучення слів **(по) святковому** відноситься до

¹ С п а л а х — рос. вспышка.

² В и п р о м і н ю в а т и — рос. излучать.

³ С к у п ч у в а т и с я — рос. скопляться.

дієслова *гуляли*, відповідає на питання *як?*, не змінюється. Сергій доводив, що *(по) святковому* — прикметник із прийменником, і тому їх потрібно писати окремо.

Хто з учнів правий? Як слід перебудувати речення, щоб мав рацію інший?

◆ **Прислівники з префіксом *по-* треба відрізняти від однозвучних прикметників, займенників і порядкових числівників із прийменником *по*.**

 Прислівник
Все зроблено по-новому
(*як?*).

По-перше, я зайнята, а, по-друге, ти ще не вирішив задачі.

Я зробив по-вашому
(*як?*).
означає ознаку дії;
відповідає на питання
як?;

відноситься до дієслова;
не змінюється за відмінками.

Прикметник
Перейшов по новому (*по якому?*) *мосту*.

Числівник
Татові дали відпустку не поперше, а по друге (*по котрє?*) *вересня*.

Займенник
По вашому (*чи єм у?*) *балкону розгулює сусідське кошеня*.
означають різні ознаки предмета;
відповідають на питання *по якому?* *по чийому?* *по котрє?*;
відносяться до іменника;
змінюються за відмінками.

299. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання прислівників та однозвучних із ними частин мови.

1. Шумить (по)іншому той сад, і квіти пахнуть (по)новому (*В. Сосюра*). 2. Вчора ми їхали (по)іншому шосе, а сьогодні поїдемо (по)новому мікрорайону. 3. Сонце пекло (по)весняному (*Р. Іванчук*). 4. (По)весняному небу пливли сніжно-білі хмари.

300. Спишіть сполучення слів, знімаючи скісну риску. Поясніть умови вибору дефісних написань. Яке слово ви написали без дефіса?

Говорив по/українськи, відрізати по/менше, трапилось давним/давно, зробити по/своєму, вдягнутися по/зимовому, людей видимо/невидимо, вчинити не по/товариськи, мало/помалу наближаємось.

301. Спишіть речення, поясніть написання виділених відмінкових форм. Звірте з поданим теоретичним матеріалом.

1. День за днем потекло життя (*О. Гончар*). 2. Час від часу наздоганяли вони і зустрічали у морі всілякі¹ судна (*З. Тулуб*).

¹ Всілякі (усілякі) — *рос.* всякие.

- ◆ Сполучення різних відмінкових форм того самого іменника з одним чи двома прийменниками пишеться окремо: *день у день, з дня на день; рік у рік, з року в рік; час від часу; раз за разом; з краю в край.*

302. Складіть і запишіть речення з прислівниками *де-не-де, ось-ось, ледве-ледве, абияк, віч-на-віч, будь-де, будь-який, коли-небудь, хтозна-де, анітрохи*. Поясніть орфограми.

§ 30 Докладний переказ розповідного тексту з елементами роздуму

Добро твориться просто...

303. І. Прослухайте, потім прочитайте текст. Визначте тему й основну думку висловлювання. Поясніть назву тексту. До якого типу і стилю мовлення він належить?

ГІРКИЙ УРОК

...В автобусі Марина зайняла зручне місце, ввімкнула плеєр і безтурботно поринула у свої мрії. На одній із зупинок увійшла і стала якраз біля неї літня жінка з важкими сумками. **Пасажири** просили дівчину поступитися місцем. Та Марина вдала¹, що не чує. А лиш зверхньо² подумала: «Невелика пані, якщо з торб'ями носиться».

зручне місце

...Увечері Марина з **матір'ю** та батьком пішли в гості до нових сусідів, які справляли **новосілля** і запросили їх із цієї нагоди³.

Двері відчинилися. На порозі стояла... жінка, яку Марина так образила своєю **нечемністю** в автобусі, а на столі було **часування**⁴ з тих самих важких сумок.

Марина ладна була крізь землю провалитися. Мати вихваляла перед новою сусідкою свою доньку, розказувала, яка вона вихована та скромна, і вчиться добре, і вдома допомагає. І кожне мамине слово, як насмішка, стьобало дівчину. А сусідка спокійно, але з докором дивилась їй у вічі. Той погляд **запам'ятався** Марині на все життя.

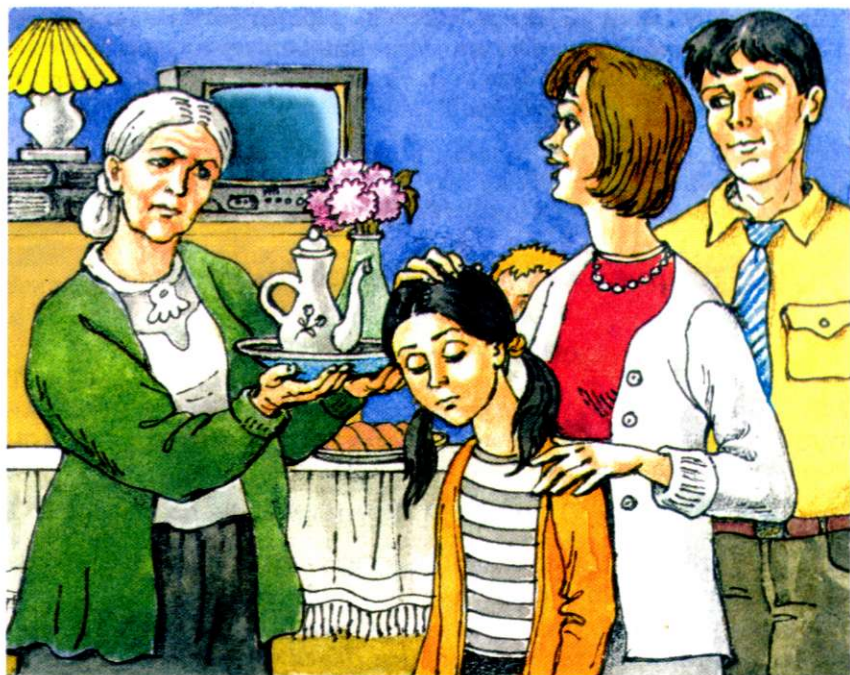
Часом потрібен гіркий урок, щоб людина зрозуміла, що причиною багатьох її неприємностей і життєвих невдач є елементарна **невихованість** (За А. Паламарем).

¹ В д а т и — рос. сделать вид, притвориться.

² З в е р х н ь о — рос. свысока.

³ З н а г о д и — рос. по случаю.

⁴ Ч а с т у в а н н я — рос. угощение.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Про який випадок ідеться в тексті? Чи можна вважати його типовим для нашого буденного життя?

2. Розкажіть про несподіванку, яка чекала на Марину вдома.

3. Якою ви уявляєте нову Маринину сусідку? Skorиставшись малюнком, опишіть зовнішність жінки (усно). Знайдіть місце для цього опису в тексті.

4. Як реагувала нова сусідка на слова Марининої мами? Як це характеризує жінку?

5. Оцініть поведінку Марини: а) в автобусі; б) у гостях у сусідки.

6. Який висновок можна зробити з прочитаного?

III. Знайдіть у тексті такі структурні частини: зав'язку (з чого все почалося), кульмінацію (найнапруженіший момент у розвитку події), розв'язку (чим усе закінчилось). Яку частину сюжету проілюстровано? Доведіть, що перед вами — **оповідання** — невеликий за обсягом розповідний художній твір про одну чи кілька подій у житті людини (іноді — кількох осіб).

IV. Поясніть, як ви розумієте вислови *поринути у свої мрії*, *дивитися з докором*, *фразеологізм крізь землю провалитися* (у разі потреби скористайтеся словничком наприкінці підручника).

Доберіть синоніми до слів *вихована*, *невихована*.

V. Поясніть правопис виділених слів. Зробіть звуковий запис слова *новосілля*.

Складіть і запишіть речення зі словосполученнями *поступитися місцем, справляють новосілля*.

VI. Самостійно складіть простий план переказу.

VII. Напишіть докладний творчий переказ з елементами роздуму тексту «Гіркий урок», увівши в нього опис зовнішності сусідки (до 5 речень).

§ 31 Написання прислівників разом та окремо

Нерозгадані таємниці

304. I. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання під час читання.

НАЙЗАГАДКОВІШИЙ СПАДОК

У Перу, в Південній Америці, в пустелі Наска (Червона пустеля) було виявлено рисунки гігантських розмірів **завбільшки** від 60 до 250 метрів. Це велетенські павук, мавпа, кит, собака, а також символічні фігури, значення яких розгадати важко. І, **нарешті**, гігантська фігура людини з піднесеною в привітанні рукою.

Усе це рисунки колосальних розмірів і надивовижу ідеальних пропорцій. Вони зроблені однією суцільною¹ лінією, яка ніде не переривається і не перерізається.

Ці рисунки розкидані кілометрів на п'ятдесят. Якщо дивитися на них, стоячи на землі, то нічого не можна зрозуміти.

Чому? Як люди змогли побачити ці рисунки?

Ці фігури такі величезні, що треба було піднятися в небо, щоб побачити зображення повністю. Рисунки Наски стали відомі лише **завдяки** фотографіям, зробленим з літака.

У зв'язку з цим відкриттям виникло кілька запитань.

Хто ці невідомі майстри?

Здається неймовірним, що це зробили люди, які жили тут 2000 років тому і не мали навіть писемності, не знали колеса.

Для чого їм були потрібні ці лінії?

Адже рисунки неможливо розгледіти, стоячи на землі. А давня людина нічого не робила без потреби.

Скільки праці й часу пішло на ці рисунки?

Як давні люди робили ці рисунки? В який спосіб контролювали правильність їх нанесення? Які пристрої² використовували, щоб окинути оком свої творіння?

¹ Суцільний — рос. сплошной.

² Пристрій — рос. устройство.

На вивчення феномена пустелі пішли роки.

Що ж виявили дослідники?

Дослідник Ерік фон Денікен вважав Наску місцем дозаправ- ки міжпланетних космічних кораблів.

Повітроплавець Джим Вудмен намагався довести, що давні перуанці вмili літати на повітряних кулях.

Все більш привабливою видається ідея про позаземне¹ походження рисунків Червоної пустелі. Навіть якщо її розкреслили давні перуанці двi тисячі років тому, важко зрозуміти, як вони могли оволодіти знаннями, що дали змогу створити таке диво?

Куди всі ці знання поділися?

На жаль, ми не знаємо найголовнішого: хто були ті, що жили на Землі до нас. Що ж такого важливого знали наші пращури, чого сьогодні не знаємо ми? (З журналу).

малюнок

зображення предмета, зроблене олівцем, фарбами.

рисунок

обрис, контур чого-небудь, креслення; мистецтво зображення рисунками.

II. До котрої з версій походження загадкових рисунків схиляєтеся ви? Обґрунтуйте свою позицію.

▼ III. Спробуйте запропонувати власну версію походження рисунків пустелі Наска.

IV. Випишіть із тексту виділені прислівники, визначте спосіб їх творення. Позначте словотворчі засоби. Користуючись поданою схемою, сформулюйте правила написання прислівників. За допомогою правил поясніть правопис виписаних слів.

Прислівники пишуться разом		
якщо утворені за допомогою префікса прийменникового походження	якщо є префікси прийменникового походження та суфікси -о, -е(-є); -и, -ни; -у(-ю), -а(-я)	якщо утворені злиттям основ слів
назустріч, зараз, врозріз, внаслідок	натіщесерце, зісподу, справа, вдруге	босоніж, праворуч, горілиць

¹ П о з а з е м н и й — рос. внеземной.

◆ Прислівники, які пишуться окремо, перевіряються за
◆ словником: *рік у рік, день у день*.

О р ф о г р а м а
Написання прислівників разом та окремо
завбільшки, раз у раз

305. Спишіть речення; поясніть написання виділених прислівників.

1. **Знадвору** долинув гомін, сміх (*Василь Шевчук*). 2. Дорога круто пішла **вгору**. 3. Гулак побачив її **зблизька**. 4. Стосик книг лежав **збоку** на столику (*З тв. Р. Іваничука*). 5. **Зненацька** проміння ясне од сну пробудило мене (*Леся Українка*).

306. Спишіть слова, знімаючи скісну риску. Обґрунтуйте написання прислівників (у разі потреби користуйтеся орфографічним і тлумачним словниками).

У/до/світа, на/одинці, під/ряд, на/в/шпиньки, горі/лиць, на/в/знак, босо/ніж, на/в/помацки, за/в/більшки, за/в/ширшки, за/в/вишки, на/в/прошки.

307. Прочитайте речення. Поставте питання до виділених слів, зіставте однозвучні слова. Поясніть, чому в одному разі вони пишуться разом, а в іншому — окремо.

1. А **згори** дине жайворонкова пісня (*Панас Мирний*). — Дорога йшла **з гори** на гору (*З. Тулуб*). 2. **Назустріч** біг Микола (*І. Чендей*). — Ми прийшли **на зустріч** із відомим актором. 3. Зроблена **нашвидку** робота часто неякісна. — **На швидку** допомогу надійшов виклик. 4. Ми прийшли **удвох**. — **У двох** класах п'ятдесят учнів.

◆ Прислівники з префіксами слід відрізняти від схожих
◆ із ними іменників, прикметників і числівників із приймен-
◆ никами.

◆ Прислівники з префіксами, як і всі частини мови, пи-
◆ шуться разом. Іменники, прикметники і числівники з
◆ прийменниками пишуться окремо.

308. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть орфограму.

1. Зиркнула (в)бік і показала (в)бік лісу (*Р. Іваничук*).
2. (В)горі на небі стемна-сіро, ані єдиної зіроньки (*Б. Грінченко*).
3. (На)решті прозвучав довгожданий сигнал (*І. Багмут*).
4. (На)раз усе стихло (*В. Козаченко*). 5. Ми (на)силу вибралися на оглядовий майданчик¹. 6. Спортсмен розраховував (на)силу своїх м'язів².

¹ О г л я д о в и й м а й д а н ч и к — рос. смотровая площадка.

² М'я з и — рос. мышцы.

II. Спишіть речення; запам'ятайте написання виділених прислівників.

1. Працювали з **ранку до вечора** (С. Васильченко). 2. Блискавка миготіла **раз у раз**. 3. **Тим часом** сонце спустилось низенько (З тв. І. Нечуя-Левицького).

309. Спишіть речення, вставляючи замість крапок прислівники з довідки. Поясніть орфограму.

1. Тато повинен прийти... 2. Мені?.. комп'ютерні ігри. 3. Наука давалася йому легко, ... 4. ... альпіністи долали крутий підйом. 5. ... він поглядав на годинник. 6. ... ми чекали телеграму. 7. Цей колір був дівчині...

Д о в і д к а: без зусиль; час від часу; крок за кроком; до лица; з хвилини на хвилину; із дня на день; до вподоби.

§ 32 Узагальнення й систематизація вивченого про прислівник

Сторінки світової історії

310. I. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання під час читання.

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Упродовж дев'яти років давньогрецьке військо тримало в облозі¹ місто Трою. Проте безуспішно! І тоді греки вдалися до хитрощів².

Яких?

Перед воротами Трої вони спорудили велетенського дерев'яного коня, всередині якого заховались їхні найкращі воїни. Решта греків підпалили свій табір і вдали, що відступили.

Для чого? З якою метою?

Зраділі троянці, побачивши дивовижного коня, не замислюючись, втягли його в місто.

Що було потім?

Уночі, коли всі поснули, грецькі воїни вибралися з коня, перебили вартових³ і відчинили ворота своїм.

Так розповідає про падіння Трої Гомер у поемі «Іліада» (З журналу).

II. Чи неминучим⁴ було падіння Трої? Як можна було його відвернути?

¹ Тримати в облозі — рос. держать в осаде.

² Вдатися до хитрощів — рос. схитрить.

³ Вартовий — рос. часовой.

⁴ Неминучий — рос. неизбежный.

III. Поясніть написання слів *давньогрецьке, тримало, дерев'яного, всередині, падіння*. Зробіть звуковий запис слова *розповідається*. Доберіть паралельну відмінкову форму до слова *воротами*.

IV. Випишіть із тексту всі прислівники, поясніть їх роль у висловлюванні.

311. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть правопис прислівників.

1. Степ уже цвіте *де/не/де* (О. Гончар). 2. На/*в/скіс* од вікна впали промені. 3. Богдан Зарицький відчинив на/*в/стіж* вікно. 4. Нестор *с/під/лоба* глянув на Стефу (З тв. Р. Іваничука). 5. Василина *раз/у/раз* поглядає на двері, ніби чекає когось із нетерпінням (І. Чендей). 6. З/*низу* і майже до/*верху* вітрина була прикрашена гірляндою з різнокольорових лампочок.

312. I. Прочитайте сполучення слів, правильно наголошуючи прислівники.

Бачитися *зрідка*, приїхати *зда́леку*, зіграти *вні́чию*, іти *навма́ння*, прийти *за́світло*, переписати *на́чисто*, початися *задо́вго* до Нового року, витерти *на́сухо*, наповнити *дове́рху*, виступити *блиску́че*.

II. Складіть усно речення з виділеними прислівниками.

313. Користуючись фотоілюстрацією, складіть і запишіть попарно речення з прислівниками та однозвучними словами інших (вказіть яких) частин мови з прийменниками. Поясніть їх різне написання. Виконайте завдання за варіантами.

А. По-різному — по різному. Востаннє — в останнє. Учотирьох — у чотирьох.

Б. По-справжньому — по справжньому. Нарешті — на решті. Удвох — у двох.

314. Уявіть ситуацію. Ви телефонуєте новому другові й запрошуєте його до себе в гості. Він не знає, де ви мешкаєте і як дістатися до вашої домівки. Розіграйте діалог, поясніть йому маршрут, використовуючи подані прийменники та прислівники.

Опівдні, пішки, швидко, недалеко, спочатку, прямо, потім, навпроти, перед, попереду, справа, зліва, збоку, вгору, нижче, вище, поруч, близько, навпростець, поблизу, метрів за сто, далі, через, попід, уздовж, навскоси.

У подорож!

В. Жураківський. Зимова риболовля

315. Розгляньте репродукцію картини Віктора Жураківського «Зимова риболовля». Поділившись на групи, обговоріть сюжет картини: назвіть основну подію, окремі дії зображених художником персонажів. Схарактеризуйте ці дії за допомогою прислівників. За кількістю дібраних прислівників та правильністю їх запису визначте переможців.

316. Визначте види помилок, відредагуйте і запишіть виправлені речення.

1. У салоні стало ще більш просторніше й затишніше.
2. Ми дуже близько наблизились до автомобіля.
3. Звістку жінка сприйняла рівнодушно.
4. Роман обратно забув принести дискету.
5. Оля сильно заболіла. Завдяки хворобі вона відстала з математики.
6. Аптека працює круглодобово (З учн. творів).

317. Замініть виділені слова прислівниками з довідки, попередньо знявши скісну риску, й запишіть утворені речення. Поясніть правопис прислівників.

1. **Невідомо куди** поділася моя ручка. 2. Ніяку роботу не можна робити **недбало**. 3. Вони зустрілися **без свідків**. 4. Будинок був **зовсім поруч**.

Д о в і д к а: сам/на/сам, куди/сь, близько/близько, аби/як.

318. І. З'ясуйте значення поданих фразеологізмів. Доберіть до них прислівники-синоніми з довідки і запишіть за зразком.

Зразок. 1. Знати дуже добре.

1. Знати як свої п'ять пальців. 2. Повторити слово в слово.
3. Бачити як на рентгені. 4. Ні холодно ні жарко. 5. Працювати не покладаючи рук. 6. Жити на широку ногу.

Довідка: дуже добре, наскрізь, старанно, заможного, байдуже, дослівно.

II. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

319. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть правопис прислівників.

1. Свежий утренний ветерок *свіжий ранковий вітерець* чуть-чуть подул с севера.
2. Отовсюду слышались радостные голоса. 3. Звёзды кое-где выглянули на небе *(З тв. О. Гончарова)*. 4. Поляна *дуже* сілошб была покрыта одуванчиками. 5. Вдоль и впоперёк я проехал Грузию. 6. Снаружи здание в лесах *(Із тв. В. Солоухіна)*.

320. Напишіть про вашого улюбленого спортсмена чи артиста, принагідно вживаючи наведені прислівники.

Спочатку, швидко, вправно, впевнено, рішуче, рвучко, витончено, чудово, віртуозно, зовсім, стрімголов, ефектно, артистично, незрівнянно, неждано-негадано, за всяку ціну¹, малопомалу, зараз же, ніскільки, вчасно.

Запитання і завдання для повторення

1. Що називається прислівником? *с. 98*
2. З якими частинами мови вживається прислівник? Наведіть приклади. *с. 98*
3. Доведіть, що прислівник — незмінна частина мови. *с.*
4. Яким членом речення найчастіше буває прислівник? Проілюструйте прикладами. *с. 98*
5. Що спільного і відмінного мають прислівники з іншими частинами мови? *с. 100*
6. Як відрізнити прислівник у вищому ступені порівняння від аналогічного прикметника? Покажіть на прикладах. *с. 96*
7. За допомогою яких способів творяться прислівники? Наведіть приклади.
8. Від чого залежить написання *н* і *ни* у прислівниках?
9. Розкажіть про написання *не* і *ні* в прислівниках.
10. Коли в кінці прислівників пишеться *и*, а коли — *і*?
11. Розкажіть про написання прислівників разом, окремо і через дефіс. Наведіть приклади.

¹ За всяку ціну — рос. любой ценой.

§ 33 Стислий переказ розповідного тексту з елементами роздуму

Сторінки історії рідного краю

321. І. Пригадайте, що таке оповідання і як воно будується.

ІІ. Прослухайте, потім прочитайте текст. Зробіть звуковий запис слів *Німеччина, суддя, роздягальня*¹.

ПОДВИГ ФУТБОЛІСТІВ

Ця історія трапилась улітку 1942 року.

Футбольна команда київського «Динамо» до війни була однією з найкращих. Команду не встигли евакуювати². Спочатку спортсмени не виявляли себе, влаштовувалися на роботу хто куди, зустрічались і, в тузі за футболом, почали тренування на якомусь пустирі. Про це відразу довідались місцеві хлопчак, а потім і представники ворожої влади. Вони викликали футболістів і сказали: «Навіщо вам пустир? Ось прекрасний стадіон пустує, тренуйтеся. Ми не проти спорту, навпаки».

навпаки

Динамівці погодились і перейшли на стадіон. Через деякий час окупанти викликають їх і кажуть: «Мирне життя в Києві налагоджується, вже працюють кінотеатри, опера, час відкривати стадіон. Нехай усі бачать, що йде мирне відновлення. Ми пропонуємо вам зустріч зі збірою збройних сил Німеччини». Динамівці попросили час подумати. Одні були проти, вважаючи, що грати з фашистами в футбол — ганьба і зрадництво. Інші заперечували: «Навпаки, ми їх розгромимо і зганьбимо перед усім народом, піднесемо дух киян».

Зійшлися на другому. Команда почала посилено готуватись, її назвали «Старт».

І ось на вулицях Києва з'явилися яскраві афіші: «Футбол. Збірна збройних сил Німеччини — збірна міста Києва».

Стадіон був заповнений; половину трибун займали окупанти, прибуло високе начальство. Вони були веселі, передчували задоволення. Мешканці Києва займали гірші місця, але змучені війною люди теж раділи зустрічі з улюбленою командою.

Гра почалася. Динамівці були виснажені й слабі. Німецькі футболісти поводитися нахабно, відверто збивали з ніг, порушували правила гри, та суддя цього не помічав.

виснажений

Окупанти на трибунах аж заревли від захоплення, коли у ворота киян було забито перший гол. Друга половина стадіону похмуро мовчала: гра є гра.

¹ Роздягальня — рос. раздевалка.

² Евакуювати — організовано вивезти.

Тоді динамівці розлютились. Невідомо звідки взяли сили. Вони стали перегравати німецьких футболістів і ціною відчайдушного прориву забили м'яч у відповідь. Тепер розчаровано промовчали німецькі трибуни, а решта кричали й обнімалися.

Динамівці пригадали свій довоєнний клас і після вдалої комбінації¹ забили другий гол. Кияни на трибунах голосно вітали футболістів із вдалою грою.

Окупанти заметушилися перед трибунами, наказуючи: «Припинити!» — і почали стріляти в повітря.

Закінчився перший тайм², команди пішли на відпочинок.

У перерві до динамівців зайшов офіцер із ложі³ ворожого начальства і сказав таке:

«Ви молодці, показали хороший футбол, і ми це оцінимо. Свою спортивну честь ви підтримали достатньо! Але тепер, у другому таймі, грайте спокійніше, ви самі розумієте, — треба програти. Це необхідно. Команда німецької армії ще ніколи не програвала, тим більше на окупованих територіях. Це наказ. Якщо не програєте — вас розстріляють».

достатньо

Динамівці мовчки вислухали і, навіть не перемовляючись один з одним, пішли на поле. Суддя просвистів, почався другий тайм. Динамівці грають добре і забивають у ворожі ворота третій гол. Половина стадіону реве, багато хто плаче від радості, німецька половина обурено гелготить. Окупанти на трибунах схоплюються, хапаються за пістолети. Навколо зеленого поля побігли жандарми, оточуючи його.

оточувати

Гра йде на смерть, та наші на трибунах цього не знають і тільки радісно кричать. Німецькі футболісти стомлені й пригнічені. Динамівці забивають іще два голи. Німецьке начальство полишає трибуну...

Суддя скорочує час, дає фінальний свисток. Жандарми, не чекаючи, поки футболісти підуть у роздягальню, збирають динамівців тут же, на полі, садять у закриту машину і везуть геть...

Такого випадку не знала історія світового футболу. В цій грі спорт був не просто спортом. У динамівців не було іншої зброї — вони перетворили на зброю самий футбол. Це був справді безсмертний подвиг. Вони вигравали, знаючи, що йдуть на смерть. (Українські футболісти здійснили подвиг задля того, щоб воскресити в народі почуття власної гідності) (За А. Кузнецовим).

перетворити на зброю

¹ Комбінація — ряд прийомів гри.

² Тайм — частина спортивної гри.

³ Ложя — відділені перегородками місця для кількох глядачів.

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Що запропонувала німецька влада українським спортсменам в окупованому Києві?

2. Як сприйняли пропозицію динамівці? Яку мету вони ставили перед собою?

3. Чим різнилися команди гравців, що вийшли на футбольне поле?

4. Як розпочався матч? Коли в грі сталися зміни?

5. Що відбувалося в перерві після першого тайму?

6. Як динамівці сприйняли ультиматум фашистського офіцера?

7. Як грали українські спортсмени в другому таймі?

8. Чому було скорочено час матчу?

9. Яким був фінал гри для динамівців?

IV. Перечитайте останній абзац тексту і продовжіть міркування: *Це був справді безсмертний подвиг, тому що...*

V. Визначте тему й основну думку тексту. Які типи мовлення в ньому поєднано?

Чи можна назвати текст «Подвиг футболістів» оповіданням? Обґрунтуйте свою думку. Визначте композиційні елементи оповідання (зав'язку, кульмінацію і розв'язку). Простежте, як розкривається основна думка оповідання в його композиції.

VI. Як ви розумієте вислови *піднести дух киян, порушували правила гри, провести вдалу комбінацію, підтримати спортивну честь*? Складіть і запишіть речення з виділеними сполученнями слів.

Доберіть синоніми до слів *довідалися, розлютилися*.

VII. Складіть складний план тексту.

VIII. Напишіть стислий переказ тексту за планом. Враховуйте особливості переказу такого типу. Скористайтесь пам'яткою на с. 105.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ.

ПРИЙМЕННИК

у (в)

◆ До службових частин мови належать прийменники, сполучники, частки.

◆ Вони не називають ні предметів, ні ознак, ні дій і не є членами речення.

§ 34 Прийменник як частина мови

Автомобіль — не розкіш...

322. І. З'ясуйте значення слова *патент*. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *пальне*, *згорання*, *замість*. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ХТО СТОРИВ АВТОМОБІЛЬ?

На відміну від багатьох великих відкриттів, ніхто не може приписати собі честь винаходу автомобіля. Він досяг¹ сучасного рівня досконалості² завдяки застосуванню великої кількості ідей протягом десятиліть.

на відміну

Перший наземний самохідний засіб пересування³ з двигуном⁴ був збудований у 1769 році французом Нікола Куньо. Це був громіздкий триколісний екіпаж із паровим двигуном і казаном величезних розмірів. Він пересувався зі швидкістю 5 км за годину і повинен був поповнювати запаси пального⁵ через кожні 24 кілометри.

засіб пересування

У 1789 році американець Олішер Еванс першим у США отримав патент на самохідний екіпаж. Це був чотириколісний фургон із гребним колесом позаду, завдяки якому він міг рухатися і по суші, і по воді. Важив він 19 тонн!

важити

Нарешті у 80-х роках XIX століття було зроблено два винаходи, які відкрили шлях до появи сучасного автомобіля. Один

¹ Досягти — *рос.* достичь.

² Рівень досконалості — *рос.* уровень совершенства.

³ Засіб пересування — *рос.* средство передвижения.

⁴ Двигун — *рос.* двигатель.

⁵ Пальне — *рос.* горючее.

із них — розробка двигуна внутрішнього згоряння, інший — винахід пневматичної, або **безкамерної**, шини.

Перша машина, що працювала на бензині, була введена на дорогу в 1887 році **німцем** Готлібом Даймлером. У США два брати, Френк та Чарльз Дьюрі, побудували перший вдалий американський бензиновий автомобіль у 1893 році. Пізніші винахідники додали до нього двигун внутрішнього згоряння і з'єднувальний ремінь для передачі тяги на задні колеса.

Тільки після того як автомобілі стали вже звичним засобом пересування, увага творців машини переключилася на те, як зробити її потужнішою та зручнішою. Поступово виникла знайома форма автомобіля, яку ми знаємо сьогодні. Двигуни з-під сидінь було переміщено наперед. Важкі колеса замінили на легкі. І, нарешті, замість дерев'яних деталей почали використовувати сталеві (З кн. «Світ нав-
коло нас»).

сидіння

II. Яка відповідь дається в тексті на запитання, поставлене в його заголовку?

III. Котре з перелічених у тексті відкриттів було, на вашу думку, визначальним?

IV. Поясніть правопис виділених слів. Розберіть за будовою слова *наземний, самохідний*.

V. Випишіть із тексту кілька словосполучень із прийменниками. Що вони означають, з яких частин мови складаються? На що вказують прийменники, чому вони так називаються?

VI. Чи можуть прийменники самостійно виражати часове, просторове, причинове та інше значення? Визначте роль прийменників у мовленні.

◆ **Прийменник** (рос. предлог) — незмінна службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні й реченні.

◆ Прийменник не є членом речення.

◆ Виконуючи синтаксичний розбір речення, прийменники слід підкреслювати так само, як слова, з якими вони утворюють граматичну форму: *Я чека**тиму** вас біля виходу* (В. Симоненко).

323. Спишіть слова, згрупувавши їх у два стовпчики: а) із префіксами; б) із прийменниками. У чому полягає схожість між прийменниками і префіксами?

Закордонний, примор'я, підберезник, за кордоном, між ріками, передгір'я, під березою, при морі, перед горами, межиріччя.

324. Розгляньте таблицю. Прочитайте сполучення іменників із прийменниками, з'ясуйте їх значення. Як змінюється значення іменника при поєднанні його з різними прийменниками?

**Вживання прийменників з іменниками,
числівниками і займенниками**

Відмінок (однина і множина)	Прийменники	Приклади
Родовий	<i>без, біля, вздовж, від, всередині, для, з, замість, з-за, з-під, з-поміж, край, між, наприкінці, після, поблизу, позаду, попереду, поруч, посеред, проти, серед</i>	<i>біля бензоколонки, вздовж алеї, від зупинки, для нього, із шостої, з-за огорожі, з-під землі, край села, наприкінці літа, посеред галявини, серед нас</i>
Давальний	<i>всупереч, навздогін, на-вперейми, назустріч, на-перекір, напереріз</i>	<i>всупереч бажанню, навздогін побуду, назустріч сонцю, наперекір труднощам</i>
Знахідний	<i>у(в), за, крізь, між, на, над, перед, під, по, повз, поза, про, поміж, понад, попри, через</i>	<i>у сад, за ріг, крізь натовп, на стіл, під ранок, по хліб, повз учнів, через хворобу</i>
Орудний	<i>з, над, поза, перед, по-перед, понад, між, поміж</i>	<i>з людьми, над головами, понад землею, поміж чотирма, між дітьми, перед нами</i>
Місцевий	<i>у (в), на, о (об), по</i>	<i>у квартирі, на тротуарі, о п'ятій, по вулиці</i>

Разом з іменниками, числівниками, займенниками прийменники вказують на:

- 1) місце: *в офісі, на острові;*
- 2) час: *у четвер, о п'ятій, протягом року;*
- 3) причину: *через відсутність;*
- 4) мету: *по гриби.*

325. Спишіть речення. Підкресліть прийменникові сполучення слів; визначте, з яким відмінком і в якому значенні вжито прийменники.

1. Електричний годинник на розі показував їм пізній час (О. Гончар). 2. Вони довго дивились у вічі один одному (С. Пlachинда). 3. Бризками сонця перелітали з гілки на гілку золотаві іволги (З. Тулуб). 4. До шибки притулювся голубок (Л. Костенко). 5. Десь о четвертій годині дня викликали і Дороша (Григорій Тютюнник). 6. Зійшов місяць і вдарив ясним промінням по білих хатах (Марко Вовчок).

326. Складіть і розіграйте діалог із сусідом по парті про ваші улюблені марки автомобілів. Скористайтесь опорними словами та словосполученнями. Правильність уживання прийменників перевіряйте за таблицею на с. 151.

Колір, форма, дизайн, салон, обшитий, кермо, справа, зліва, вікна, затінений, сидіння, зручний, затишний, сучасний, автоматичний, кількість місць, керований, легко, їхати плавно, швидко, дістатися до ...

327. Складіть невелику усну розповідь за малюнком. Дайте текстові заголовки, який містив би прийменник.

328. І. Спишіть речення, вставляючи потрібні за змістом прийменники і розкриваючи дужки. В яких відмінках слід ужити іменники?

1. *На* (зупинка) анікогісінько (Григір Тютюнник). 2. ... (шибки) діамантово мінілися *в* (місяць) крижані мережива зими (З. Тулуб). 3. Ясний сонячний промінь срібною доріжкою лягав *на* (снігу) ... довгими (тіні) (М. Коцюбинський). 4. Ніч уже спустилася *ни* (земля) (Панас Мирний). 5. Соловейко *в* темнім (гай) сонце зустрічає (Т. Шевченко).

II. На прикладі останнього речення поясніть роль прийменників у додержанні милозвучності мови.

♦ В українській мові прийменники **в** та **у** мають однакове
♦ значення і вживаються відповідно до правил милозвуч-
♦ ності мови.

329. І. Спишіть речення, вставляючи на місці пропусків прийменник **у** чи **в**. Поясніть свій вибір.

1. Свіча берізки ... цолум'ї барвистім проміння сіє золотисто-біле. 2. Червінці ... дуба золоті на вітах (Із тв. В. Василаска). 3. Ніде ... лісі не росло кращих фіалок, як коло старого дуба: прозорі, як блакитні хмарки, а головне — всі до однієї пахучі ... 4. З біноклем ... руках сиділи на рові Петро й Андрій. Вигляд ... них таємничий. Дивились ... бінокль на Марс, говорили про те, що, певне, живуть там якісь живі створіння, можливо, розумні ... (З тв. С. Васильченка).

II. Поясніть розділові знаки в останньому реченні.

330. Визначте види помилок і відредагуйте прийменникові конструкції. Складіть і запишіть речення за поданим початком.

1. Пасажир зайшов в вагон за ... 2. Квіти я поставив в вазу, і ... 3. В них в руках були букети з ... 4. В літню відпустку сусід поїхав ... 5. Вони дивилися в вічі один одному, і ... 6. Пілот сів в літак, і ... 7. Коли я зайшов в кімнату, то ... 8. Речі тато поклав в багажник, щоб ...

331. І. Доберіть заголовок і спишіть текст, поділяючи його на абзаци і вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

II. Підкресліть прийменники разом з іменниками, з якими вони вживаються; визначте їх відмінок.

Ніч була гаряча, жнив'яна. Свіжість півночі не встигла здмухати вогню з гарячого лиця степу. Павло ішов по алеї. Од заходу потягло свіжішим вітерцем. Він пішов у степ назустріч тій прохолоді. Зорі пишно сяяли в чистому небі, миготіли й бризкали світлом у сухому прозорому повітрі. Метелики раз у раз спадали з неба на степ, то ніби хто кропив небо вогняною водою, то ніби огняний палець велітня

ро. порював усе небо од верхів до самого низу. Зорі так ясно сяяли, що весь степ, навіть не освітлений місяцем, мрів од країв до країв. (За І. Нечуєм-Левицьким).

III. Передайте зміст тексту одним реченням.

§ 35 Непохідні й похідні прийменники

Барвистий килим землі

332. І. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *розсипані, кількість, цвітіння*. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ДОЛИНА НАРЦИСІВ

Далеко поза межами Закарпаття відома унікальна місцевість — Долина Нарцисів. Розкинулась вона **вздовж** дороги **поблизу** міста Хуста. Це єдине місце, де трапляються такі розкішні природні зарості нарциса вузьколистого. Площа завбільшки двісті п'ятдесят шість із половиною гектарів є заповідною територією і належить до Карпатського заповідника. Подібні, але менші за площею зарості є в небагатьох місцях Європи — в Альпах, у Румунії, у деяких Балканських країнах.

унікальний

зарості

...Уявіть собі зелений килим, по якому розсипані білі віночки ніжних квіток — не десятки і навіть не тисячі, а така величезна кількість, що не піддається підрахунку. Таку дивовижну картину можна побачити тільки тут **наприкінці** квітня — **на** початку травня під час масового цвітіння рослин. Незабутнє видовище! Це диво природи варте того, щоб хоч раз у житті його побачити (З кн. «Сім див туристичного Закарпаття»).

незабутнє
видовище

II. У чому унікальність Долини Нарцисів? Чому ця назва пишеться з великої букви? У розповіді використовуйте слова і вирази в рамці.

III. Поясніть правопис слів *Закарпаття, розкинулась, менші, площею, завбільшки, територією, масового*. Розберіть за будовою слово *вузьколистого*.

IV. Випишіть із тексту виділені слова. До якої частини мови вони належать? Спробуйте з'ясувати, яким способом і як утворилися прийменники.

333. І. Прочитайте попарно речення в лівому і правому стовпчиках, ставлячи питання до виділених слів і порівнюючи їх. Визначте, котрі з виділених слів належать до прийменників, а котрі — до повнозначних слів. Поясніть, як ви їх розрізняєте.

¹ Видовище — рос. зрелище.

Прислівник

(Де?) *Навколо* будувалися дачі.

Ми підійшли (як?) *близько*.

Я пройшов рідний край (як?) *уздовж і впоперек*.

Іменник

(Що?) *Край* місяця дивиться з-за темної хмарки (І. Нечуй-Левицький).

Прийменник

Ми посідали *навколо* (чого?) багаття.

Намети поставили *близько* (чого?) лісу.

Уздовж (чого?) залізниці тяглися зарості акації.

Впоперек (чого?) стежки пробігла ящірка.

Край (чого?) берега зеленіла свіжа трава та осока (І. Нечуй-Левицький).

II. Зробіть висновок про те, якими способами утворюються прийменники.

За походженням прийменники поділяються на *непохідні* (рос. непроизводные) і *похідні* (рос. производные). До *непохідних* належать прийменники, спосіб творення яких визначити неможливо: *у, в, до, на, з, без*.

Похідні прийменники можуть утворюватися двома способами:

1) складанням: *з-за, з-під, з-над, поза, попід, понад, поміж*;

2) переходом інших частин мови в прийменники: *на-вколо, близько, вздовж, впоперек, край*.

334. До кожного прийменника доберіть антонім із довідки, визначте їх вид за походженням. Усно складіть речення з будь-якими двома парами прийменників.

Попереду, до, зовні, перед, згідно з, над, без.

Д о в і д к а: за, позаду, від, всередині, всупереч, під, з.

335. І. Прочитайте речення. Визначте, якими частинами мови є омонімічні слова.

1. Тепер полонина була десь близько (М. Коцюбинський). — Вранці прокидаємося близько десятої години (Леся Українка).

2. Був уже кінець травня (О. Гончар). — Сидить батько кінець стола, на руки схилився (Т. Шевченко). 3. Край сукні був прикрашений стразами¹. — Край села стояла невеличка хатка (Б. Грінченко). 4. Ставні² берези вздовж дороги обабіч стали в

¹ С т р а з — штучний камінь, який блиском нагадує дорогоцінний.

² С т а в н і й — рос. стройный.

два ряди (М. Рильський).— Спилані дерева склали вздовж.
5. Вирує кругом життя.— Кругом озера ріс густий очерет.

II. Випишіть словосполучення з похідними прийменниками. Визначте, від яких частин мови і яким способом вони утворені, доберіть до них синоніми.

336. Спишіть сполучення слів, добираючи протилежні за значенням прийменники з довідки. Визначте відмінки іменників та види прийменників за походженням.

1. Злетіти *до* неба — впасти *з* неба. 2. Заходити *до* крамниці — виходити *з* крамниці. 3. Вчинити *за* бажанням брата — діяти *за* бажанням брата.

Д о в і д к а: з, в, всупереч, в, до, згідно з.

337. Прочитайте словосполучення у лівому і правому стовпчиках, визначте відмінок іменника, числівника, займенника, з яким вживається прийменник. З'ясуйте відмінність у прийменникових конструкціях обох мов.

Українською
поїхати *до* Києва
полетіти *до* моря
звернутися *до* лікаря
запросити *до* столу
готуватися *до* свята
приступити *до* роботи
інтерес *до* історії
любов *до* батьків
одяг *до* лица
підійти *до* неї
закінчити *до* п'ятої

Російською
поехать *в* Киев
полететь *к* морю
обратиться *к* врачу
пригласить *к* столу
готовиться *к* празднику
приступить *к* работе
интерес *к* истории
любовь *к* родителям
одежда *к* лицу
подойти *к* ней
закончить *к* пяти

◆ **Українському прийменникові до**, який вживається з родовим відмінком, у деяких словосполученнях відповідає російський **к**, що потребує давального відмінка: *до сорока років* — *к сорока годам*, *до сьомого поверху* — *к седьмому этажу*; *пристати до берега* — *причалить к берегу*.

338. I. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Визначте, з яким відмінком вживається прийменник. З'ясуйте різницю у використанні прийменникових конструкцій в обох мовах.

Підходить *до* остановке; пришить пуговицу *к* пальто; ближче *к* вечеру; прибегнуть¹ *к* хитростям; тяга *к* знаниям; стремиться *к* свободе.

¹ Прибегнуть (к) — укр. вдатися (до).

II. З третім і четвертим сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

339. Уявіть ситуацію. У вашого друга болять очі. Спробуйте з'ясувати в діалозі причину його скарг (багато працював із комп'ютером, читав при поганому освітленні, щось потрапило в око тощо). Порадьте другові звернутися до лікаря-офтальмолога.

340. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте відмінність у вживанні прийменникових конструкцій в обох мовах.

1. Пушкин направился к домику Карамзина. 2. Нужно было к ней подойти. 3. К товарищам своего брата она относилась очень приветливо. 4. Он подошёл к самой воде и глянул на своё отражение (З тв. Л. Дугіна). 5. Он привык к этому (Ю. Тинянов).

341. Спишіть речення. Підкресліть прийменникові конструкції, визначте відмінок іменника. Поясніть вживання варіантів прийменника з (із, зі, зо).

1. Райдуга з неба злетіла, райдуга впала на землю, барвами вкрила долину (Олександр Олесь). 2. У новій хаті жив Мороз із сім'єю. 3. Я ніби пробуджуюсь зі сну. 4. Минуло днів зо три (З тв. С. Васильченка). 5. Циклон зі сходу приніс дощі. 6. Десятків зо три вуликів стояло коло гайка (Б. Грінченко).

342. Перекладіть і запишіть сполучення слів і речення українською мовою. Визначте, з яким відмінком вживаються прийменники в обох мовах, з'ясуйте різницю.

I. Екзамен по языку; учебник по математике; прыгать с парашютом; сбежать с пятого этажа; через два дня; соревнования по теннису; выскользнуть из рук; сорвать с дерева; вынуть из тетради; поздравить с праздником; птица величиной с воробья.

II. 1. Им интересно было спорить друг с другом. 2. Жуковский слушал с удивлением. 3. Со своего места за столом директор поглядывал на ученика. Оба молчали. 4. Александр ходил по кабинету из конца в конец. 5. У Корсакова с собой была гитара. 6. Вдруг какой-то шум донёсся из сада. 7. Она танцевала со всеми (За тв. Л. Дугіна).

343. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Підкресліть прийменникові конструкції, визначте відмінок іменників, ужитих разом із прийменниками.

Возвращались мы из лугов, немного уставшие. Над потемневшими озёрами задымались туманы. Цвёл шиповник, росший в этих местах в изобилии.

В чистом меркнувшем небе реактивный самолёт тянул свой белый быстрый след. След этот летел к слабо блестевшей звезде.

В шиповнике уже притаилась ночь, и только цветы светились блеском ещё не погасшей зари. Пепельный Юпитер взошёл над уснувшим лесом и начал медленно подниматься над лугами — над знакомой и милой нашей землею (К. Паустовський).

§ 36 Написання прийменників

Звичний циферблат

344. І. З'ясуйте значення слова *віртуальний* за словничком наприкінці підручника. Зробіть звуковий запис слів *пробоїною*, *тяжіння*, *незручність*. Прочитайте текст «ланцюжком», визначте його тему.

ГОДИННИК БЕЗ СТІЛОК

Якось, здійснюючи віртуальну мандрівку в минуле, я забув удома свій годинник. Згідно з правилами гри, я мав перебувати там не більше 12 годин. Машина часу, в якій я мандрую з одного століття в інше, чекатиме на мене щоразу рівно о дев'ятій ранку. Спізнюся хоч на секунду — і вона вирушить у майбутнє без мене.

віртуальний

Я почав гарячково озиратися в надії побачити рятувальний¹ циферблат. Проте марно! Тоді я почав розпитувати перехожих і зі здивуванням дізнався, що в цьому давньому місті використовують годинник без стрілок. У якій країні я потім не опинився б, доводилося запитувати в її мешканців: «Чим ви вимірюєте час?»

рятувальний

вимірювати час

У Стародавньому Римі перехожий у відповідь указав на стовп **посеред** майдану. Сонце, рухаючись від сходу до заходу, пересувало й тінь від стовпа, яка слугувала стрілкою сонячного годинника. «А як же бути, коли на небі тільки місяць і зорі?» — подумалося мені.

слугувати

Опинившись у Стародавньому Єгипті, я побачив нічний зоряний годинник. У відповідь на моє запитання про час єгиптянин сів обличчям до півночі, а його помічник — **навпроти** нього. Кожен тримав у руках дощечку з виском². Єгиптянин провів уявну³ лінію від своєї до дощечки помічника і сказав: «Північна зірка над правим вухом. Отож нам давно час спати». Помітивши моє здивування, він пояснив: «Ми визначаємо час, спостерігаючи за

помічник

¹ Р я т і в н и й — рос. спасительный.

² В и с ó к — рос. отвес.

³ У я в н и й — рос. воображаемый.

рухом зірок **через** меридіан. А потім дивимось у зоряну карту й таблиці, де для кожної з 12 годин ночі вказано місцезнаходження певної зірки стосовно тіла. Нічне небо — це велетенський зоряний годинник, яким треба вміти користуватися».

Тут же, у Стародавньому Єгипті, час вимірювали за допомогою водяного годинника. Це велика чаша з маленьким отвором у дні й спеціальними поділками¹ на внутрішній поверхні. Повільно витікаючи, вода проходить чергову поділку — відмітку певного часу.

пóділка

Водяні годинники були популярні в багатьох країнах, зокрема в Індії. **З-поміж** них мою увагу привернув годинник у вигляді чаші з водою, в якій повільно тонує кораблик із навісно зробленою пробойною в днищі. Час, необхідний для його повного занурення, і складає одиницю часу.

У XIII столітті в Західній Європі замість води використовували сипучі речовини. **Завдяки** піску виник пісочний годинник. Коли весь пісок із верхньої колби висипався в нижню, годинник перевертали догори дном, і він знову починав вимірювати черговий відрізок часу. **Незважаючи** на певну незручність, дехто носив пісочний годинник прив'язаним уздовж ноги.

догору́ дном

У короля Іспанії Карла V я побачив велику свічу з 24 нанесеними поділками. Згоряючи, вона зменшувалася на одну поділку за годину. «Ваша Величносте! Ще година минула!» — кричав королю слуга, який стежив за годинником-свічею.

І все ж таки всі побачені мною годинники були не зовсім точні, громіздкі та незручні. Як же виміряти час темної беззоряної ночі, коли вода замерзає, а вогонь гасне на вітрі? І люди вирішили використати ... силу тяжіння Землі.

Згідно з цим законом на вал накручували мотузку із гирею на кінці, яка тягнула донизу і розкручувала вал. Через зубчаті колеса рух вала передавався годинниковій стрілці. А щоб вал під вагою гирі не розкручувався надто швидко, придумали гальмо² у вигляді маятника. Розгойдуючись то вправо, то вліво, маятник не давав змоги зубчатому колесу переміщуватися при кожному розмахові більше ніж на один зубчик.

Опинившись у XV столітті, я дізнався, що вже тоді придумали пружину. **На відміну** від попередніх годинників, цей заводили за допомогою ключа, закручуючи ним пружину. Після заведення пружина починала повільно розкручуватися, крутила вал-барабан, а той за допомогою зубчатих коліщаток — годинникову стрілку. Згодом почали виготовляти маленькі кишенькові годинники, схожі на сучасні.

¹ Пóділка — рос. деление.

² Гальмо́ — рос. тормоз.

У XVIII столітті, коли ще не було яскравого електричного освітлення, роздивитись у напівтемряві стрілку кишенькового годинника було нелегко. У відповідь на це годинникарі придумали механізм із боєм. Натисни на кнопку — і маленький молоточок у годиннику вдарить по дзвіночку, підкаже, котра година. У данської королеви годинник був умонтований у перстень, і молоток ударяв не по дзвіночках, а по королівському пальцю.

данський

Повернувшись **наприкінці** мандрівки у наше, XXI століття, я подумав: «Якщо й наступного разу я забуду годинник, то чим вимірюватиму час?» (С. Тимохін).

II. Котрий з-поміж описаних у тексті годинників видався вам цікавим і чому? Перелічіть види згаданих у тексті годинників. Чи зберігся котрийсь із них до нашого часу? Які годинники зображено на малюнку? Назвіть їх вади і переваги.

III. Розберіть за будовою слова *зважували*, *зліплени*, *беззоряної*.

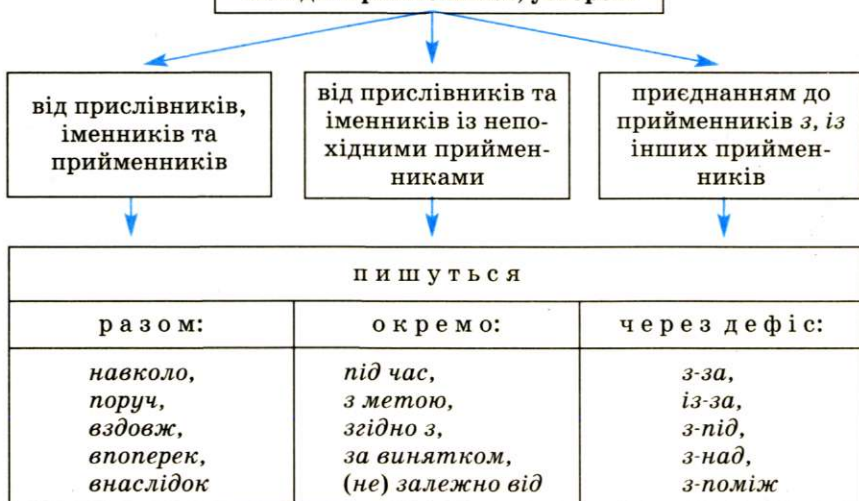
IV. Поясніть правопис слів *щоразу*, *розпитувати*, *опинився б*, *спеціальними*, *захистити*.

них, свічею, донизу, нелегко, (у) напівтемряві, данської. Запам'ятайте слова і вирази в рамці.

V. Випишіть із тексту виділені слова. З'ясуйте, до яких частин мови вони належать, визначте їх вид за походженням.

Проаналізуйте написання виділених слів за поданою схемою.

Похідні прийменники, утворені

Орфограма

Написання прийменників разом, окремо і через дефіс довкола, під кінець, з-поміж

345. Прочитайте речення, вкажіть похідні й непохідні прийменники, визначте, з якими частинами мови вони вживаються. Користуючись схемою, поясніть написання прийменників.

1. Сонечко почало з-за гори впливати (Панас Мирний).
2. Тече вода з-під явора ярмом на долину.
3. І долом ген собі село понад водою простяглося (Із тв. Т. Шевченка).
4. Я щодня проходжу повз самотній закинутий сад (М. Коцюбинський).
5. Протягом зими снігу майже не було (О. Гончар).
6. Переді мною волзька синь (О. Підсуха).

346. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання прийменників.

1. Червоний місяць аж горить, (з)за хмари тихо виступає.
2. (Із)за гаю сонце сходить (Із тв. Т. Шевченка).
3. Напиши нам (з)під гір про справжнісіньке літо (В. Василяшко).
4. (З)поза гори проміння скісно в морі порина (І. Франко).

347. Вживаючи прийменники *з-за*, *з-під*, перебудуйте речення так, щоб дієслова означали дії, протилежні названим. Запишіть за зразком.

Зразок. Сонце сховалося за хмарами. — Сонце з'явилося з-за хмар.

1. Пасажири поставили валізи під сидіння.
2. Новорічні подарунки для дітей батьки склали під ялинкою.
3. Курортники сховалися від дощу під накриттям.

348. Уявіть, що ви, члени однієї родини, зібрались увечері вдома. Розкажіть про події дня, про новини, якими вам хотілося б поділитися одне з одним. Вживайте, по змозі, подані прийменники.

Близько, перед, з, з метою, під час, з-поміж, у зв'язку з, через, внаслідок, з огляду на, на відміну від, завдяки, незважаючи на, наприкінці.

349. І. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. З'ясуйте схоже й відмінне у вживанні прийменникових конструкцій з однаковим значенням в обох мовах.

Отсутствовать из-за болезни; выглянуть из-за тучи; задержаться из-за непогоды; остановиться из-за неисправности мотора; ошибиться из-за незнания.

II. Складіть і запишіть речення з трьома останніми словосполученнями.

350. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте вживання прийменників та їх написання в обох мовах.

1. Достань тувельки откуда хочешь, хотя бы из-под земли (М. Гоголь). 2. Из-за близорукости книгу он подносил близко к лицу (Л. Дугін). 3. Из-за головной боли он не пошёл на дискотеку. 4. Из-за шума моторов музыки не было слышно. 5. В этом году из-за сильной засухи урожай был ниже прошлогоднего. 6. Огромная лиловая туча поднималась из-за леса (І. Тургенєв).

351. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прийменників.

1. Летить голуб по/над полем (Л. Глібов). 2. По/між двома материками ліг многоводний океан (М. Рильський). 3. Дощ упав на/шлях широкий по/за даллю голубою (А. Малишко). 4. По/перед/у білою стіною підвівся бір (Григор Тютюнник). 5. По/де/куди з/по/між верб та садків виринають білі хати (І. Нечуй-Левицький).

352. І. Спишіть текст, вставляючи на місці пропусків потрібні прийменники.

Звернули ... величезний заплавний луг і стали ... річки. Зелено-жовта повінь весняних трав злилася ... блакиттю неба, ... синявою деснянських вод. ... дугою висів і досі жайворонок, так ніби він ... довгий день не виспівав усіх своїх мелодій. Мов білі-білі лебеді, пливли рікою хмари (Василь Шевчук).

II. Зробіть звуковий запис слів *повінь, блакиттю*.

III. Розберіть за будовою слово *заплавний*.

§ 37 Твір-роздум на тему дискусійного характеру

Чи зможемо ми зберегти Землю?

353. Прочитайте назви тем. Які з них потребують роздуму? За якими темами можна написати як роздум, так і розповідь?

1. Чому я віддаю перевагу відпочинку на морі.
2. Мій улюблений відпочинок.
3. Чому я найбільше люблю ходити на дискотеку.
4. Шкільна дискотека.

354. Порівняйте назви тем у лівому і правому стовпчиках. Які з них потребують тільки доведення основної думки? Які теми передбачають спростування чієїсь думки, з якою ви можете бути незгодні?

Чому потрібно займатися спортом?

Іван — справжній друг.

Чи потрібно займатися спортом?

Чи можна вважати Івана справжнім другом?

◆ Теми, які потребують спростування спірної думки, називаються *дискусійними* (від *дискусія* — *спір*).

355. Обмінюючись думками, висловіть своє ставлення до того, про що говорить співрозмовник (за зразком).

Зразок. Мені подобається модно вдягатися.

Мені теж. Мода — це вміння людини бути яскравою, чимось вирізнятися з-поміж інших.

А для мене мода — не головне. Одяг має бути насамперед зручним і подобатися тому, хто його носить.

1. Найкраща розвага — це дискотека.
2. Здоровій людині немає потреби займатися спортом.
3. Читання пригодницьких книжок не робить людину розумнішою.

356. Прочитайте і зіставте два тексти. Що їх об'єднує? Визначте тему й основну думку кожного висловлювання. Дайте відповіді на запитання після кожного з текстів.

І. ЗЕМЛЯНАМ СТАЄ ТІСНО

На нашій планеті 6,5 мільярда землян. Щохвилини їх кількість збільшується на 150 чоловік, за день — на 220 тисяч, а за рік — більш ніж на 80 мільйонів.

За прогнозами науковців, у 2012 році населення планети сягне¹ 7 мільярдів чоловік.

Це ніби добре, що людство зростає. Але турбує те, що це зростання не підкріплене відповідним рівнем економічного розвитку, бережливим ставленням до природи.

Зростаючі потреби людства завдають збитків основним природним ресурсам — землі, воді, повітрю, без яких неможливе життя. А ресурси Землі, на жаль, обмежені, і не виключена загроза існуванню людини. Тому дехто з учених вважає, що людям треба освоювати космос і перебиратися на інші планети, де всього вистає. І з ними важко не погодитись.

Площа тропічних лісів — легень планети — щороку скорочується на 11 мільйонів гектарів. Водночас пустелі відвойовують собі по 6 мільйонів гектарів. Споживацьке² використання землі позбавляє³ її родючості. Учорапні селяни масово переїджали до міст.

Швидкі темпи урбанізації вже викликають тривогу. Якщо нинішні тенденції зберуться, то скоро половина населення

¹ С я г н у т и — рос. *достичь*.

² С п о ж и в а ц ь к и й — рос. *потребительский*.

³ П о з б а в и т и — рос. *лишить*.

Землі житиме в містах. Це створить проблеми у забезпеченні продовольством, посилить загрозу забруднення навколишнього середовища із сумними для життя людей наслідками.

Проблеми народонаселення стосуються насамперед людства. Вони потребують невідкладних дій. Надто дорогу ціну платить за них планета (За М. Кочетовим).

1. Чому збільшення народонаселення планети становить загрозу існуванню людства?

2. Як уникнути цієї загрози?

3. Що таке урбанізація?

II. ЧИ ПОТРІБНО БЕРЕГТИ ЗЕМЛЮ?

Мій товариш переконаний, що берегти Землю немає потреби, що землі (ґрунту) на нашій планеті багато (недаремно ж вони мають однойменну назву). І родючого¹ ґрунту вистачить на весь період існування цивілізації.

Я не згоден із товаришем і вважаю, що Земля потребує нашої допомоги і бережливого ставлення. Чому?

По-перше, земля забезпечує нас такою необхідною для життя питною водою.

питна вода

По-друге, на землі росте безліч рослин, які утримують вологу і дають людям їжу. 98 % продуктів харчування ми беремо з ґрунту. Крім того, рослини дають людям одяг, житло й тепло.

По-третє, земні надра відкривають людям численні корисні копалини — нафту, газ, вугілля, золото, — всього й не перелічиш!

Таким чином, ми не можемо жити без рослинного і тваринного світу. А ті, в свою чергу, не можуть без зелені, без родючого ґрунту. Ґрунт тонким шаром покриває земну кулю. Цей шар і дав нашій планеті життя.

А був період в історії нашої планети, коли на поверхню виходили щільні кам'яні породи: граніти і базальти. Під впливом дощів, сонця, вітру йшов процес розтріскування поверхневого шару. Поступово він перетворювався на пісок, глину, пухку масу. На неї почали впливати різні мікроорганізми, потім рослини і тварини. Так утворився ґрунт — родючий шар Землі.

На нашій планеті родючого ґрунту не так уже й багато. Якщо подивитися на карту чи глобус, то можна побачити, що більшу частину простору пофарбовано в голубий колір. Усе це — моря й океани. А ще гори, пустелі, льодовики, де ґрунту теж немає.

¹ Р о д ю ч и й — рос. плодородный; р о д ю ч і с т ь — рос. плодородие.

Процес відновлення родючості ґрунтів триває століття. Тому сьогодні проблема збереження землі виходить на перший план з-поміж інших екологічних проблем.

Що ж потрібно для того, щоб зберегти Землю для майбутніх поколінь?

По-перше, берегти ліси, які утримують вологу. Без неї земля висохне і перестане бути родючою... (Ігор А.).

1. Чию думку підтримуєте ви? Обґрунтуйте її.

2. Знайдіть у тексті роздуму тезу, аргументи і висновок.

Теза стверджує чи заперечує щось? Стверджують чи заперечують тезу наведені в тексті докази?

3. Сформулюйте усно свої пропозиції щодо порушеної в тексті проблеми і закінчте ними роздум.

4. Проаналізуйте вжиті в тексті мовні засоби.

- ◇ У роздумі дискусійного характеру використовується загальнонавчана (розмовна), наукова, професійна лексика.

357. Розгляньте таблицю. В чому особливість побудови роздуму на дискусійну тему? Котрий із текстів вправи 356 — звичайний роздум, а котрий — роздум дискусійного характеру? З'ясуйте відмінності між ними, користуючись таблицею.

Побудова роздуму

Звичайний роздум	Роздум на дискусійну тему
1. Думка, яку стверджує автор (теза) 2. Доведення цієї думки (аргументи) 3. Висновок	1. Чужа думка, яка привернула увагу автора 2. Згода чи незгода автора з цією думкою 3. Ствердження своєї думки (теза) 4. Доведення цієї думки (аргументи) 5. Висновок

358. Прочитайте речення, які традиційно використовуються для висловлення незгоди з чиеюсь думкою. Котрі з них більш, а котрі менш категоричні?

Ти неправий.
Ти помиляєшся.
Ти зовсім неправий.
Це зовсім не так.

Мені здається, ти неправий.
Мені здається, що ти не зовсім правий.
Я думаю, що ти неправий.
Ти не зовсім правильно міркуєш.

359. Ваш друг вважає, що оволодіти професією лікаря може кожен.
♦ Ви дотримуетесь іншої думки. Наведіть вагом¹ аргументи. Подискутуйте з товаришем.

360. Славко вважає, що в наш час цілком можна обійтися без освіти, якщо, звичайно, не збираєшся стати вченим. Як приклад, він наводить факт із життя сусіда, який покинув школу, працює на ринку і заробляє чимал² гроші. Ви не згодні зі Славком. Які аргументи ви наведете?

361. Ваш однокласник вважає, що вивчення другої іноземної мови —
♦ це марне витрачання часу. Ви іншої думки. Спробуйте переконати однокласника, що він помиляється (поясніть, для чого людині потрібне знання іноземних мов, що дає володіння ними, які можливості відкриває перед особистістю). Які з-поміж іноземних мов ви вважаєте найперспективнішими і чому? Розіграйте діалог.

362. Виконайте одне із завдань на вибір.

♦ **1.** Напишіть твір-роздум дискусійного характеру за самостійно складеним планом на одну з тем: «Чи цікаво ми живемо?», «Що означає жити красиво?», «Культурна людина: яка вона?», «Кого вважати розумним?».

2. Напишіть твір-роздум на тему дискусійного характеру «Чи можна вберегти людство на Землі, не відселяючи його на інші планети?». Самостійно складіть план на основі текстів вправи 356. Надайте висловлюванню оптимістичного характеру. Сформулюйте 2—3 пропозиції у вигляді обґрунтованих доказів і зробіть висновок. Скористайтеся таблицею «Побудова роздуму» на с. 165.

Бо ти на Землі — людина...

363. І. З'ясуйте значення слова *радіограма* за словничком наприкінці підручника. Зробіть звуковий запис слів *розпорядження*, *хвилювати*ся. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

УНІКАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ

Було це 1961 року на антарктичній станції Новозазаревська.

До найближчої людської оселі — не одна тисяча кілометрів. І раптом непередбачене — у лікаря Леоніда Рогозова гострий напад³ апендициту. Необхідна негай⁴на операція.

напад

¹ Ва́гомий — рос. весомый.

² Чималі́й — рос. немалый.

³ На́пад — рос. приступ.

⁴ Нега́йний — рос. срочный.

Та як її зробити? Адже він, Rogozov, — єдиний медик на станції Новолазаревська. І лікар наважився¹, здавалось би, на неможливе.

наважитися

«Доведеться оперувати самому, — твердо сказав він друзям, — вибору немає».

Години за півтори приготування було завершено. Закінчують мити руки метеоролог і механік-водій у білих халатах. **Незважаючи на** брак досвіду, їм належить асистувати хірургу, який робитиме операцію самому собі.

... Прошло дев'яносто хвилин ... «Все, можна прибрати інструмент» ...

Потім на Новолазаревську почали звідусіль надходити радіограми. Десятки, сотні радіограм з різних куточків планети. Люди були вражені подвигом лікаря. «Незвичайне самовладання», «дивовижна воля», «звершення людини» — ці та багато інших сповнених поваги й захоплення слів звучали в телеграмах, які читав радист біля ліжка Rogozova. А той лише посміхався у відповідь: «Якщо поруч справжні друзі, будь-хто з нас **всупереч** усім обставинам може все здолати» (*З журналу*).

звідусіль

II. Чи розгубився Леонід Rogozov у безвихідній ситуації? Що допомогло лікареві здолати свою хворобу? Що відображає заголовок — тему чи основну думку тексту? Доберіть заголовок, який відтворював би основну думку.

III. Випишіть із тексту речення з виділеними словами. До якої частини мови вони належать?

 IV. У виписаних реченнях замініть прийменник *незважаючи на* прийменником *всупереч* і навпаки. Якого відмінка іменника потребує кожен із них?

Міркуємо. Незважаючи на хворобу, вчений продовжував працювати (*незважаючи на* щ о? — знахідний відмінок). — Всупереч хворобі вчений продовжував працювати (*всупереч* ч о м у? — ...).

V. Поясніть правопис слів *людської, нехайна, асистувати, дев'яносто, дивовижна, сповнених, будь-хто*. Запам'ятайте слова в рамці.

 VI. Поділившись на групи, складіть текст радіограми, яку ви надіслали б Леоніду Rogozovu.

364. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Якого відмінка іменника потребують прийменники?

1. Завдяки (зусилля) учених було зроблено новий винахід.
2. Всупереч (сподівання) родичів племінник не приїхав. 3. Завдяки (гарна погода) калюжі швидко висохли.

¹ Н а в а ж и т и с я — *рос.* решиться.

365. Об'єднайте кожні два речення в одне, вживаючи вказані прийменники. Запишіть за зразком.

Зразок. 1. *Всупереч передбаченням метеорологів було тепло.*

1. Метеорологи передбачали холодну погоду. Було тепло (всупереч). 2. Екскурсія на новобудову не відбулася. Захворів головний інженер (через). 3. Ішли травневі дощі. Овочі достигли рано (завдяки). 4. Були труднощі. Експедиція пройшла успішно (незважаючи). 5. За розкладом катер повинен відчалити об одинадцятій годині. Він відчалив рівно об одинадцятій (згідно з).

366. I. Чим відрізняються подані речення? Розкрийте роль прийменників у мові.

Вони обідають дві години. — Вони обідають о другій годині.

II. Із поданих слів складіть словосполучення з прийменником *після* або *по*.

1. Вступити, закінчення, школа. 2. Зустрітися, прибуття, поїзд. 3. Обговорити, повернення, з відрядження. 4. Повідомити, закінчення, передача. 5. Відвідати, приїзд, додому.

III. У якому стилі мовлення здебільшого використовуються новоутворені сполучення слів? Складіть і запишіть із ними 2 речення.

367. Спишіть речення, замінюючи прийменники синонімічними. Скористайтеся підказкою в рамці.

1. Посеред кімнати стояв масивний овальний стіл.

серед, по́серед

...

2. Вона взяла різьблений стілець і сіла біля вікна.

*біля, побіля, ко́ло
блізько, при*

...

3. Поїзд прибув до Праги після обіду (3 тв. М. Сидоряка).

після, по

...

368. I. Спишіть сполучення слів, розкриваючи дужки. Підкресліть прийменники, зазначте відмінок іменників.

Екзамен із (мова); сісти поруч (наречена); обідати близько (третя година); сидіти біля (вікно); покласти перед (діти); згадати про (обіцянка); опинитися серед (натовп).

II. Складіть і запишіть речення з виділеними сполученнями слів.

369. Порівняйте прийменникові конструкції в українській та російській мовах, з'ясуйте відмінності. З яким прийменником і в якому відмінку вживаються іменники у лівому і правому стовпчиках?

Українською

задача з алгебри
педагог за фахом
старший за віком
піти по хліб
ходити по крамницях
йти алеєю
добрий за характером
зробити на прохання батька
надіслати поштою
зробити помилково
повідомити телефоном
цілими днями

Російською

задача по алгебре
педагог по специальности
старший по возрасту
пойти за хлебом
ходить по магазинам
идти по аллее
добрый по характеру
сделать по просьбе отца
послать по почте
сделать по ошибке
сообщить по телефону
по целым дням

370. Складіть діалог за однією з поданих ситуацій.

1. Ви з подругою йдете до театру. Порадьтеся щодо свого вибрання.

2. Ви з другом збираєтесь у похід. Порадьтеся, які речі вам знадобляться.

371. І. Утворіть і запишіть сполучення слів, відповідаючи на запитання в дужках словами з довідки.

1. Платити (к о м у? з а щ о?). 2. Оплатити (к о м у? щ о?).
3. Сплатити (щ о? к у д и?). 4. Заплатити (з а щ о? к о м у?
у ч о м у?).

Д о в і д к а: касир, товар; кондуктор, проїзд; квартплата, банк; послуга, майстер, гривня.

ІІ. Складіть і запишіть 2 речення за малюнком.

372. Доведіть, що прийменники є службовими, або неповнозначними, частинами мови.

373. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Мій батько — економіст по спеціальності. 2. Не можна їхати в городському транспорті, не оплативши за проїзд. 3. Серіал розпочнеться в одинадцять годин. 4. Я трохи опоздав і прийшов у п'ять хвилин сьомої.

5. Максим відсутній по хворобі. 6. Завдяки хворобі він відстав по математиці. 7. У сто метрів від школи відкрили тренажерний зал. 8. Учитель зачитав оцінки по диктанту (З учн. творів).

374. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте відмінності у вживанні прийменникових конструкцій в обох мовах.

1. Он остановился у окна. 2. Они пошли по аллеям парка. 3. Он вспомнил о Пушкине. 4. О чём он говорит? 5. Вдоль домов вместо тротуаров были положены белые плиты (З тв. Л. Дугіна). 6. Китайская деревня была в двух шагах от лица (Ю. Тинянов). 7. Подписчик расспрашивал почтальона о новой газете. 8. Со мной были двое одноклассников. 9. Друзья шутили надо мной.

375. Складіть і запишіть речення з виділеними прийменниковими конструкціями із вправи 369.

§ 38 Узагальнення й систематизація вивченого про прийменник

Природа мудра: все створила мовчки

376. І. З'ясуйте значення слів *кратер, рештки, теракотовий* за словничком наприкінці підручника. Зробіть звуковий запис слів *лінією, піщані, задзвенить*.

ІІ. Прочитайте текст, визначте його тему. До якого типу і стилю мовлення він належить?

ЯКІ БУВАЮТЬ ОСТРОВИ

Острови можуть вивищуватися над морем тонкою лінією, гострим шпилем, засніженою горою **залежно** від того, як вони утворилися.

З-поміж островів більшість звичайні — кам'яністі, піщані, глиністі, **за винятком** льодяних. Це — айсберги.

Всупереч труднощам, на такі острови висаджуються наукові експедиції, **завдяки** дослідженням яких людство розширює і поглиблює свої знання про навколишній світ.

за винятком

Трапляється, що біля айсберга кидають якір судна. І як же дивуються моряки, коли спекотного літа такий острів, що ніби виростає з води, раптом, розтанувши, зникає.

Є острови з пемзи, які утворюються **внаслідок** виверження вулкана. Діючий вулкан викидає розпечені потоки кам'яної піни з кратера. Вони сповзають уздовж схилу в воду й **застигають** там вигадливими¹ фантастичними грибами.

застига́ти

¹ В и г а д л и в и й — рос. причудливый.

Кораловий острів

Є острови, утворені з рештків живих істот, — коралові. Крім білих коралів, існують кольорові. Колір корала залежить від домішок¹ заліза та органічних речовин. Наприклад, червоний корал має багато відтінків: від теракотового різної інтенсивності до темно- і світло-рожевого. Він може бути темно-червоним, морквяним, жовтуватим, сіруватим, мозаїчним — із червоними, рожевими та білими крапками.

І, нарешті, є острови із... солі. Один із таких островів розкинувся посеред Перської затоки². Від розмивання його захищають водорості та мулові³ наноси. Але якщо зняти з нього шар пилу і дерну, під заступом задзвенить справжнісінька біла сіль (Із журналу).

мул

III. Що спричинило таке розмаїття живої природи? На котрому з описаних островів вам хотілося б побувати і чому?

IV. Розберіть за будовою слова *засніженою, домішок*. Поясніть правопис слів *шпцлем, кам'янисті, людство, розпечені, сповзають, світло-рожевого, морквяного, крапками*. Складіть усно речення зі словами в рамці.

V. Випишіть із тексту виділені слова, визначте, до яких частин мови вони належать. Поясніть їх написання.

¹ Д о м і ш к а — рос. примесь.

² З а т о к а — рос. залив.

³ М у л — рос. ил.

377. Спишіть речення, вставляючи замість крапок прийменники з довідки і знімаючи скісну риску. Поясніть правопис прийменників.

1. Всі комп'ютери, ... п'ятьох, були японські. 2. Ігор, ... бажанню батьків, захоплювався боксом. 3. Аліна, ... свій веселий характер, читала серйозні книжки (О. Іваненко). 4. ... народженням дитини мати тимчасово не працювала.

Д о в і д к а: у/зв'язку/з, за/винятком, в/супереч, не/зважаючи/на.

378. І. Утворіть сполучення іменників із прийменниками за зразком (усно).

З р а з о к. *Всупереч передбаченням.*

В/супереч, передбачення; за/в/дяки, винахідливість; згідно/з, пропозиція; у/зв'язку/з, відрядження; не/зважаючи/на, негода.

ІІ. З утвореними сполученнями слів складіть і запишіть речення, знімаючи скісну риску.

379. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

 1. Поїзди ходили згідно літнього розкладу. 2. Я прийняв ліки для головної болі. 3. Учителю запитав в учнів, чому в класі бракує Петренка. 4. Не дивлячись на втому, молодь не розходилась. 5. Завдяки сильних опадів в лісах з'явилось безліч грибів. 6. Всупереч передбачень метеорологів погода зіпсувалась. 7. Призові місця розподілили в залежності від результатів конкурсу. 8. Я повідомив батькам про свою перемогу по електронній пошті (З учн. творів).

380. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Підкресліть прийменники, поясніть їх написання.

Вопреки желанию; несмотря на трудности; наперекор судьбе; в течение многих лет; благодаря счастливой случайности; ввиду поломки; вследствие наводнения; в зависимости от набранных баллов.

381. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть прийменники, поясніть їх правопис.

1. Ввиду предстоящего отъезда нужно закончить все дела. 2. Вследствие заторов мы опоздали на самолёт. 3. В течение многих дней продолжалось извержение вулкана (В. Арсеньев). 4. В течении реки было столько величавого спокойствия, что сердце ликовало (К. Паустовский). 6. В продолжение всей ночи я не спал ни минуты (М. Лермонтов).

Розбір прийменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Вид за походженням та творенням (непохідний чи похідний).
3. З яким відмінком слова ужитий.

Зразок усного розбору

Дуже цікаво подорожувати між маленькими містами Америки (В. Коротич).

Між — прийменник, простий, непохідний; ужитий з іменником в орудному відмінку.

Зразок письмового розбору

Між — прийм., прост., непохідн.; з Ор. в. імен.

382. Прочитайте фразеологізми, з'ясуйте їх значення за словничком наприкінці підручника. Складіть і запишіть речення зі сталими висловами. Підкресліть прийменники, 2—3 з них розберіть як частину мови (письмово).

1. Танути в роті. 2. Зайняти місце під сонцем. 3. Чекати біля моря погоди. 4. Вписати нову сторінку.

383. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть прийменники, поясніть їх написання.

1. Горные реки разливаются в июле вследствие таяния снегов. 2. В следствии были использованы вещественные доказательства. 3. Мещёрские болота — это заросшие в течение тысячелетий озёра (*К. Паустовський*). 4. Лодка попала в сильное течение. 5. В течении Гольфстрим путешествует по океану множество микроорганизмов. 6. В течение зимы мы несколько раз ездили на каток. 7. В течение года семиклассники учились по новым учебникам.

II. Будь-які 3 прийменники розберіть як частину мови (письмово).

§ 39 Допис дискусійного характеру в газету

Вік інформації

384. I. Прослухайте допис у газету, з'ясуйте значення незнайомих слів. Визначте тип і стиль мовлення.

II. Прочитайте текст. Визначте адресата мовлення і мету спілкування.

За даними науковців, 90 відсотків інформації про світ, у якому живе людина, вона одержує завдяки зору.

У наш час кількість друкованої інформації росте нестримно¹. Вже на момент народження на кожного мешканця планети припадає близько 10 сторінок нової інформації. А потім щохвилини друкується ще дві тисячі сторінок. Уявіть, скільки їх накопичується впродовж людського життя! Підраховано: якщо наростання інформації і далі піде такими темпами, то через 200 років усю нашу планету можна буде вкрити паперовою ковдрою завтовшки півметра.

щохвилини

завтовшки

Якщо людина читатиме по 50 сторінок на день, то за все життя вона прочитає лише 3000 книжок.

Звичайно, прочитати все, що видається у світі або хоча б у нашій країні, людина не в змозі². Але читати зараз треба якомога більше, адже саме у вашому віці здатність до засвоєння знань досить висока. Ось чому настільки важливе питання про вміння читати.

В усьому потоці інформації для учнів виділяють чотири основні напрями.

Перший — це матеріал, викладений у підручниках.

Другий — художня література, без обізнаності з якою людина не може вважатися культурною.

Третій — науково-популярна й публіцистична література для читання за інтересами.

Четвертий — періодика, газети і журнали, без яких людина не змогла б орієнтуватися в суспільному житті.

У кожного з напрямів є своє призначення, своя сфера впливу на людину, свої особливості. Кожен із них потребує специфічного ставлення до слів, застосування різних способів читання, які ви опановуєте в школі.

Не слід забувати, що читання для розуму — це те саме, що фізичні вправи для тіла (За В. Пекелісом).

III. Визначте тему й основну думку висловлювання. Сформулюйте висновок. Доберіть заголовок до тексту.

385. Уявіть ситуацію. Ви з сусідом по парті, ознайомившись із газетною публікацією (вправа 384), зробили різні висновки з прочитаного. Особисто ви вважаєте, що слід читати якомога більше книжок, щоб устигнути скористатися найновішою інформацією, не відстати від життя. Ваш сусід не поділяє цієї думки. Він вважає, що читати книжки не обов'язково, їх можуть замінити телевізор та Інтернет. Він упевнений, що з часом вони зовсім витіснять читання художньої літератури. Розіграйте діалог.

¹ Нестримно — рос. неудержимо.

² Не в змозі — рос. не в состоянии.

386. Ваш одноліток вважає, що не обов'язково вміти грамотно, чітко й розбірливо писати. Ви не згодні з ним. В обґрунтуванні вашої позиції пошліться на факт із газетної публікації, де йдеться про те, що третина лікарських помилок трапляється через нерозбірливий почерк на рецептах. З'ясуйте, чи знає ваш співрозмовник, що таке лікарська помилка і до чого вона може призвести. Зробіть висновок про те, яке значення в житті людини має вміння грамотно, чітко й розбірливо писати.

387. Згрупувавшись по четверо, розіграйте ситуацію. На вечірці трое ваших друзів започаткували дискусію: що означає бути сучасним? Одні стверджували, що для цього обов'язково треба мати модні зачіску й одяг, поводитися розкуто, не комплексувати, витратити гроші на розваги і різні забаганки. Інші вважали, що сучасна людина — це, насамперед, вихована, освічена, культурна особистість. Сьогодні понад усе цінуються ерудованість, чемність, порядність, надійність, небайдужість до інших людей. Приєднайтеся до дискусії.

388. І. Прочитайте лист учениці, який надійшов до редакції газети «Однóлітки». Як ви думаєте, чому дівчина звернулася за порадою в газету?

ШАНОВНА РЕДАКЦІЄ!

Порадьте, як бути. У мене вдома є і хороші диски, й цікаві книжки, тому однокласники часто просять дати покористуватися ними. Я залюбки¹ даю. Проте не все вони повертають.

Мама сварить мене за це і не дозволяє нічого позичати. Але я все одно даю, тому що боюся почути за спиною: «жадібна».

Ви скажете: «Треба нагадувати, щоб повертали». Спочатку я так і робила. Та минає місяць, і мені вже ніяково вкотре² нагадувати.

У нас була велика бібліотека, а тепер багатьох улюблених книжок немає. Я засмучена. Мабуть, усе ж доведеться послухати маму і нікому нічого не давати (Лариса А).

П. Редакція газети опублікувала звернення до читачів. Проаналізуйте його і посперечайтесь на цю тему.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Скажіть, чи охоче ви даєте однокласникам свої речі покористуватися. Чи траплялося, що вам довго не повертали (або взагалі не віддавали) взяті на якийсь час речі? Як ви поводитись у таких випадках? Чи бувало вам ніяково нагадувати однокласникам про те, що час повернути книжку (чи щось інше)?

¹ З а л ю б к и — рос. с удовольствием.

² В к ó т р е — рос. в очередной раз.

Як ви вчинили б на місці Лариси — послухали б маму чи продовжували б роздавати свої речі?

Якщо Лариса перестане давати друзям книжки й диски — чи справедливо буде вважати її жадібною? Поміркуйте.

389. І. Прочитайте допис у газету. Думка котрого з друзів видається вам переконливішою і чому?

ЧИ ПОТРІБНО БЕРЕГТИ ЧАС?

Мій товариш вважає, що все життя попереду, і дорожити часом у нашому віці просто смішно. Він може годинами просиджувати перед телевизором чи грати в комп'ютерні ігри.

Я ж часто ловив себе на думці, що мені бракує часу. Нарешті я зрозумів, що найнадійніший спосіб не марнувати час і завжди все встигати — додержуватися розпорядку дня.

Раніше я не усвідомлював цього. Що ж виходило? Я міг гарного погожого дня кататися на ковзанах, увечері просидіти години дві біля телевизора і лише потім схопитися за уроки. Доводилося пізно лягати, а вранці мама ніяк не могла мене добудитися. Нерідко бувало, що й до школи спізнювався.

Полюбляв я в суботу ні про що не думати й гуляти досхочу. А в неділю, коли родина відпочивала, мені доводилося сідати за уроки. Як було нецікаво! Я сердився, дратувався, часто сперечався з мамою і нічого як слід не встигав зробити.

досхочу

Тепер усе зовсім інакше. Я встигаю і всі уроки зробити, і почитати, й погуляти. Тричі на тиждень я займаюся боксом у спортивній секції, вранці роблю фізичну зарядку. Нещодавно почав вивчати ще одну іноземну мову. Це теж дуже цікаво. У мене, здається, змінився на краще і характер.

тричі на тиждень

А все це завдяки моєму тренерові. Він почав вимагати, щоб усі ми додержувалися розпорядку дня.

А найдивовижніше те, що я тепер встигаю все робити вчасно.

Що ж дає змогу навчитися раціонально використовувати час?

По-перше, визначте мету і зосередьтеся¹ саме на її досягненні.

По-друге, сконцентруйтеся на головному і не відвертайте уваги на дріб'язкові справи.

По-третє, віднайдіть дієві стимули для виконання завдань.

По-четверте, встановіть реальні терміни виконання роботи і неухильно дотримуйтеся їх.

По-п'яте, виховуйте силу волі й не відкладайте справу на потім (Денис Б.).

¹ Зосере́дитися — рос. сосредоточиться.

II. Користуючись поданою пам'яткою, напишіть адресований вашим ровесникам твір-роздум у формі допису в газету на одну з тем: «Що означає бути сучасним?», «Чи цікаво ми живемо?», «Як можна поліпшити наше життя?».

Як працювати над дописом дискусійного характеру в газету

1. Виберіть актуальну тему, яка містить предмет для дискусії.

2. Визначтеся з позицією в обговоренні спірного питання згідно з вашими переконаннями.

3. Сформулюйте тему й основну думку майбутнього висловлювання.

4. Доберіть фактичний матеріал, приклади з життя і друкованих джерел.

5. Проаналізуйте зібраний матеріал, виберіть найдостовірніші факти, найпереконливіші докази та приклади, якими ви підтверджуватимете свою думку і спростовуватимете думку опонента¹.

6. Продумайте послідовність викладу своїх аргументів і складіть план допису, додержуючись його композиційних частин.

7. Пам'ятайте, що найголовніше — перше речення, в якому формулюється проблема і яке мусить заінтригувати читача.

8. Дбайте про якість мовного оформлення, вживайте спеціальні конструкції, загальноживану, наукову, професійну лексику.

¹ О п о н é н т — тут: супротивник у суперечці, дискусії.

§ 40 Сполучник як службова частина мови

Свобода особистості

390. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Визначте основну думку та доберіть заголовок. З'ясуйте значення слів у рамці та відпрацюйте їх вимову.

Серед важливих цінностей людства гідне¹ місце посідає свобода особистості. Іноді нам здається, **що** нашу свободу обмежують. Ми відчуваємо себе просто нещасливими, **якщо** замість прогулянки **або** перегляду кінофільму доводиться займатися якимись обов'язковими справами. Тоді страждає наша особиста свобода, **проте** це процес нетривалий і не має нічого спільного з трагедією «несвободи».

гідний
цінність
особистість
нетривалий
витривалий

Рабство — ганебне явище, це поняття виникло у стародавньому світі. Римський громадянин вважав фізичну працю *при низливою, тому її виконували раби*. Вони не мали жодних прав, **бо** повинні були підкорятися лише чужим наказам. *Найбільш сильних та витривалих² рабів навчали військової справи й використовували для показових боїв на аренах*. Життя гладіаторів, як їх називали, залежало від забаганки публіки. *Таке становище викликало незадоволення рабів, і вони намагалися повстати*.

Найбільше повстання гладіаторів, як ви пам'ятаєте, очолив Спартак. *Римські війська впродовж двох років не могли перемогти повстанців, тому що раби стояли на смерть*.

Спартак був не тільки сміливим, а й кмітливим воїном. Якось загін римлян перекрив єдину стежку до табору спартаківців, **щоб** не дати їм зійти з гори Везувій. Спартак перехитрив римлян, прийнявши несподіване рішення. Уночі загони повстанців залишили табір, спустившись гірським схилом по драбинах, сплетених із виноградної лози. Так виноградна лоза стала своєрідним провідником до свободи.

¹ Гідний — рос. достойный.

² Витривалий — рос. выносливый.

Римської держави вже давно не існує, та ім'я відважного гладіатора Спартака і для нас, і для прийдешніх поколінь буде символом боротьби за свободу особистості (За Ю. Федоренко).

II. З яких частин складається текст? У якій частині висвітлено основну інформацію? Визначте роль вступу й висновку.

III. Як ви розумієте поняття *свобода особистості*? Чи означає воно позбавлення будь-яких обов'язків? Зачитайте уривок із тексту про подвиг Спартака. Чому його ім'я ввійшло в історію?

IV. Яку роль у тексті виконують виділені слова? Пригадайте, до якої частини мови вони належать.

◆ **Сполучник (рос. союз) — незмінна службова частина мови, що вживається для зв'язку однорідних членів речення і частин складного речення: Незабаром з'явилася господиня нашого саду і яру — сойка (М. Магера). Ледачий двічі робить, а скупий двічі платить (Нар. творчість).**

391. Зачитайте з тексту вправи 390 речення, виділені спеціальним прифтом: а) без сполучників; б) зі сполучниками. Поясніть, для чого вживається кожен сполучник.

◆ **Значення сполучників виражається лише в реченні, у зв'язку з повнозначними словами. За вживанням розрізняють два види сполучників — сурядні й підрядні.**

◆ **Сурядні сполучники з'єднують однорідні члени речення або рівноправні речення: Міські проспекти і майдани багатолюдні і шумні (М. Упенік). Біля вогню було тепло, і ми навіть могли по черзі спати, згорнувшись бубликом на постелі (Ю. Збанацький).**

392. I. Розгляньте таблицю. На які групи за значенням поділяються сурядні сполучники? Складіть і запишіть по 1—2 речення із сурядними сполучниками кожної групи. З'ясуйте значення сполучників.

Групи сурядних сполучників за значенням

Назва групи	Значення	Сполучники
Єднальні	переліку, однорідності частин, одиниць	<i>і (й), та (у значенні і), також, ні...ні, ані...ані, як... так і, не тільки...а й</i>
Протиставні	зіставлення, протиставлення ситуацій, явищ, одиниць	<i>а, але, та (у значенні але), зате, проте, однак, все ж</i>
Розділові	взаємовиключення або чергування явищ	<i>або, чи, то, або...або, чи...чи, то...то, чи то...чи то</i>

II. У тексті вправи 390 знайдіть і зачитайте речення, в яких сполучник *та* виражає різні значення залежно від змісту.

III. Коли вживається сполучник *і*, а коли — *й*?

- ◆ **Підрядні сполучники** приєднують залежну частину до
- ◆ **головної у складному реченні: А згодом я переконався, що**
- ◆ **дід казав правду (Григір Тютюнник).**

393. I. Розгляньте таблицю. На які групи за значенням поділяються підрядні сполучники? Наведіть приклади речень із такими сполучниками з тексту вправи 390.

Групи підрядних сполучників за значенням

Назва групи	Сполучники
Часові	<i>коли, відколи, як, перш ніж, після того як, як тільки</i>
Причинові	<i>бо, тому що, через те що, оскільки</i>
Мети	<i>щоб, аби, для того щоб</i>
Умовні	<i>якщо, якби, коли, як</i>
Порівняльні	<i>як, мов, мовби, немовби, наче, начебто, ніби, нібито</i>
Допустові	<i>хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що</i>
Пояснювальні	<i>тобто, а саме, як-от</i>

II. Прочитайте речення. Як змінюється значення виділених сполучників залежно від змісту?

1. **Коли** танули сніги, на світ вибивалося цупке темно-зелене листя барвінку (Є. Гуцало). 2. **Коли** нема риб, то добре й гриб. 3. **Як** багато хрущів навесні, то будуть проса́ рясні. 4. Ясний, **як** сонечко. 5. **Як** працюєш, так і маєш (Нар. творчість). 6. **Як** тільки весна розминеться із літом, у нас досягають суниці (М. Стельмах).

394. I. Прочитайте речення. Яку синтаксичну роль виконують сполучники? Випишіть їх, групуючи на сурядні й підрядні.

1. Пташина виспіває собі й нітрохи не турбується, що за лісами синіє холод (М. Стельмах). 2. Зима... і пролісок блакитний! Навколо ще лежать сніги, а він всміхається, привітний, а він вже скинув ланцюги! (Олександр Олесь). 3. А тим часом місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко). 4. Мала бджілка, але й та працює. 5. Найдорожчий

скарб, як у родині лад. 6. Не женися за великим, бо й мале загубиш (*Нар. творчість*). 7. А в печері ані золота, ані срібла, ані каміння дорогого (*Марко Вовчок*).

II. Складіть і запишіть по 1—2 речення з підрядними сполучниками кожної групи.

395. I. Розгляньте таблицю. Назвіть види сполучників за будовою. Які з них поділяються на частини, але пишуться разом? Які сполучники складаються з двох і більше слів?

Види сполучників за будовою

Назва виду	Сполучники
Прості	<i>і, а, та, бо, але, чи, що, як, хоч</i>
Складні	<i>проте (про + те), щоб (що + б), якби (як + би), нібито (ні + би + то), якщо (як + що), зате (за + те), ніж (ні + ж), мовбито (мов + би + то)</i>
Складені	<i>тому що, через те що, незважаючи на те що, для того щоб, так що, коли б, як...то, як...так і, не тільки...а й</i>

II. Наведіть приклади сполучників кожного виду за будовою з тексту вправи 390.

396. Прочитайте речення. Визначте синтаксичну роль сполучників у них. Випишіть сполучники, групуючи на види за будовою.

1. Красна пташка пір'ям, а людина — ім'ям. 2. Зима без снігу, як літо без хліба. 3. Якщо сухий грудень буває, то суха весна і сухе літо довго потриває. 4. Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш. 5. Як сіно косять, то дощів не просять. 6. Як мед, так і ложкою. 7. Краще пізно, ніж ніколи. 8. Щоб хліба було доволі, зустрічай сонце в полі (*Нар. творчість*).

397. Складіть і запишіть речення зі сполучниками *і, але, якщо, ніби, через те що*. Визначте види сполучників за будовою, за вживанням, групи за значенням.

398. Спишіть текст, вставляючи замість крапок сполучники з довідки. Визначте їх роль у реченнях, види за вживанням і за будовою.

Для мене зустріч із боровиком ... *але* ¹красноголовцем завжди буває несподіваною. Боровик так *як* ²уміє притаїтися, *щоб* не кожний побачить його. Біля старої сосни, ... *якщо* ²бріль,

¹ Красноголовець — рос. подосиновик.

² Бріль — рос. соломенная шляпа.

красується тугий шапкастий боровик. Неподалік тремтить осика, ^{чи} холод ^{нале} ... переляк увійшли в кожний листок. При-
сідаю ... уважно роздивляюся навколо. Тут не тільки земля, ^{чи}
й дерево пахне грибами. Підбігаю до красноголовця, милуюся,
далі обережно зрізаю ... кладу на свій бриль, ... в бриль його
шапка не влізти. Шапка на ньому буде не менше полумиска¹,
ніжка завтовшки² з мою руку (За М. Стельмахом).

Д о в і д к а: й, чи, мов, і, що, й, наче, і, що, але, а, бо.

399. І. Розгляньте малюнок. Чому він так називається? Складіть за малюнком діалог на тему «Моя свобода і мої обов'язки». Як би ви діяли в цій ситуації: а) виконали б прохання одразу; б) пообіцяли б виконати його пізніше; в) відмовили б? Що переможе — егоїзм та лінощі чи почуття обов'язку і повага до старших? Запишіть найважливіші репліки діалогу.

У неділю вранці...

II. Випишіть із діалогу всі сполучники, визначте їх види за будовою, за вживанням, групи за значенням.

¹ П о л у м и с к — посуд, що має вигляд глибокої тарілки.

² З а в т о в ш к и (з) — рос. толщиной (с).

§ 41 Як оформляти телеграму

Вам телеграма...

400. I. Прочитайте тексти незвичних телеграм.

Прибуваю.

Весна.

Прибуваю 22 березня.

Весна.

Прибуваю 22 березня з численними струмками, набухлими бруньками, підсніжниками і пролісками, зі співочими пташками.

Повідомте горобцям, щоб звільнили шпаківні й ластів'ячі гнізда.

Якщо запізниться теплий вітер, затримаюсь.

Але приїду неодмінно.

Весна.

II. Яке з цих повідомлень докладне, а яке — стисле? Котре з них більш зрозуміле?

401. Прочитайте текст телеграми, розгляньте, як вона оформлена.

Куди 91020 Луганськ Боженка 30

Кому Мальованій Юлії Валеріївні

Вітаємо нову студентку. Бажаємо успіхів
навчанні щасливої долі.

Василенки.

80552 Херсон Докучаєва 18.

❓ Що таке телеграма?

❖ **Телеграма** — стисле термінове повідомлення, яке передається засобами телеграфного зв'язку.

❖ Телеграма оформляється на спеціальному бланку.

❖ У тексті телеграми зазвичай **не ставляться** розділові знаки, а також не вживаються прийменники та сполучники (якщо це не перешкоджає розумінню змісту).

402. Прочитайте тексти телеграм. Скажіть, хто, кому і з якої нагоди міг надіслати такі телеграми.

1. Доїхав нормально. Влаштувався добре. Море поруч. Приїжджайте. Повідомте телефоном 9-67-15. Андрій.

2. Вітаємо одруженням. Бажаємо щасливого життя здійснення всіх планів. Крамаренки.

3. Буду проїздом 28 січня. Поїзд 49 вагон 15. Ольга.

4. Гроші надіслав головпоштамт запитання. Приїжджай. Костянтин.

5. Перемогла конкурсі. Відбуваю 25 подорож Туреччини 14 днів. Обнімаю Галина.

403. Ваша сусідка отримала телеграму і розгубилася. Поясніть чому.

Дорога тьотю приїжджаю вівторок. Чекай головному вокзалі. Сашко.

Міркуємо. Телеграма повинна містити важливу інформацію. Так, якщо ми повідомляємо про свій приїзд і хочемо, щоб нас зустріли на вокзалі, ми повинні вказати...

404. І. Уявіть ситуацію. Учні сьомого класу Сімферопольської гімназії вирішили прийняти запрошення своїх ровесників і побувати в Києві. Вони склали телеграму такого змісту.

Шановні друзі! З вдячністю приймаємо запрошення відвідати нашу прекрасну столицю і провести 3 дні в місті Києві. Ми давно мріяли про це. Прибудемо 28 червня 2008 року вранці. Просимо забезпечити харчування і ночівлю на 28 29 і 30 червня. Заздалегідь вдячні учні 7-Б класу.

ІІ. Працівник пошти сказала учням, щоб вони скоротили телеграму, і вказала на один досить суттєвий недолік. Після цього вони подали такий текст телеграми.

28 29 30 червня забезпечте харчування ночівлю 30 семи-класникам. Прибуваємо 28 10⁴⁵ поїзд 40 вагон 15.

ІІІ. Що змінено в остаточному тексті телеграми? Скільки слів містить перший і другий варіанти телеграми? Котрий із текстів довший? Чи можна перший текст вважати телеграмою?

Чим телеграма вирізняється з-поміж текстів?

Міркуємо. У другому варіанті телеграми знято ... речення, що містять другорядну, несуттєву інформацію. У ... реченні опущено назву місяця, бо зрозуміло, про яке 28 йдеться. Вказано кількість учнів, тому що важливо, для скількох осіб потрібно приготувати постіль і замовити харчування.

405. Скоротіть поданий текст телеграми на 5 слів.

Учора ввечері зіграно матч між учнями 7 і 8 класів. Перемогли учні 7 класу з рахунком 3:2.

406. Складіть телеграми за ситуаціями.

1. У вашого друга (вашої подруги) день народження. Привітайте його (її).

2. Ви їдете в гості до колишнього однокласника в місто, де ви ніколи не були. Попросіть його зустріти вас.

3. Ви затримуетесь на 3 дні у літньому таборі з незалежних від вас причин. Удома про це не знають і чекають на вас. Про що ви повідомите в телеграмі?

407. Розкажіть про цікавий випадок із вашого життя або з життя інших людей, пов'язаний із телеграмою.

408. Виконайте одне із завдань на вибір.

1. Повідомте телеграмою важливу звістку другові.

2. Складіть телеграму як жартівливу звістку з рослинного, тваринного світу, космосу тощо (див. вправу 400).

409. Підготуйтеся до конкурсу «Я придумав (придумала) такий сюжет...». Сюжет повинен бути цікавим (виявіть свою фантазію!) та оригінальним (який не повторює інші). Спробуйте стисло (на півтори сторінки) описати вигадані вами події: їх початок, перебіг і кінець. Описуючи дії головного персонажа, вкажіть на основні риси характеру, якими ви його вирішили наділити.

§ 42 Живання сполучників у простому й складному реченнях

Відповідальність у дружбі

410. I. Прослухайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. З якого твору взято уривок? Які слова найточніше передають основну думку? Доберіть заголовок до тексту.

Настав день прощання. «Піди поглянь ще раз на троянди, — сказав Лис Маленькому принцю. — Ти зрозумієш, що твоя троянда — єдина в світі. Коли повернешся, щоб попрощатися, я розкрию тобі один секрет. Це буде мій тобі подарунок».

Маленький принц пішов поглянути на троянди. «Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він. — Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Таким був раніше мій Лис. Він нічим не відрізнявся від тисяч інших лисиць. Ми подружись, і тепер він — єдиний у цілому світі...»

Троянди зніяковіли¹. «Ви красиві, але пусті, — продовжував Маленький принц. — Хтось скаже, що моя троянда схожа на вас. Мені вона найдорожча, адже її, а не вас, я поливав кожного дня, її накривав скляним ковпаком, захищаючи від вітру. Я слухав, як вона жалілась і хвалилась. Я прислухався до неї, навіть коли вона мовчала».

Маленький принц повернувся до Лиса. «Прощавай, — сказав Лис. — Мій секрет дуже простий: пильним є лише серце.

¹ З н і я к о в і т и — засоромитися (рос. сконфузиться).

А. де Сент-Екзюпері. Ілюстрація до казки «Маленький принц»

Найголовнішого очима не побачиш. Твоя троянда дорога тобі, бо ти віддавав їй увесь свій час. Люди забули цю істину, але ти не забувай: ти відповідальний за всіх, кого приручив. Ти відповідальний за свою троянду». «Я відповідальний за свою троянду», — повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати (За А. де Сент-Екзюпері).

II. Чому Лис і троянда стали для Маленького принца єдиними й найдорожчими? Який секрет розкрив Лис Маленькому принцеві? Поясніть, як ви розумієте вислів: *Ти відповідальний за всіх, кого приручив*.
III. Прочитайте текст за особами, передаючи за допомогою інтонації характер і настрої персонажів.

IV. Прочитайте речення з виділеними сполучниками, з'ясуйте їх роль у тексті; зверніть увагу на вживання розділових знаків. Випишіть по одному реченню, в яких сполучники з'єднують: а) однорідні члени речення; б) прості рівноправні речення у складному; в) залежне речення з головними у складному. Визначте види сполучників за вживанням.

411. I. Відновіть вірш Василя Симоненка, вживаючи замість крапок сполучники. Спробуйте виконати завдання самостійно, потім перевірте за довідкою. Як змінився вірш? Виразно прочитайте його.

ЛИСТ

Знов листа мені прислала мати,
невеличкий лист — на кілька слів.
Пише, рідна, ... навколо хати
наш садок вишневий забілів.

Наче вчора бігав я до школи
 ... садив ті вишенькі малі,
 ... тепер гудуть над ними бджоли
 ... поважні пустуни-джмелі...
 Слів таких і треба небагато,
 ... вони, ... весняні пісні,
 принесли в гуртожиток в кімнату
 теплі-теплі спогади мені.

В. Симоненко

Д о в і д к а: що, і, а, і, та, як.

◆ П. Пригадайте випадок із власного життя, коли кілька теплих, добрих слів змінили ваш настрій, додали впевненості в собі. Складіть діалог на цю тему.

❓ Чи можна замінити сполучник синонімом?

◆ Деякі сполучники сурядності й підрядності можуть уживатися з тим самим, тобто **синонімічним значенням**.

◆ Серед сурядних синонімічними можуть бути **єднальні сполучники і, та**, коли вони не повторюються: *Зеленіють по садочку черешні та вишні (Т. Шевченко).* — *Зеленіють по садочку черешні й вишні.*

◆ Заміна і сполучником й не повинна порушувати правила милозвучності: *сонце й місяць; висока й струнка. Але: ніч і день (а не ніч й день); груші і яблуні (а не груші й яблуні).*

◆ Протиставні сполучники *та, проте, зате, однак* можна здебільшого замінювати: *Легко говорити, та (але, проте) не так легко зробити (Нар. творчість).*

◆ Синонімічними є і **розділові сполучники або, чи**: *Чемерицю слід заготовляти в серпні чи (або) в квітні (Є. Гуцало).*

412. І. Прочитайте текст. Які сполучники можна замінити синонімічними? У яких випадках заміна недоцільна? Чому?

Кожна фортеця чи замок має своє обличчя і свою душу. Придивіться до Олеського замку. Одразу помітите його суворий і стриманий характер.

Замок розташований біля селища Олеська неподалік від Львова. Упродовж трьох століть його стіни неодноразово захищали околишніх¹ мешканців, але з XVI століття замок уже не схожий на фортецю. Новий господар перетворив його на розкішний палац, а замковий парк прикрасив альтанками², місточками та французькими скульптурами.

¹ О к о́ л и ш н і й — рос. окрестный.

² А л ь т а́ н к а — рос. беседка.

Олеський замок

Нині частину споруд Олеського замку відбудовано, і відвідувачі можуть більше дізнатися про його історію (За М. Муляра).

II. Поясніть правопис виділених слів.

Можна замінювати синонімами деякі підрядні сполучники:

1) **бо, тому що**: Серед дерев він найдужче любив липу, **бо** (тому що) звук бачити її з малих років (М. Ярмолюк);

2) **аби, щоб**: Треба працювати, **аби** (щоб) шматок хліба мати (Нар. творчість);

3) **ніби, наче, неначе, мов, мовби, як**: Тільки буйні жита стиха шурхотіли довгими колосками, **мов** (ніби, наче) розмовляли з собою (І. Нечуй-Левицький). Собор виник, **мов** (як, наче) з легенди (О. Гончар);

4) **коли, якщо**: **Якщо** (коли) вийти вчасно, встигнемо дійти пішки.

413. Спишіть речення, замінюючи виділені сполучники синонімами.

1. То були гарні слова, **бо** поганих дід не говорив мені.
2. Сусідські хлопчачки були вірні Андрієві друзі і надійні охоронці його квітів та саду (З тв. В. Симоненка). 3. У бджоли важка робота, **та** солодкий її мед. 4. Людина в ріднім краю, **мов** квітка в травневім гаю. 5. Виявляй милосердя, **аби** мати його від інших (Нар. творчість). 6. Кругом місяця небо таке ясне, **неначе** воно світилось наскрізь (І. Нечуй-Левицький).

7. Я любив, коли скидалась риба в озері **чи** в Десні на захід сонця (О. Довженко).

414. Пригадайте, що таке непряма мова. Як відбувається заміна прямої мови непрямою? Яка роль сполучників під час такої заміни? Поясніть це на прикладі поданих у таблиці речень.

Заміна прямої мови непрямою

Пряма мова	Непряма мова
«Квіти люблять щасливих», — розповідав Андрій. «Ви бачили, скільки на квітах уранці роси?» — запитав він (Із тв. В. Симоненка). «Прокинься, прокинься, сину», — просила мати. «Ми підемо дивитись, як сонце сходить», — сказала мати (За С. Васильченком).	Андрій розповідав, що квіти люблять щасливих. Він запитав, чи бачили ми , скільки на квітах уранці роси. Мати просила, щоб син прокинувся . Мати сказала, що ми підемо дивитись, як сонце сходить.

◆ Під час заміни прямої мови непрямою використовують
◆ **сполучники підрядності**: *Леся запитала: «Сніг уже розтає в лісі?»* — *Леся запитала, **чи** вже розтає сніг у лісі.*

415. Прочитайте і спишіть речення, замінюючи пряму мову непрямою. Підкресліть сполучники та визначте їх види за вживанням та за будовою.

Лис запитав у Маленького принца: «Що ти тут робиш?» Хлопчик відповів: «Друзів шукаю». «Пограйся зі мною», — попросив Маленький принц Лиса. «Спочатку ти приручи мене», — запропонував Лис хлопчикові. «Чи тоді ми будемо друзями?» — поцікавився Маленький принц. «Тоді ми будемо потрібні одне одному», — відповів Лис (За А. де Сент-Екзюпері).

416. Складіть діалог, обігравши ситуацію. Ваш друг приніс додому кошеня (цуценя або іншу тваринку); коли воно піросло, друзі набридли доглядати за ним, і він пропонує його вам. Яка розмова відбудеться між вами?

417. Перекладіть текст українською мовою. Назвіть сполучники та порівняйте їх вживання в українській і російській мовах. Назвіть спільне й відмінне.

«Скучная¹ у мене жизнь, — опять заговорил Лис. — Я охочусь² за курами, а люди охотятся за мной. Моя жизнь словно

¹ С к у ч н ы й — укр. нудний.

² О х о т и т ь с я — укр. полювати.

солнцем озарится¹, если ты меня приручишь. Видишь, вон там, в полях, зреет пшеница? Я не ем хлеба и колосья мне не нужны. Пшеничные поля ни о чём мне не говорят, и это грустно. Как чудесно будет, когда ты меня приручишь! Золотая пшеница станет напоминать мне о тебе, и я полюблю шест колосьев на ветру, потому что у тебя золотые волосы» (За А. де Сент-Екзюпері).

418. І. Підготуйте усний переказ тексту вправи 410, передаючи пряму мову непрямою. Складіть і запишіть простий план переказу.

ІІ. Випишіть із тексту речення з виділеними сполучниками, замінюючи пряму мову непрямою. Назвіть види сполучників, які ви при цьому використали.

§ 43 Написання сполучників разом та окремо

Принеси в цей світ добро

419. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Визначте основну думку. З'ясуйте значення слів у рамці та відпрацюйте їх вимову. Прочитайте текст.

САД

Які тут, на крутому схилі гори, зеленіли дерева! Упереміжку з яблунями і грушами росли й дубки, й липи, й черехи.

Наш батько, скільки жив у хаті під горою, саджав на схилі дерева. Однієї весни вишеньок-шпанок дістане **й** посадить, а восени — вже кущ малиновий **чи** горобину.

Старий, спираючись на ціпок², ходить поміж дерев і подеколи торкається до них долонею, **нібито** хоче відчутти їхнє тепло **або** ж передає їм тепло своє. Перед кожним зупиняється, наче зустрівся зі знайомою людиною.

— Оце дуб,— показує на ошатне³ кремезне дерево,— ми вдвох із батьком посадили.

Кожне дерево тут посаджене разом із яким-небудь гостем. Минулого тижня йшли ми з батьком схилом гори через сад. Біля каштана він раптом зупиняється й питає:

— А з ким же я садив його?

Почав перебирати в пам'яті роки, події, знайомих людей. В очах батькових аж сльоза заблищала, **через те що** стерлися якісь події з пам'яті.

ошатний
кремезний
заблищати
строкатий

¹ О з а р и т ь с я — укр. осяятися.

² Ц і п ó к — дерев'яна палиця.

³ О ш á т н и й — гарний, гарно вбраний.

З того часу я вже по-іншому дивлюся на строкатий¹ сад на схилі гори. Він озивається до мене легким шелестом гілля, голосами птахів.

Я з хвилюванням стежу, як до мене важкуватими кроками наближається батько. Він іде поміж дерев, **проте** бачить, мабуть, не їх, а далеких друзів. І мені здалося на мить, що навколо не дерева, а спогади батькові (За Є. Гуцалом).

II. Чим вирізнявся сад на схилі гори? Опишіть його. Як ставився до саду батько оповідача? Чому? Які почуття викликала у вас ця розповідь?

III. Пригадайте пізнавальні теми, що обговорювалися на трьох попередніх уроках. Зробіть висновок про те, якими є найважливіші цінності життя.

IV. Для чого в тексті вжито сполучники? Зачитайте речення з виділеними сполучниками, назвіть їх види за вживанням та за будовою, зверніть увагу на написання.

◆ **Сполучники, утворені поєднанням різних частин мови, пишуться разом:**

◆ 1) із частками **же, ж, б, би, то, що**: *адже, ніж, отже, отож, аби, мовби, немовби, ніби, щоб, якби, мовбито, немовбито, нібито, начебто, неначебто, тобто, якщо, абощо*;

◆ 2) із прийменниками: *проте, причому, притому, з тим, зате*.

◆ **Сполучники *проте, зате, щоб, якби* треба відрізняти від**
◆ **однозвучних із ними самостійних частин мови *що, те, як,***
◆ **які з прийменниками *про, за* або з частками *б, би* пишуться**
◆ **окремо.**

Сполучники

Якби знав, де впаде, то соломки підстелив би (Нар. творчість).

Доводилося все частіше звертати з колії, щоб дати дорогу автомашинам (Петро Панч).

Федько вчився непогано, зате Дмитрикові доводилося допомагати (О. Донченко).

Сонце вже піднялося, проте ліс іще дихав прохолодою (М. Ярмалюк).

Інші частини мови

Як би не крутила хуртовина, а блисне промінь — і крига розтане (З. Гончарук).
Щоб б не робив, роби тільки найкраще (І. Кульська).

За те весну всім серцем я люблю, що осені сестра вона прекрасна (В. Сосюра).

Про те зозуля кує, що свого гнізда не має (Нар. творчість).

¹ С т р о к а т и й — забарвлений у різні кольори; неоднорідний, різноманітний (рос. пёстрый).

420. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Назвіть складні сполучники та поясніть їх правопис.

1. Як (би) я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти. 2. Ви щасливі, холодній зорі, ясні, тверді, (не) наче з кришталю. 3. Як (би) я була зіркою в небі, я (б) не знала ні туги, ні жалю (*З тв. Лесі Українки*). 4. На те й сокіл у небі, що (б) фазан не дрімав. 5. Ласкою більше зробиш, ні (ж) силою (*Нар. творчість*).

◆ Деякі сполучники можуть мати при собі частки, з якими вони пишуться тільки **окремо**, а саме: *адже ж, або ж, але ж, бо ж, коли б, хоч би, хоча б* та ін.

421. Складіть і запишіть по 2 речення зі сполучниками *зате, проте, якби* та однозвучними займенниками й частками *за те, про те, як би*. Поясніть правопис сполучників.

◆ **Окремо** пишуться всі **частини складених сполучників**:
◆ *тому що; через те що; для того щоб; незважаючи на те що;*
◆ *після того як; з того часу як* та ін.

О р ф о г р а м а
Написання сполучників разом та окремо
нібито, проте, тому що

422. Спишіть текст, добираючи з довідки пропущені сполучники. Визначте їх вид за будовою, поясніть правопис.

Збиралися в дорогу, ... роботу було завершено. Всі були занепокоєні, ... небо закуталось хмарами. ... піде дощ, від'їзд доведеться відкласти. Сашко, ... і всі, часто поглядав на хмари, ... на думці в нього було зовсім інше. Він був ладен просити дощу, ... дороги розкисли, ... машини не зрушили з місця, ... хотів залишитись, ... побачити Валю (*За М. Яремлюком*).

Д о в і д к а: *через/те/що; але; бо; що/б; як/що; тому/що; що/б; як; що/б.*

423. І. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Порівняйте написання сполучників в обох мовах та поясніть їх правопис в українській мові. Назвіть однозвучні зі сполучниками частини мови. Як вони пишуться?

НЕОБЫКНОВЕННЫЙ УЧИТЕЛЬ

Лев Николаевич Толстой заботился не только о том, чтобы научить детей грамоте. Он старался научить их любить труд и относиться к нему с уважением. Когда наступала весна, он

виделял ребятам по участку землі на своїх полях. Он учив їх, як надо вимірювати поля, як правильно обробляти ґрунт, як удобрювати її, як засівати. Вже тоді в деревах не було агрономів. Лев Ніколаєвич учив дітей правильно ухажувати за скотом і птицею, вирощувати яблука і овочі, розповідав, як устроєні сільськогосподарські машини (За Л. Воронкову).

II. Зробіть усний розбір як частини мови сполучників з останнього речення.

Розбір сполучника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Вид за будовою (простий/складний/складений).
3. Вид за вживанням (сурядний/підрядний).
4. Група за значенням.
5. Правопис.

Зразок усного розбору

Навчання повне гіркоти, зате солодкі його плоди (Нар. творчість).

Зате — службова частина мови, сполучник; складний, сурядний, протиставний; пишеться разом.

Зразок письмового розбору

Зате — служб. ч. м., спол., складн., сурядн., протист.; разом.

424. Спишіть текст. Зробіть розбір сполучників як частини мови за варіантами (по одному реченню для кожного варіанта) і прорецензуйте роботи одне одного.

Юрко радів, що сьогодні прокинувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити. Вудочка, як великий промінь, лежала на його плечі, вудочка обіцяла йому радість та пригоди, тому Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати (За Є. Гуцалом).

425. I. Прочитайте текст «Сад». Підготуйте невеликий усний роздум на тему «Що ми найбільше цінуємо в житті?». Складіть і запишіть план роздуму.

II. Зробіть письмовий розбір як частини мови сполучників із поданих речень.

1. Маленька груша-картоплянка ще спить і прокинеться не скоро, бо вона досягає пізно, коли вже ніяких груш нема.
2. Собака опустився на землю, як пух, як павутинка, дарма що важив добрих два пуди (З тв. М. Вінграновського).

§ 44 Твір-оповідання за поданим сюжетом

Ти добро лиш твори повсюди...

426. І. Зробіть звуковий запис слів *ялівцю*¹, *ближче*. Прослухайте, потім прочитайте текст; визначте його тему. До якого типу мовлення належить текст? Чи можна назвати його оповіданням?

ВЕЛИКА ВЕДМЕДИЦЯ

Я дуже люблю Карпати. Немає кращого відпочинку, як у горах. Отак роздумуючи, я піднімався все вище, поки не забрів у густий ліс. Продираючись крізь хащі, я вийшов на дику місцину. Густина кущів молодії грабини, непрохідні полчища ялівцю, громади молодих смерічок — усе творило перешкоду² для дальшої ходи.

Продершись гущавиною, я вийшов на зарослу травною **невеличку** улоговину³. Я очам не повірив: неподалік стояла велика ведмедиця і жалібно скавуліла, а біля неї лежало налякане ведмежатко. Я боязко підступив ближче й угле-дів: ведмежатко потрапило в пастку⁴. Браконьєри поставили! Мені нічого іншого не залишалось, як тільки сміливо підійти до заповішеного звірятка. Але як поведеться його мати? Страх тіпав мною, як пропасниця⁵. І все ж, перемагаючи його, я **поволі**, дуже **обережно** підходив і не спускав з ока ведмедицю.

перешко́да

па́стка

Я вклякнув біля ведмежати. Воно, бідне, тремтіло. А я, погладжуючи його ніжне хутро, примовляв: «Не бійся мене, мале, я тебе визволю, я твій друг».

Я розняв залізо, погладив зацмелену передню лапку, подивився, чи немає **пора́нення** — і відпустив його. Воно підстрибнуло і кинулось до своєї мами.

Ведмедиця уважно глянула на мене й побігла з малим до лісу (За Л. Сеніком).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Від чийого імені ведеться розповідь?
2. Чому оповідач опинився в Карпатах?
3. Кого побачив мандрівник в улоговині і що вирішив зробити?
4. Чого він не міг передбачити, чому ним заволодів страх? За допомогою яких мовних засобів передано в тексті це почуття?

¹ Яліве́ць — рос. можжевельник.

² Пере́шко́да — рос. препятствие.

³ Уло́говина — заглиблення в рельєфі місцевості.

⁴ Па́стка — рос. капкан.

⁵ Пропа́сниця — хворобливий стан, коли людину кидає то в жар, то в холод; лихоманка (рос. лихорадка).

5. Що змусило людину здолати страх? Як змальовано в оповіданні ставлення до звірятка?

6. Опишіть епізод, зображений художником.

7. Яка основна думка оповідання? Чи відображено її у назві тексту?

8. Доберіть заголовок, який відбивав би основну думку оповідання.

III. Перечитайте текст удруге. Простежте, як розвивається основна думка оповідання в його композиції (виділіть зав'язку, кульмінацію та розв'язку).

IV. Розберіть за будовою слово *заполненого*. Поясніть правопис виділених слів і розділові знаки в першому реченні другого абзацу. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

427. I. Уявіть описану ситуацію.

Ви з другом (подругою) по дорозі зі школи підходили до зупинки. Раптом лину́в дощ, і люди кинулися до автобуса, що саме підійшов. Останнім у двері втиснувся немолодий уже чоловік. Коли він похапцем¹ складав парасольку, на тротуар щось упало. Автобус відразу ж рушив, і на зупинці нікого не залишилось.

¹ П ó х а п ц е м — рос. наспех.

Коли ви підійшли ближче, то побачили барсетку, в ній виявилися ключі, візитка, кредитна картка й мобільний телефон.

II. Додумайте сюжет до логічного кінця, визначте композиційні частини і напишіть оповідання про свої пригоди у зв'язку зі знахідкою. Уведіть в оповідання невеличкий (2—3 речення) опис дощу, барсетки та опис зовнішності її власника (чи можна встановити, хто ним виявився?); передайте свої відчуття і враження від пережитих подій. Для зв'язку композиційних частин оповідання і послідовної передачі подій використовуйте наведену таблицю. Скористайтесь поданою нижче пам'яткою.

Слова для зв'язку частин твору

Початок	<i>якось, одного разу; це було; це трапилось; сталося так, що; ось який випадок стався; пригадується мені, як</i>
Основна частина (послідовність розвитку подій)	<i>у той час, коли; згодом, раптом, потім, пізніше, тоді; після того як; та ось, несподівано, нарешті</i>
Кінцівка	<i>ось так закінчилося; ось який випадок стався...; ось така історія трапилась...</i>

428. Складіть оповідання за придуманим вами сюжетом або сюжетом, запропонованим вашим однокласником на конкурсі (вправа 409).

Як працювати над оповіданням

1. Виберіть цікавий і повчальний випадок, який ляже в основу оповідання.
2. Сформулюйте тему й основну думку оповідання, доберіть до нього заголовок.
3. Відберіть необхідний матеріал із вашого досвіду (спогадів) чи інших джерел.
4. Продумайте композицію оповідання (вступ, зав'язка, кульмінація, розв'язка, висновок); складіть план.
5. Додержуйте співмірності частин оповідання, не відвертайте уваги від головного на несуттєве, другорядне.
6. Намагайтесь використати в оповіданні невеличкий діалог, елементи опису й роздуму, щоб повніше і глибше розкрити хід подій та характери людей, про яких ви пишете.
7. Напишіть чернетку оповідання; після перевірки і вправлень переписіть його начисто.

§ 45 Частка як службова частина мови

Умій побачити красу

429. І. Прочитайте текст за особами. Визначте основну думку.

ТОПОЛЯ

Росла собі край дороги тополя все вгору та вгору. Мимо неї вдень і вночі стрімголов мчали таксі, вантажні автомашини, автобуси, ліниво повзли трактори з причепами, обкутували її їдким димом мотоцикли.

Дорога гула, ревла, стогнала. Лише тополя нікуди не поспішала. Вона то припадала пилом, то вмивалася дощами, то обсушувала свої листочки на сонці. Звикли до неї водії та пішоходи: ковзнуть байдужим поглядом і мчать чи йдуть далі.

Якось уранці, коли сонце обняло своїми ласкавими променями дерево, на протилежному боці дороги хлопчик гукнув до матері:

— Мамо, дивіться!

— Що там, сину?

— Що за краса! Он тополя засвітилася.

Жінка стала й радісно усміхнулася: тополя справді ніби зайнялася¹ зсередини. Листочки навколо стовбура пожовкли, а зовні ще милували око потемнілою густою зеленню. Здавалося, що дерево підсвічується невидимими світильниками. Хлопчик допитувався:

— Мамо, хіба листочки можуть світитися? Хто ж так гарно їх підсвітив?

— Осінь, мій хлопчику.

— Осінь?

— Еге ж.

«Чи ж бачить хтось іще цю красу? — подумалося хлопчикові. — Нехай би зупинились і побачили». Мати з сином милувалися красою тополі, а повз них мчали й мчали автомобілі (За М. Магеровою).

¹ З а й н я т и с я — тут: загорітися, запалати, засвітитися (рос. вспыхнуть).

II. Як показано в образі дороги швидкий темп нашого життя? Зачитайте опис дороги. Які метафори допомагають уявити сучасну трасу?

III. Яке явище захопило героя твору? Чи вміємо ми побачити красу в повсякденному житті? Як це збагачує наш духовний світ?

IV. Зачитайте речення з виділеними словами. Яких смислових, емоційних відтінків вони надають окремим словам, усьому висловлюванню? Чи можуть уживатися в мовленні без інших слів, тобто поза реченням? До якої частини мови належать виділені слова?

◆ **Частка** (рос. частица) — незмінна службова частина мови, що надає словам, словосполученням, реченням додаткових відтінків значення або слугує для творення граматичних форм і нових слів: *Хоч би маленькую хатину він мріяв мати над Дніпром, щоб у вечірню годину животно творить своїм пером (М. Рильський). — І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом (Т. Шевченко).*

◆ Значення часток різноманітне, його можна визначити лише з контексту.

◆ Треба розрізняти частки, які виражають ставлення мовця до того, про що йдеться у реченні, та частки, за допомогою яких утворюються нові слова або їх форми.

430. I. Прочитайте речення. Назвіть у них частки. Подумайте і скажіть, які з них надають словам і реченням додаткових смислових відтінків, а які — слугують для творення способів дієслова.

1. Он зірка в небі пролетіла (*В. Сосюра*). 2. От сонечко вже за синю гору запало, от уже й вечір (*Марко Вовчок*). 3. Хай кожний у країні посадить по одному плодovому дереву (*О. Довженко*). 4. Аж серденько стрепенулось. 5. Раз добром нагріте серце вік не прохолоне (*З тв. Т. Шевченка*). 6. Ото хліб святий так пахне (*Петро Панч*). 7. Чи хотіли б ви, щоб люди виявляли до вас інтерес? (*І. Томан*).

▶ II. До якої частини мови слід віднести виділені слова — до часток чи до сполучників?

◆ **За значенням та роллю в реченні частки поділяються на чотири розряди:**

- ◆ 1) словотворчі;
◆ 2) формотворчі;
◆ 3) модальні;
◆ 4) заперечні.

◆ **Словотворчі частки** *аби-, де-, будь-, небудь, хтозна-, не-, ні-, -б, -би* та інші слугують для творення нових слів: *абихто, децо, будь-де, де-небудь, хтозна-який, неправда, ніхто, щоб, якби.*

♦ **Формотворчі** частки використовуються для творення форм дієслова:

♦ 1) **би (б)** — умовного способу: *сказав би, зраділа б, хотів би*;

♦ 2) **хай, нехай** — наказового способу: *хай скаже, нехай прийде*.

431. І. Запишіть в умовному способі дієслова *їхати, зустрітися, заспівати* та складіть із ними речення (усно). Які частки слід використати?

ІІ. Утворіть наказовий спосіб дієслів *пам'ятати, зробити* з частками *хай, нехай*. Складіть і запишіть із ними речення.

♦ **Заперечні** частки **не, ні, ані** слугують для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини: *Не розпалиш вогню — не приготуєш обіду (Нар. творчість)*.

♦ Частки **не, ні** можуть мати **підсилювальне значення**: *Де не погляну, ніде ні билинки, тиха травиця леліє (Леся Українка)*.

432. Прочитайте речення. Назвіть заперечні частки та з'ясуйте їх значення.

1. Дорогий не обід, а привіт. 2. Не частуй мене холодцем¹, а привітай мене щирим слівцем. 3. Витрачений час не повертається. 4. Коштовний камінь не треба хвалити. 5. Не вмієш шити, так і не пори. 6. Співатиме півень чи ні, а день буде (Нар. творчість).

♦ **Модальні** частки вносять різні **сміслові відтінки в речення**, а також **виражають почуття і ставлення** того, хто говорить, до висловленого: *Що вас єднає? Адже ви такі різні (Є. Гуцало)*.

433. І. Розгляньте таблицю на с. 200. Назвіть групи модальних часток.

ІІ. Прочитайте речення. Назвіть у них модальні частки та вкажіть, яких смислових відтінків вони надають висловлюванню.

1. «Невже це ранок?» — прислухається він до шелесту пташиних крил і недовірливо поглядає на небо (М. Стельмах). 2. Збори почалися аж о другій годині (М. Трублаїні). 3. Ну, що ж — хай буде поєдинок! (М. Коцюбинський). 4. Часом я цілий день стараюсь почути від вас хоч одне ласкаве слово (Леся Українка). 5. Аж до моря запорожці степ широкий вкрили. 6. Хіба краща є за тебе? 7. Ось із хлопцем старий кобзар в село шкандибає² (За Т. Шевченком).

¹ Холодéць — рос. холодное.

² Шкандиба́ти — рос. плестись.

Групи модальних часток

Назва групи	Частки	Приклад
Стверджувальні	<i>так, авжеж, еге, еге ж, атож, аякже</i>	<i>Атож, хіба кому доводилось тягати таких щук (О. Донченко).</i>
Питальні	<i>чи, хіба, невже, хіба ж, та чи, та невже, чи ж таки</i>	<i>Мамо, чи кожна пташина в вирії на зиму літає? (Леся Українка).</i>
Підсилювальні	<i>таки, аж, адже, же (ж), бо, но, то</i>	<i>Ніч була темна, аж чорна (М. Коцюбинський).</i>
Обмежувально-видільні	<i>тільки, навіть, лише, хоч, хоча б, якраз, бодай</i>	<i>Лише мох вкриває собою оте віковічне, ніким не займане каміння (А. Шиян).</i>
Вказівні	<i>ось, осьде, он, от, це</i>	<i>Ось тут уже я правий (В. Нестайко).</i>
Окличні	<i>як, що за, ну й</i>	<i>Ой гарно як! — щипаю кілька промерзлих кетягів калини (М. Стельмах).</i>
Зі значенням сумніву, невпевненості, припущення	<i>мов, якраз, рівно, майже, навряд чи, ледве, ніби, наче, мовби, немовби, приблизно</i>	<i>Дим став немов густішим, до нього примішалося ще щось (Г. Хоткевич).</i>

434. Спишіть речення, вставляючи замість крапок частки з довідки. Визначте розряди часток за значенням та групи модальних часток.

1. Хотіла ... я пісню стати у сюю хвилину ясну. 2. Моя душа ніколи ... забуде того дарунку, що весна дала. 3. Ой вишеньки-черешеньки, червонії, спілі, чого ... ви так високо вирости на гіллі! 4. Ой того ми так високо вирости на гіллі, — якби зросли низесенько, ... то допіли? (З *тв. Лесі Українки*). 5. А ... гарно тут, поміж кленами. 6. ... березняк, що побратався з похливною осичкою (З *тв. М. Стельмаха*).

Д о в і д к а: б, не, ж, бо, чи, ж, би, як, ось.

435. Перебудуйте речення, ввівши в них частки із зазначеним смисловим або емоційним відтінком. Запишіть за зразком.

З р а з о к. 1. Скажи нам хоч одне добре слово.

1. (Виділення) Скажи нам одне добре слово.
2. (Заперечення) Я зможу прийти до тебе завтра.
3. (Радість, захоплення) Гарно розцвіла яблуня.

4. (П и т а н н я) Ми встигнемо на поїзд. 5. (Н е в п е в н е н і с т ь) Сьогодні буде дощ. 6. (С т в е р д ж е н н я) Вашу сестру я добре знаю. 7. (В и д і л е н н я) Досить похвалити дитину, і в неї одразу все вийде.

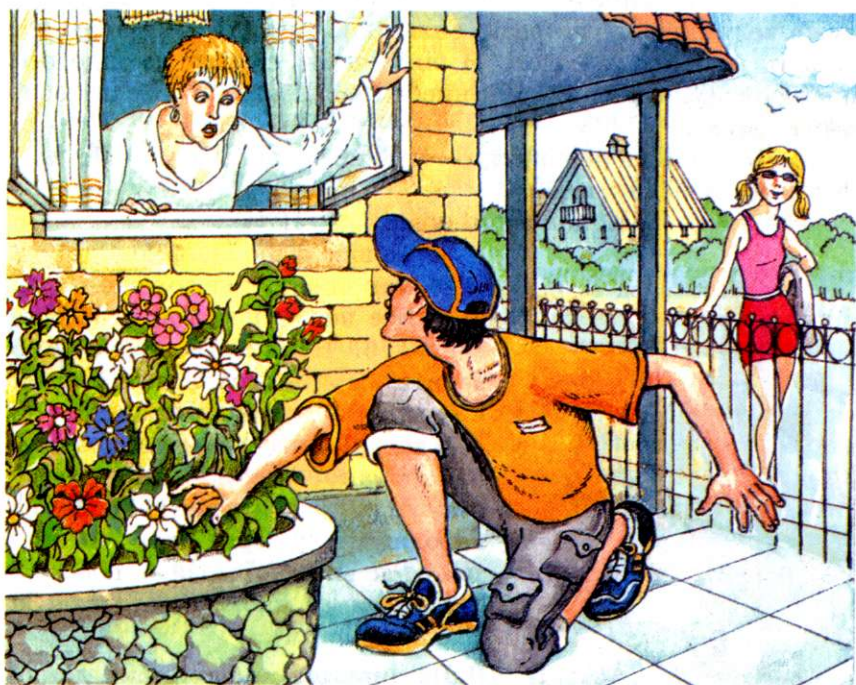
436. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Підкресліть частки. Зверніть увагу на переклад виділених слів.

ОПЫТНЫЙ ГРИБНИК

Как-то незаметно пришёл август, и в лесах появились грибы. До чего же любил собирать грибы Ромка! Идёшь по лесу, и сердце **отчего-то** стучит. Будет ли тебе удача? Вот настоящий белый гриб. А там, **смотри-ка**, целое семейство моховичков.

Ромка — грибник опытный. С ним даже мать советуется. Покажет Ромке гриб и спрашивает: «Хороший ли?». Ромка деловито подрежет ножку, надломит шляпку и небрежно¹ бросит: «Поганый...» И мать не спорит. Верит, что Ромка знает (За О. Мінковським).

437. І. Складіть діалог за малюнком. Запишіть ваші репліки (6—7).

ІІ. Випишіть із тексту «Тополя» частки, групуючи їх за розрядами.

¹ Н е б р е ж н о — укр. недбало.

§ 46 Написання часток **-бо, -но, -то, -от, -таки**

Український національний характер

438. І. Прослухайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Яка основна думка тексту?

ДУМА ПРО ДІДА

Сиджу під клунею¹, а дід змагається із сонцем — хто першим закінчить свої денні турботи. Гостра коса аж висвис-тує — так не терпиться дідові докосити останню ручку² і нарешті спочити.

— Іванку! Іди ж бо сюди, — доноситься до мене дідів голос. Дід стоїть уже в тіні і жмутком сіна витирає косу. — Чи ти чуєш, Іванку?

— Ні, не чую, — кричу, склавши долоні човником.

— То чого ж бо озиваєшся, ледащо? — голос у діда лагідний, і я знаю, що він зовсім не сердиться на мене. — Принеси-но кисет, бо комарі з'їдять.

Нехай лише спробують! Комарі ніколи не з'їдять діда, бо він дуже великий і в сто разів сильніший від усіх комарів, що живуть на нашому болоті. Я біжу через грядку до дідового піджака, добуваю з кишені кисет і, стрибаючи через покоси, мчу до діда.

— Тільки ноги не поколи, — чую його настанову. — Летиш, мов заєць переляканий.

— А хіба перелякані зайці швидко бігають?

— Та вже ж що швидко.

— Так, що й ви не доженете?

— Не знаю, не пробував. І не взявся б. Не люблю дурне діло робити. Бери-но краще косу та неси її до клуні, — усміхається дід.

Увечері повертаємось додому. Зачаровано слухаю тиху дідову розповідь про минуле. Гарні слова народжують у серці любов до цієї землі, до співучої мови. І любов та лишиться зі мною назавжди (За В. Симоненком).

II. Прочитайте текст за особами, дотримуючись інтонації.

¹ К л у н я — будівля для зберігання снопів, сіна; стодόла.

² Р у ч к а — тут: смуга покосу на один захват коси.

III. Як зображено стосунки діда й онука на малюнку? Назвіть основні риси характеру діда. Який духовний спадок отримав онук від нього, чого навчився?

IV. Назвіть частки та визначте їх роль у тексті. Які з них допомагають передати особливості мови, поведінки, характеру персонажів? Зверніть увагу на правопис часток.

♦ **Частки з іншими словами** в реченні пишуться по-різному: **найчастіше — окремо, рідше — через дефіс або разом.**

♦ **Окремо від інших слів** пишеться переважна кількість часток: *принеси ж, зробив би, адже ж, ось як, що ж, як же бути, тільки так, он куди* та ін. Наприклад: *Аж до діброви чути ваші розмови (Нар. творчість). От ждуть вони, стоять (Л. Глібов).*

439. Прочитайте речення. Назвіть частки та поясніть їх правопис.

1. — Що ж, брате, будемо робити, — ще й не таке нам вдіє вовк! (Л. Глібов). 2. Я б тобі сказав щось, та хай тобі скаже хтось. 3. Коли б кішка вміла, то вона б до гнізда долетіла (Нар. творчість). 4. Ти ж знаєш, чого я тут (В. Симоненко). 5. Коли ж нарешті зібрався відвезти козеня до лісу, випав сніг. 6. Еге ж, хоча б оглянувся котрийсь із них (М. Ярмолюк).

♦ **Разом пишуться частки -би (-б), -же (-ж),** якщо вони входять до складу сполучників і є **словотворчими**: *адже, отже, авжеж, аякже, щоб, якби, ніби, неначеб, мовби.*

♦ В інших випадках ті самі частки пишуться **окремо**: *коли б, що б не робив, як би було добре; але ж, бо ж, або ж, адже ж, як же так.*

440. І. Як пишуться сполучники, утворені за допомогою часток? Спишіть речення. Частки *же(ж), би(б)* обведіть кружечком, а сполучники, до складу яких входять ці частки, — підкресліть. Поясніть написання часток.

1. Не обов'язково бути великим знавцем, щоб відчувати глибину змісту колискової пісні (В. Скуратівський). 2. Темнота вужчала, **ніби** самі гори змикалися над головою (О. Гончар). 3. Баба гнівалася, що квітку зривають, хоч би яка ця квітка не була; гнівалася, коли хтось зривав цибулю із стрілкою, яка згодом могла б дати насіння (Є. Гуцало). 4. І все ж я люблю оцю неосяжну рівнину! (О. Огульчанський). 5. Десятинний храм **ніби** виростав із гушавини дерев і **ніби** вінчав місто Кия (М. Міщенко).

II. Скажіть, до якої частини мови належать виділені слова. Обґрунтуйте вашу відповідь.

♦ Частки слід відрізняти від **однозвучних із ними інших**
♦ **службових і самостійних частин мови.**

Частка

Як тихо на землі (В. Стус).

Який-бо ти, дідусю, став суворий (Леся Українка).

Ліси наче світилися наскрізь (О. Гончар).

Чи правду кривді подолати?! (М. Рильський).

Сполучник

Ти з'являєшся, **як** ранок, ти ідеш, **як** день блискучий (Олександр Олесь).

...Не жди мене, **бо** я і так прийду (В. Симоненко).

Річка прорила високі береги, **наче** запала в землю (Б. Харчук).

І тоді ми обоє помічаємо, що надворі вечір **чи** ніч (Ю. Яновський).

Через дефіс із різними частинами мови пишуться частки **-бо, -но, -от, -таки**: *слухай-бо, принеси-но, тому-то, все-таки*. Наприклад: *І все-таки до тебе думка лине...* (Леся Українка).

Ті самі частки пишуться окремо:

1) якщо між часткою і словом є інше слово: *принеси ж бо, якби ж то, все ж таки*;

2) якщо частка **таки** стоїть перед словом, яке вона підсилює: *таки зробив, таки моя правда* (але: *зробив-таки, моя-таки правда*).

Орфограма Написання часток окремо й через дефіс той же, все-таки, все ж таки

441. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток.

1. Скажи (бо), Степане! Може, справді нездужаєш? 2. Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив (би) на той бік — човна не дають (Із тв. Т. Шевченка). 3. Візьми горішок, що (б) і ти пам'ятала цей ранок у лісі (С. Журахович). 4. З улововини тягло теплим вологим відпаром, і холодні трави зараз (же) відчули його і різкіше запахли (Григорій Тютюнник). 5. Були перекази, ніби (то) колись на цьому острові жило багато лебедів (М. Трублаїні). 6. Коли (б) кізка не скакала, то і ніжки не зламала (б) (Нар. творчість). 7. І все (ж) (таки) в селі я бачу безліч квітів... (Є. Гуцало). 8. Тому (то) люди так цінують доброго слухача (І. Тoman). 9. Добре (таки), що ми поїхали сюди (О. Гончар).

442. Складіть по 2 речення з поданими словами за зразком. Запишіть утворені речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток.

Зразок. *Йди-бо швидше додому. — Йди ж бо швидше додому.*

Принести (бо); все (таки); зробити (таки).

443. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте правопис часток в обох мовах. Назвіть спільне й відмінне.

1. Если бы искусство¹ вдруг исчезло из нашей жизни, то жизнь невероятно обеднела бы. 2. На землю словно опустились бы сумерки, стало бы уныло² и неуютно (*З тв. Д. Кабалеvсько-го*). 3. Откуда-то донеслась песня. 4. «Вот так, Николай Иванович, давай-ка работай», — сказала она (*С. Воронін*). 5. Вот так-то. Грамотные люди нам очень нужны (*С. Алексеев*). 6. Солнце садится, и сразу же начинает темнеть (*М. Дубов*).

◆ Зверніть увагу, що не кожна частка має відповідну їй в іншій мові. Тому **під час перекладу** треба враховувати особливості кожної мови: *смотри-ка* — *дивись-но*; *откуда-то* — *звідкілясь*; *ответ-то правильный* — *відповідь таки правильна* (*правильна-таки*); *что делают-то будем* — *що ж будемо робити*.

444. I. Складіть і запишіть простий план тексту «Дума про діда».

 Перекажіть його від першої особи у формі діалогу. Під час переказу вживайте, по змозі, частки для передачі настрою та емоційного стану персонажів.

II. Випишіть із тексту «Дума про діда» частки, розподіляючи їх за розрядами. Поясніть правопис часток.

§ 47 Частки не і ні з різними частинами мови

Сторінки історії рідного краю

445. I. Відпрацювавши вимову слів у рамці, прочитайте текст. Визначте його тему.

ФОРТЕЦЯ ГОРЗУВІТИ

У давнину півострів Крим був землею для сміливців: скупий ґрунт, нестача питної води й вічні примхи погоди. Повітря просякнуте³ небезпекою, бо з півночі до всіх природних неприємностей додавалися ще часті набіги кочівників. У такі непевні часи мешканців півострова захищали замки-твердині.

¹ И с к у с т в о — *укр.* мистецтво.

² У н ы л о — *укр.* сумно.

³ П р о с ь я к н у т и й — *рос.* пропитан(ный).

Із трьох боків відкрита для штормів, здіймається Генуезька скеля на прибережній смузі містечка Гурзуф. На ній чотирнадцять століть простояла фортеця Горзувіти, збудована візантійцями. Захищені її надійними стінами, вони успішно торгували й багатіли, але ж не втримались у своїй камінній оселі.

чотирнадцять
узбережжя

У середні віки на Південному узбережжі з'явилися колонії італійців із міста-республіки Генуї. Їхні укріплення виникали не на порожньому місці.

Коли генуезці оточили фортецю Горзувіти, ніхто і ніщо її не врятував: ні опір гарнізону, ні товсті північні мури, ні гордовита висота скелі. Фортецю було захоплено і майже до фундаменту зруйновано.

Багато ще хоробрих приходило на землю каміння й вітрів, але і їхнє панування завершувалося врешті-решт руїнами. І часто основними причинами цього були не суворий вітер, не гнів моря, не сухий ґрунт, а жорстокість і жадібність середньовічної людини (За М. Муляр).

II. Яким був півострів Крим у давнину? Для чого тамтешні мешканці зводили фортеці? Чим цікава історія фортеці Горзувіти? Що спричиняло руйнування архітектурних будівель?

III. Пригадайте, яку роль у мовленні виконують заперечні частки. Наведіть із тексту кілька прикладів уживання заперечних часток та поясніть, що вони заперечують: зміст цілого речення чи окремої його частини. Зверніть увагу на правопис часток та пригадайте, як вони пишуться з іншими частинами мови.

◆ **Не, ні** пишуться зі словами **разом**, коли є **префіксами** (не-, ні-); якщо ж **не, ні** вжиті в ролі **часток**, то пишуться **окремо**.

IV. Наведіть із тексту «Фортеця Горзувіти» по два приклади написання **не, ні** разом та окремо. Коли вони виступають в ролі часток, а коли є префіксами?

446. Спишіть речення. Префікс **не-** позначте, частку **не** підкресліть. Обґрунтуйте написання **не** зі словами разом чи окремо.

1. Не зашумлять столітні верби, не зашумлять. Не зацвітуть поживклі луки, не зацвітуть. 2. Промінь в темряві-руїні нетерплячий, дивно ранній. Я не знаю — перший він чи останній. 3. Як жити хочеться! Несказанно, безмірно... (З *тв. Олександра Олеса*). 4. На гору, не згорбившись, не вийдеш. 5. І розумно-му не завада добрая порада. 6. Роби не як можеш, а як треба. 7. Хто не має, легко обіцяє (Нар. *творчість*).

447. Пригадайте правила написання *не* з різними частинами мови. Розгляньте таблицю. Узагальніть вивчене та доберіть власні приклади.

Написання *не* з різними частинами мови

Разом у ролі префікса	пишеться Окремо в ролі частки
<p>1) з усіма частинами мови, якщо слово без <i>не</i> не вживається: <i>немовля, негода, ненависть</i> (імен.); <i>негайний, непорушний</i> (прикм.); <i>нездужати</i> (хворіти), <i>неславити, неволити</i> (дієсл.); <i>нехтуючи</i> (дієприсл.); <i>невпинно, незабаром</i> (прислівн.);</p> <p>2) у словах із <i>недо-</i>, що мають значення неповної дії: <i>недорід, недостача, недоконаний, недоспілий, недочувати, недолік</i>;</p> <p>3) з іменниками, прикметниками, займенниками і прислівниками, якщо вони з часткою <i>не</i> становлять єдине поняття і їх можна замінити синонімами без <i>не</i>: <i>неволя</i> (рабство, полон), <i>несподіванка</i> (раптовість), <i>недовіра</i> (сумнів), <i>недалекий</i> (близький), <i>несміливий</i> (боязливий), <i>неабиякий</i> (видатний, примітний), <i>недорого</i> (дешево), <i>неголосно</i> (тихо), <i>невисоко</i> (низько);</p> <p>4) з дієприкметниками, якщо вони не є присудками і не мають при собі пояснювальних слів: <i>незавершена робота, невидимий посуд</i>;</p> <p>5) з деякими службовими частинами мови: <i>неначе, немовби, невже, нехай</i></p>	<p>1) з іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками, якщо до слова є протиставлення: <i>не згода, а суперечка; не широкий, а вузький; не голосно, а тихо; не замкнений, а відчинений</i>;</p> <p>2) за наявності прийменника: <i>не до вподоби, не до ладу, не до речі, не до смаку</i>;</p> <p>3) з дієсловами, дієприслівниками, іменниками, займенниками, числівниками та службовими частинами мови для заперечення наявності дії, ознаки, кількості: <i>не бачив, не казав, не хоче</i> (дієсл.); <i>не радіючи, не сказавши, не знаючи</i> (дієприсл.); <i>вона мені не сестра</i> (ім.); <i>не вони, не всі</i> (займ.); <i>не один, не вісім</i> (числ.); <i>не тільки, не так</i> (служб. ч. м.);</p> <p>4) з дієприкметниками, коли дієприкметник є присудком: <i>робота не завершена</i>; якщо є залежне слово: <i>не вимитий мною посуд</i></p>

◆ **Ні** пишеться зі словами **разом**:

◆ 1) якщо вони без **ні** не вживаються: *нісенітниця, нікче-*
◆ *ма, нікчемний, ніяковий, нівечити*;

◆ 2) у заперечних прислівниках: *ніде, нітрохи, нікуди,*
◆ *ніскільки*;

◆ 3) у заперечних займенниках, якщо після **ні** немає при-
◆ **йменника**: *ніщо, нізащо, ніякий, нічий*.

◆ **Ні** пишеться зі словами **окремо**:

◆ 1) якщо **ні** заперечує наявність дії, ознаки: *ні холоду, ні*
◆ *спека; ні високо, ні низько*; у фразеологізмах: *ні риба ні*
◆ *м'ясо*;

◆ 2) якщо між часткою і займенником стоїть **прийменник**,
◆ то всі три слова пишуться окремо: *ні до чого, ні з ким, ні при*
◆ *кому, ні на чому*.

448. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання слів із частками *не, ні*.

1. Щорічне скидання листя — це (не) порятунку від холоду, а збереження вологості. 2. Якби широколисті дерева (не) скидали листя, вони просто всохли б. 3. У хвойних дерев поверхня голчастого листя набагато менша, і вони можуть вижити, (не) скидаючи листя (З *енц. «Біологія»*). 4. Слухаєш мамину пісню і (не) одмінно відчуваєш її (не)перевершену поетику, любов до природи, історії (В. *Скурлатівський*). 5. Тих часів (ні) хто (не) пам'ятав (М. *Трублаїні*). 6. Хліб (ні) коли (не) приїдається. 7. Шишка падає (не)далеко від сосни (Нар. *творчість*).

✓ **449.** Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розкриваючи дужки. Порівняйте написання *не, ні* в обох мовах.

1. Если (не) уберёг от сырости спичку, (ни) что тебя (не) согреет. 2. Какой (не) приветливый и сердитый Тихий океан. 3. (Не) глубокие шумные речки мы переходили по брёвнам вброд (Із *тв. В. Пєскова*). 4. Все стали смотреть вдаль и искать глазами лисицу, но (ни) чего (не) нашли. 5. Таня (не) выходила (ни) обедать, (ни) чай пить. 6. Небо уже (не) гремело, (не) грохотало, а издавало сухие, трескучие звуки (З *тв. А. Чехова*).

Розбір частки як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Розряд (словотворча; формотворча; модальна; заперечна).
3. Група за значенням (для модальних).
4. Правопис.

Зразок усного розбору

Хай не зітруться підкови, хай не підіб'ються ваші коні
(О. Гончар).

Хай — службова частина мови, частка; формотворча, утворює форму майбутнього часу дієслова. Пишеться окремо.

Не — службова частина мови, частка; заперечна. Пишеться окремо.

Зразок письмового розбору

Хай — служб. ч. м., частка; формотв.; окремо.

Не — служб. ч. м., частка; заперечн.; окремо.

450. I. Прочитайте речення. Зробіть розбір часток як частини мови (усно).

1. Яка ж то радість, цікавлячись знайомими, співпереживаючи їм, робити людям приємне! (*І. Тoman*). 2. Вітре миленький, чи мій синок далеченько? 3. Багато чого не зробиш, поки не навчишся, але багато треба зробити, щоб навчитися. 4. Не взявши книги в руки, не опануєш науки (*Нар. творчість*).

II. Як ви розумієте останнє прислів'я?

451. Складіть і розіграйте діалог на тему «Історична подія, що відбулась у нашому місті (селі)».

452. I. Підготуйте усний переказ тексту «Фортеця Горзувіти».

 Складіть і запишіть простий план переказу.

II. Випишіть із тексту речення з виділеними частками. Зробіть розбір часток як частини мови (письмово).

§ 48 Узагальнення й систематизація вивченого про службові частини мови

Майстри українського мистецтва

453. I. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення, сформулюйте тему. Яка роль опису в тексті?

ПТАШКА НА КАЛИНІ

Чи не дивно бачити царицю тропіків паву¹ на кущі нашої калини? Калина не росте в тропіках, але волею майстрині народного розпису Тетяни Якимівни Патії велична пава красується між гіллям куща, щоб досхочу поласувати ягодами.

Неважко помітити, що під вагою доволі великого птаха тоненьке стебло калини навіть не прогнулося. Пава нібито зависла в повітрі, а її маленькі лапки ледь торкаються куща.

¹ П а в а — рос. павлин.

Т. Пата. Павичі серед квітів

Пташка не прим'яла й ні одного листочка, тому що жоден із них не затуляє сусідній або ж квітку.

Умівність і простота форми — важливі прикмети петриківського розпису. Його назва, як відомо, походить від назви села Петриківка, що на Дніпропетровщині. І в минулому, і тепер майстри з Петриківки намагалися зображати квіти, ягоди такими, якими бачили їх у природі. Тому так ретельно вималювані прожилки на кожній пелюстці квітки, краї листочків, усілякі вусики й пагінці.

І ще одна особливість. Найпоширеніша схема композиції у народних розписах — еліпс, тому віддалік вона нагадує писанку. У самому центрі розміщується найбільша квітка, дві квітки або грона ягід. Такі розписи, як і писанки, символізують зародок життя, цвітіння, досягання плодів.

Навчаючись у Петриківській школі декоративного розпису, спадкоємці Тетяни Пати продовжують традиції української народної рослинної орнаментики¹ (За Д. Степовиком).

П. Звідки походить назва *петриківський розпис*? Назвіть його основні особливості. Розгляньте репродукцію розпису Тетяни Пати «Павичі серед квітів» і вкажіть на ці прикмети.

¹ О р н а м е н т и к а — мистецтво орнаменту.

III. Пригадайте вивчене про службові частини мови, дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Назвіть у тексті кілька речень із прийменниками. Що вони виражають, на що вказують? Назвіть види прийменників за будовою і походженням.

2. Зачитайте з тексту кілька речень зі сполучниками. Поясніть, для чого вживаються сполучники, визначте їх види за будовою і за вживанням.

3. Знайдіть у тексті кілька речень із частками. Для чого вони вживаються в мовленні? Поясніть правопис часток.

454. Спишіть текст, добираючи з довідки потрібні прийменники. Поясніть їх правопис. Укажіть у дужках відмінок іменників, при яких стоять прийменники. Поясніть написання виділеного слова.

Рано, ~~у~~ світанку, пішов прощатися ~~з~~ Ірпенем. Річка вже входить ~~за~~ береги, ~~за~~ ніч вода помітно спала. ~~з~~ заплавою, ~~на~~ торфовищах вже повно жайворонків ~~у~~ небі.

І ось воно, диво, вічне диво: сходить сонце! Полум'яніє червоно ~~у~~ лісу, швидко з'являється. І ні ~~з~~ чим (не)зрівнянне хвилювання охоплює мене всього, проймає. Вічне диво світу! Красивіше ~~за~~ будь-яку красу! (За О. Гончаром).

Д о в і д к а: до, з, з-за, над, у, з, над, за, у, за.

455. Прочитайте текст, добираючи з довідки потрібні сполучники. Що ви знаєте про Катерину Білокур? Спишіть текст. Визначте роль сполучників у реченнях, назвіть їх види за будовою та за вживанням і поясніть правопис.

ДИВО КАТЕРИНИ БІЛОКУР

Катерина ще не знала, в якій картині зацвіте цей дикий мак, ... передчувала, ... неодмінно його намалює. Мак так пахнув, ... звертався до неї. Він оповідав, ... йому добре, ... зараз літо ... гріє сонце. Дивися, ... говорив він, на мене, скільки хочеш, ... сьогодні при заході сонця я опадну.

Художниця побачила, ... на руку сіла бджола, ... потім переповзла на полотно. Вона сіла на змальовану квітку ... почала порпатися¹ в пелюстках (За В. Яворівським).

Д о в і д к а: що, наче, проте, що, ніби, тому що, і, як, й, а, бо.

К. Білокур. Букет квітів (фрагмент)

¹ П о р п а т и с я — *рос.* рыться.

456. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток.

1. Як (не) шануєш батьків, то й тебе (ні) хто (не) шанувати-ме. 2. Він такий, як його слово, а його слово (ні) (до) чого (*Нар. творчість*). 3. Хто (не) знає чужих мов, той (ні) чого (не) відає про свою (*Й. Гете*). 4. Може (б) хто послухав казки? 5. Хай (же) та мрія із думкою вкупці лине в (не) знані світи ... (*З тв. Лесі Українки*). 6. Сонце тільки (но) десь сіло за лісовими хащами (*О. Донченко*).

457. I. Розгляньте репродукцію картини Миколи Пимоненка «Суперниці». Чому художник дав подвійну назву своєму творові?

II. Прочитайте текст. Яке враження справив на вас опис картини відомого українського художника? Як ви розумієте останнє речення тексту?

В українському мистецтві, як і у фольклорі, криниця — це символ чистоти, життя, здоров'я. В одній із найвизначніших своїх картин «Суперниці» (друга назва картини — «Біля криниці») Микола Корнилович Пимоненко проводить паралель між любов'ю і водою з криниці.

Залите полуденним сонцем подвір'я. Вдалині видніється краєчок хати. Все потопає в зеленому буянні саду, огорнуте теплим повітрям. Лише біля самої криниці трава витоптана — літньої днини все живе прагне припасти до цілющої вологи.

М. Пимоненко. Суперниці

На гарячому піску біля криниці — прозоро-фіолетові тіні від постатей парубка й дівчини, від корови, яка застигла зі своїм телятком, чекаючи, **поки** люди дадуть їй відро з прохолодною водою. Довкруг злагода, тиша й радість. Радісна і розмова парубка з дівчиною: тут і жарти, і спогади. Ми бачимо народження теплого, ніжнього почуття.

Але що це? Ідилію раптом порушує зло: молодят свердлить недоброзичливий погляд чорнявої суперниці. У цьому погляді, у кожному русі — заздрість. Як розбити, як отруїти їхнє почуття? О ні, вона не простить їм цього короткого побачення біля криниці. Вони запам'ятають її: будь-що зганьбить суперницю, пустить про неї плітку...

Чи ж вистоять у боротьбі зі злом і заздрістю герої картини? Чи розквітне їхнє почуття, чи зав'яне, прибите морозом зневіри й розчарування?

Художник не дає відповіді на ці запитання, не прикрашає життя. Адже з тої самої криниці одні люди беруть чистий кришталі істини, інші ж — черпають мул неправди... (За Д. Степовиком).

ІІІ. Випишіть із тексту по 1—2 приклади прийменників, сполучників та часток. Виділені слова розберіть як частину мови (усно).

458. І. Виконайте завдання на вибір: напишіть невеликий твір-опис за картиною Тетяни Пати «Павичі серед квітів» або твір-роздум «Чим подобається мені петриківський розпис».

ІІ. Повторіть вивчене про службові частини мови, даючи відповіді на запитання і виконуючи завдання.

Запитання і завдання для повторення

1. Назвіть службові частини мови. Чим вони відрізняються від самостійних частин мови?

2. Яка роль прийменників у мовленні?

3. Які є прийменники за походженням?

4. Які прийменники пишуться разом, які — окремо, а які — через дефіс? Проілюструйте прикладами.

5. Яка роль сполучників у мовленні?

6. На які види поділяються сполучники за будовою? Наведіть приклади.

7. Які є види сполучників за вживанням? Наведіть приклади сурядних і підрядних сполучників.

8. Які сполучники пишуться разом, а які — окремо? Наведіть приклади.

9. Назвіть розряди часток. Чим вони різняться за значенням і роллю в реченні?

10. Як пишуться частки з різними частинами мови? Проілюструйте прикладами написання часток.

§ 49 Переказ-переклад

459. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему, тип і стиль мовлення.

НЕЗНАКОМЕЦЬ

На березі річки Уссури був переполох. Люди столпились около мальчика лет семи. Его только что укусила в ногу ядовитая змея. Мальчик сидел на песке и плакал. Все волновались и давали совет за советом. Маленький Витя быстро слабел.

У берега стоял пароход. С парохода стремительно спускался по трапу человек в гимнастёрке без погон и в мягких сапогах. Он быстро подошёл к Вите и потрогал руки мальчика. Они были холодны как лёд. Потом он проверил пульс. Сердце мальчика бешено колотилось. Незнакомец опустил на одно колено и перевязал ногу Вити повыше укуса. Потом стал высасывать яд из ранки, тут же сплёвывая его в сторону. Люди застыли в тревоге. Каждый знал, что человек подвергал себя огромной опасности. Если во рту смельчака есть даже маленькая трещинка, то змеиный яд проникает в кровь и тогда — смерть.

Но незнакомец действовал быстро и умело. Наконец всё было позади. Ему подали йод. Он густо смазал ранку на ноге Вити. Мальчик был ещё бледен и очень слаб, но страшная угроза смерти уже прошла.

Незнакомец поднялся с земли и быстро исчез в толпе. Все бросились к пароходу, чтобы узнать его имя. Это был знаменитый путешественник Владимир Клавдиевич Арсеньев (*М. Шейніна*).

II. Перевірте за словником наприкінці підручника, чи знаєте ви, як перекладаються слова, необхідні для переказування змісту тексту українською мовою. Випишіть їх.

III. Дайте відповіді на запитання до тексту (українською мовою).

1. Чому на березі річки Уссурі зчинився переполох? Чим було стурбовані люди?

2. Чи знав рятівник дитину, заради якої ризикував життям?

3. Що зробив незнайомец, щоб урятувати хлопчика?

4. У чому проявилася мужність рятівника?

5. Ким виявився незнайомец?

6. Як вчинок Володимира Клавдійовича Арсеньєва характеризує його як людину?

IV. Чи можна назвати текст оповіданням? Проаналізуйте його будову, виділіть основні елементи композиції (зав'язку, кульмінацію та розв'язку).

V. Визначте основну думку оповідання і простежте, як вона розкривається в його композиції.

VI. Запишіть складний план тексту (українською мовою).

VII. Користуючись словником наприкінці підручника, перекажіть оповідання спочатку усно, а потім — письмово.

§ 50 Вигук як частина мови

Звуки і пахощі літа

460. I. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *джмелі*, *ящірки*.

НА ДАЧІ

Дача — ось де рай! Тут самі по собі, мов бур'ян, ростуть конвалії, флокси, маки, іриси, ромашки, мальви. Літають хрущі¹, джмелі, бабки², метелики... Порскають ластівки, кигикають чайки. Нахабні сойки і сороки, як у своїй господі, днюють-ночують у пишних вишнях-черешнях. Мерехтять ящірки, шугають кажани, шарудять їжаки. До розквітлого духмяного тютюну злітаються пити нектар бджілки та різні комахи.

хрущ

нахабний

Під самісіньким вікном у хащах розквітлого жасмину соловей зладнав із дрібнюсінських гілочок кубельце для солов'їхи і щоначі так уже те гніздечко вихваляє, так припрошує її до нього. Удень шпаки дошкуляють: повсідаються на антені й собі по-солов'їному тіу-тьохкають. Ну й здібні ж! Навіть навкати вміють!

Удосвіта, коли людям найсолодші сни сняться, ні з того ні з сього починають своє пі-пі-пі, вау-вау-вау, іті-іті-іті! А собаки — у гвалт³ — гав-гав-гав, тјав-тјав-тјав, вав-вав-вав!

І знову птаство не вгаває: пі-пі-пі, вау-вау-вау, іті-іті-іті!

Як раптом войовниче ма-а-а-у-у! зляканой кішки розбудило всіх. Вона стояла з вигнутою спиною, відстовбурченим і розпущеним хвостом, прищуливши вуха, загрозливо тягнула своє р-р-р-н-я-а-у!

Ну що ти вдієш!

Життя на дачі яскраве, запашне, несподіване (Л. Талалай).

II. Передайте враження від почутого. Завдяки яким словам створюється жива звукова картина літнього дня на дачі?

¹ Х р у щ — рос. майський жук.

² Б а б к а — рос. стрекоза.

³ Г в а л т — голосний крик.

III. З якими словами в тексті зв'язані за смислом виділені слова? Прочитайте текст без них і скажіть, що змінилося.

IV. Проаналізуйте виділені слова за поданими запитаннями.

1. Чи називають ці слова якісь явища, ознаки, дії, кількості?
2. Чи слугують засобом зв'язку між словами або реченнями?
3. Чи відповідають на якісь питання?
4. Що виражають виділені слова? З якою метою вживаються? Яка їх роль у мовленні?

Міркуємо. Виділені в тексті слова не називають ні предметів, ні ознаки, ні дій, ні кількості, не відповідають на питання. Вони не слугують засобом зв'язку слів або речень. Тому ці слова не є ні самостійними, ні службовими. Вони вживаються для увиразнення художнього тексту. Це звуконаслідувальні слова, за допомогою яких відтворюють звуки живої природи. Звуконаслідувальні слова належать до вигуків.

- ♦ **Вигук** (рос. междометие) — це незмінна частина мови, що виражає почуття, емоції, спонування до дії, наслідування звукам, проте не називає їх: *А! А-а-а! О! О-о! Ага! Ой! У! Ех! Ух! Ай-яй-яй! Жаж¹! Агов²!*

461. Порівняйте речення в лівому і правому стовпчиках. Що виражають виділені слова? Як вони змінюють речення?

Як гарно в лісі восени!
Дайте пройти!
Допоможи мені.
Мені весело.
Який великий хмарочос!

О! Як гарно в лісі восени!
Ей, дайте пройти!
Ану, допоможи мені.
Ой, як мені весело!
Ого, який великий хмарочос!

❓ Які бувають вигукі за значенням?

♦ **За значенням вигукі поділяються на групи:**

♦ 1) **емоційні** (виражають радість, здивування, захоплення³, обурення⁴, страх, горе, жаль, гнів, біль та ін.): *Ах, яка краса! Ех, як прикро! Ой, боляче!;*

♦ 2) **спонукальні** (передають заклик, спонування до дії, звертання, привітання, побажання, подяку): *Привіт! Доброго дня! Даруйте. Спасибі. Вибачте. Алло! Агов! Тсс! Браво! Стоп! Марш! Гайда! Киць-киць, ціп-ціп-ціп.*

♦ **Звуконаслідувальні слова** не виражають ні волевиявлення, ні емоцій, хоча теж належать до вигуків: *тьох-тьох-тьох, кап-кап-кап, тік-так, дзень!*

¹ Ж а х — рос. ужас.

² А г о в — рос. ау.

³ З а х о́ п л е н н я — тут: рос. восхищение.

⁴ О б ў р е н н я — рос. возмущение.

У значенні вигуків можуть вживатися **повнозначні частини мови**: *Годі! Гляди! Гвалт!*¹ *Матінко моя! Ой лишенько!*

Вигуки не змінюються. Вони не є членами речення.

462. Прослухайте речення. Як вимовляються вигуки?

1. Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені (*М. Коцюбинський*). 2. О, як усе навколо розцвіло! (*В. Сосюра*). 3. Гей, гей! Море, грай, реви, скелі ламай! (*Т. Шевченко*). 4. «О-о, комп'ютерна гра!» — зрадів іменинник. 5. Ой, як болить моє серце (*Нар. творчість*). 6. Ви ще не мисливець? Як же це так? Ай-ай-ай-ай! (*Остан Вишня*). 7. Дзелень, дзелень!.. — забило на вежі, видно, дев'яту годину (*А. Головка*). 8. «Ку-ку, ку-ку, ку-ку...» — з віконечка над круглим циферблатом вихопилася зозулька (*І. Чендей*).

Вигуки та звуконаслідувальні слова вимовляються з особливою силою голосу, інтонацією.

? В якому стилі мовлення вживаються вигуки?

Вигуки найбільш властиві усному мовленню. В художній літературі вони найчастіше використовуються в діалогах.

463. Випишіть із вправи 462 вигуки, визначте їх групи за значенням. Сформулюйте правила вживання розділових знаків при вигуках.

Вигуки завжди виділяються в реченні комою, а якщо вимовляються з особливою силою голосу, то і знаком оклику: *Е, не вірте... Ай, вай! Люди добрі! Пес!* (*І. Чендей*).

464. Перегляньте текст «На дачі» і сформулюйте правило написання звуконаслідувальних слів.

Вигуки та звуконаслідувальні слова, що вимовляються протяжно чи повторюються, пишуться через дефіс: *ой-ой-ой; а-а-а; е-е-е; клац-клац-клац*.

Орфограма
Дефіс у вигуках
о-о-о, киць-киць

465. Спишіть речення, розставляючи та обґрунтовуючи розділові знаки. Підкресліть вигуки та звуконаслідувальні слова, поясніть, що вони означають.

1. Ой як добре, коли люди посміхаються тобі (*В. Крищенко*).
2. О Глянь Стрибають в іскрянім півколі маленькі рибки, мов

¹ Гвалт! — рос. помогите!

у дивній грі! (М. Рильський). 3. А а а Ось де тебе треба шукати!.. (Г. Терещенко). 4. Е е е я не знаю, коли він завітає... 5. Ой ой Дивіться!.. (В. Чухліб). 6. Цс с с іде гукнув хтось (Панас Мирний). 7. Гукаю киць киць а вона не чує (В. Сидоренко). 8. Раптом у синій тиші садів — твох твох Потім сміливіше, сміливіше — і солов'їна пісня заповонила все навкруги (Ю. Збанацький).

466. І. Прочитайте вірш Грицька Бойка, виділяючи голосом вигуки. Випишіть вигуки, визначте їх групи за значенням. Зверніть увагу на розділові знаки при вигуках і сформулюйте правило.

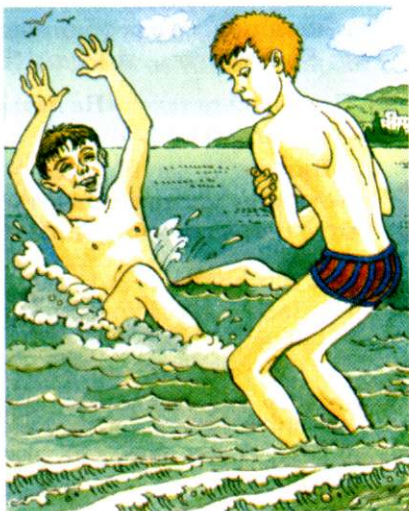
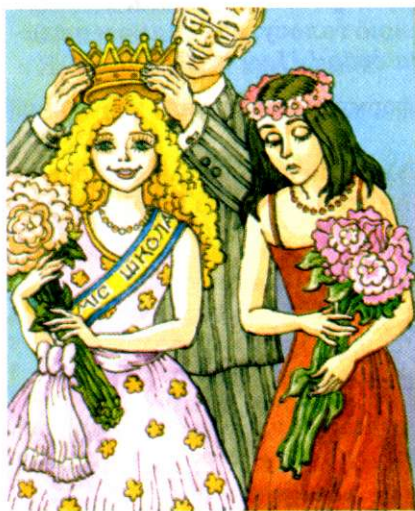
УХ І ОХ

Ми на груші —	Що воно за
Ух!	Грець?
Раптом чуєм:	Подивились:
Гух!	Ох!
Потім тільки:	То ми долі
Гець!	Вдвох!

Г. Бойко

◆ ІІ. Підготуйтеся і прочитайте вірш дуетом із сусідом по парті.

467. Чи може той самий вигук передавати різні емоції? Поділившись на групи, складіть і запишіть по 2 речення з вигуками за ситуаціями, зображеними на малюнках.

468. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть вигуки, з'ясуйте їх схожість і відмінність в обох мовах.

1. О, как радостно друзья бросились навстречу друг другу.
 2. «Ах, да!» — вспомнил Василий Львович и извлёк мягкое письмо.
 3. Боже мой, он не поверил глазам.
 4. «Эй, вы куда?» — крикнул он.
 5. Вот досада!¹
 6. Ах, как это весело! (З тв. Л. Дугина).
 7. Ш-ш-ш... Слушайте (О. Пушкин).
 8. А-а-а! Очень рад вас видеть.
 9. Ах, если бы ты знал, как ты кстати² приехал.
 10. А дешёвые часы на стенке: тик-тик-тик.
 11. О, какая ночь! Чудная ночь! (Из тв. А. Чехова).

469. Підсильте емоційну виразність поданих речень, увівши в них вигуки. Запишіть, ставлячи необхідні розділові знаки.

1. Ми виграли. 2. Зуб болить. 3. Собака втік. 4. Як цікаво!
 5. Капосне кошеня. 6. Підійди сюди. 7. Соромно³.

Розбір вигуку як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Група за значенням.
3. Особливості вимови й написання.
4. Розділові знаки.

Зразок усного розбору

Ой, та й гарно ж тут як! (Панас Мирний).

Ой — вигук, виражає почуття радості, захоплення; вимовляється з піднесеною інтонацією, виділяється на письмі комою.

Зразок письмового розбору

Ой — вигук; почуття рад., вимовл. піднес.; виділ. комою.

470. І. Спишіть речення, вставляючи необхідні за змістом вигуки з рамки і розставляючи потрібні розділові знаки. Поясніть свій вибір. Які почуття виражають вигуки?

1. ... який чудовий ранок! 2. ... ми перемогли!
 3. ... ти вже приїхав? А я чекала тебе завтра. 4. ... і хуртовина надворі! 5. Холодно — ...! 6. ... як я тобі радий! 7. ... хто там? 8. ... де ви? Відгукніться!
 9. ... ось де ти заховався. 10. ... як ти мені набрид.
 11. ... який ти впертий. 12. ... яке провалля! 13. ... як жарко!

II. Один із вигуків розберіть письмово як частину мови.

ой
ура
жах
ах
ей
агов
а-а-а
ох
ет
ого

¹ Досада — укр. прикрість.

² К стати — тут: укр. вчасно.

³ Соромно — рос. стыдно.

§ 51 Узагальнення й систематизація вивченого з морфології та орфографії

Краса рідного краю

471. І. З'ясуйте значення слова *амфітеатр*. Зробіть звуковий запис слів *вужчий, кінську, світяться, гілля*.

ІІ. Прослухайте текст, заплющивши очі; уявіть змальовану картину.

Я став і не міг одвести очей від дивної гірської картини. Щоб подивитись на цю одну картину, варто було приїхати в Карпати.

Гори **стоять** навкруги амфітеатром. На самому вершечку гори наче баня храму: це кам'яний верх Соколиці, зверху вужчий, внизу ширший. Коло неї стримить пишна гора Три Корони. Амфітеатр завершує з другого боку висока гора Голиця. Її верх схожий на довгу кінську гриву. Вона вся вкрита лісом до самого Дунайця.

схóжий

наскрізь

скéля

Серед цього амфітеатру гір у середині кола стоїть невисока гора, вся вкрита ялинами, між якими **стирчать** кущі ялівцю, обтикані колючками. Ліси, осяяні сонцем, **світяться** наскрізь до самого долу. Увесь амфітеатр гір, усі скелі облиті вранішнім сонцем, веселим, ясним. Скелясті верхи вирізуються ясно в блідому, але блискучому небі й ніби **висять** над масою темно-зеленого гілля ялин та буків (За І. Нечуєм-Левицьким).

ІІІ. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті істотні ознаки стилю.

ІV. Як ви розумієте вислів *не міг одвести очей*? Чи доводилося вам бувати в Карпатах? Якщо так — поділіться враженнями.

V. Розберіть за будовою слово *навкруги*. Поясніть правопис слів *гірської, (на) вершечку, кам'яний, Голиця, у середині, невисока, наскрізь, скелясті, блискучому, висять, темно-зеленого, гілля*.

VI. Зверніть увагу на виділені слова. До яких частин мови вони належать? Назвіть їх морфологічні ознаки; поясніть правопис закінчень.

VII. Перше, шосте, сьоме і восьме речення розберіть за частинами мови, визначте відміну іменників (усно).

472. Замініть кожен прикметник **епітетом** — словом, яке не тільки називає ознаку, а й дає яскраве, образне уявлення про предмет. Запишіть за зразком.

Зразок. 1. *Трава оксамитова, молода, ніжна, шовковиста.*

1. Трава зелена. 2. Хмара біла. 3. Берізка висока. 4. Заметіль лютнева.

473. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Визначте відміну і відмінок іменників. Підкресліть і поясніть орфограми.

1. Ранок одразу охопив його всього (свіжість) і (сонце) (М. Стельмах). 2. З (мати) залилася молодша дочка зі (своя сім'я). 3. Вони тоді ще (діти) були (З тв. М. Сидоряка). 4. Я пішла (та сама стежка) (Р. Іваничук). 5. Придивлялася до (їхні обличчя). 6. А весілля все (близько) і (близько) (З. Тулуб). 7. А Марс вибирався над лісом все (високо) й (високо) (С. Васильченко). 8. Перед (очі) стелилося поле, вкрите (рясна зелень) озимини (М. Сидоряк).

474. Як перелічити п'ять днів тижня, прямо не називаючи їх? Запишіть ці слова. До якої частини мови вони належать?

475. Користуючись поданою схемою, продовжіть і закінчіть речення (усно).

Я піду до комп'ютерного клубу

коли...
тому що...
якщо...
щоб...
що...
так що...
хоч...

476. І. Спишіть речення, замінюючи числа словами. Поясніть вживання і правопис числівників.

1. Стрілка на годиннику показує 11³⁰. 2. За останні 500 років нових зірок з'явилося тільки 9, а комет — близько 60 (Р. Іваничук). 3. У басейні Тихого океану, де відбувається до 80 відсотків усіх землетрусів світу, епіцентри знаходяться за 100—150 кілометрів від берега, на глибині (В. Коротич).

II. Один із числівників розберіть письмово як частину мови.

477. Уявіть себе дорослішими. Розкажіть одне одному про зміни у вашій зовнішності, вашому характері, ваших уподобаннях. Принагідно вживайте прикметники та прислівники.

478. Користуючись другим форзацем підручника, підготуйте і виголосіть «ланцюжком» усні повідомлення про вивчені вами розділи мовознавчої науки. Ілюструйте розповідь прикладами.

479. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Україна — один із лідерів засвоєння космосу. 2. Контрольну роботу я виконав краще всіх. 3. На столі стояла дорога посуда. 4. На стіні висіли фрукти із зображенням натюрморта. 5. Біллю сповнилося його серце. 6. Зустрінемося у пів третьої. 7. У мене все прибрано. 8. Цей папір трохи синюватий. 9. У дорозі друзів застав сніговий буран. 10. У центрі міста є алея, обсаджена нашими батьками (З учн. творів).

480. І. Прочитайте речення. Упродовж 2 хвилин запишіть усі можливі прислівники, словосполучення, фразеологізми, які можна використати для характеристики дії в поданій ситуації.

Стомлений дідусь задрімав у гамаку. Ми знали, що він відпочиває, і проходили повз нього (я к?) ...

ІІ. Зачитайте по черзі свої приклади, не повторюючи слова своїх попередників.

481. Уявіть ситуацію. Ви з другом (подругою) загубились у незнайомому місті і вам треба дістатися до автобусної зупинки (вокзалу). Обміркуйте зі своїм однокласником (своєю однокласницею), як краще це зробити.

482. І. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть і поясніть орфограми.

1. Если хочешь иметь друзей, умей быть другом сам (*Нар. творчість*). 2. Она училась рисованию. 3. Опять прозвенел звонок. 4. Слышно только, как скрипит дверь. 5. Здоров ли сын Василия Фёдоровича? (*З тв. Л. Дугіна*). 6. Тут была конечная остановка (*М. Колесников*). 7. Возвращались вдвоём. 8. Они разговаривали по-французски. 9. Он сидел у рояля и перелистывал ноты (*А. Чехов*). 10. Я узнал об этом от мамы. 11. Приехали навсегда.

ІІ. Як ви розумієте прислів'я?

483. І. З'ясуйте значення слів *спроквола*¹, *погойдує*. Зробіть звуковий запис слів *цвіт*, *течії*, *хитнеться*, *безшумно*.

ІІ. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті характерні ознаки стилю. Доберіть заголовок і спишіть текст.

За верболозами — річка. Від річки поміж осокою стелиться рукав із блакитно-зеленою водою, а в воді стоїть риба.

Риба геть дрібна, стоїть **більшими** та меншими зграйками, тремтить на ледь видній **течії**, що стиха погойдує їх, наче темний світ водоростей. Зграйки дрібних риб стоять проти течії, зрідка яка риба вивернеться боком — і тоді спалахне-зблисне на сонці дрібнесенька луска та й погасне, бо риба вирівнялась у зграйці. Та через якусь мить друга риба так само хитнеться, так само спалахне-зблисне, через якийсь час **третя** риба так само ...

У воді — наче в небі темному — безшумно, **загадково пульсують** мініатюрні блискавки, наче там спроквола збирається на таємничу грозу, але без грому (*Є. Гуцало*).

¹ С п р о к в о л а — рос. медленно, не спеша.

III. Поясніть правопис слів *стелиться, блакитно-зелений, меншими, дрібнесенька, безшумно*.

IV. Третє речення розберіть за частинами мови. Зробіть розбір виділених слів як частин мови.

Світ який — мереживо казкове!

484. I. З'ясуйте значення слова *міриади*. Зробіть звуковий запис слів *літній, зеленню, розсипаними, місця, нижче*. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ЖОВТЕ ПОЛУМ'Я КУЛЬБАБ

День був майже літній. Трава, що вже набрала соків, вилискувала свіжою зеленню. Кульбабки, яких було тут рясно, здавалися сонячними бризками, розсипаними по смагдавовому оксамиту.

Через довгі паузи подавала голос зозуля. Високо в небі шугали ластівки, **наздоганяючи** одна одну. У теплому повітрі прозорими хмарками мерехтіли міриади комахок, і метелики, мов **розфарбовані** клаптики паперу, то злітали в повітря, то пили нектар із квітів, тріпочучи ламкими крильцями.

Привела сюди Маргариту ще минулого року ледь помітна стежка. Їй здавалося, що, крім неї, ніхто в цілому світі не знає **цього** місця. Восени вона приходила сюди слухати співучих дроздів, милувалася старими дубами, що стояли купою **неподалік**. І лише весною Маргарита помітила дві високі черешні. Коли вони зацвіли, то стали схожі на дві величезні рожеві повітряні кулі.

З оберемком¹ кульбабок Маргарита присіла біля кринички і примостила квіти так, щоб не падали у воду.

Синіло у високій траві мілке озерце. Звідки пробивається вода? Куди біжить?

Узяла кульбабку за жовтогарячу голівку, потягла. Повільно вивільнилася довга ніжка з оберемка. Укладала голівку до голівки. Слух-

ма́йже

бри́зки

наздога́няти

неподалі́к

¹ О б е р е м о к — рос. охапка.

няно¹ влягалися. Загинала раз, другий еластичні стебла, що безвідмовно² корилися її пальцям.

оберёмок

Якщо брати по дві квітки, вийде широка корона. Можна й комбінувати: дві разом, а тоді одну, дві разом, а тоді одну ...

слухняний

Все повільніше ковзали між пальцями гнучкі³ стебла. Усе нижче й нижче схилялася її голова. Маргарита не відчувала ні простору, ні часу.

комбінувати

Ледь чутно туркотіла лісова горличка (За М. Сидоряком).

II. Якою ви уявляєте за текстом картину літнього дня? Розгляньте малюнок на с. 223. Якою зображено героїню твору?

III. Розберіть за будовою слово *розфарбовані*. Поясніть правопис слів *зеленню, сонячними, мерехтіли, крильцями, ніхто, неподалік, оберёмок, жовтогарячу, повільно, безвідмовно, схилялася*. Складіть речення зі словами в рамці (усно).

IV. Зробіть розбір виділених слів як частин мови.

485. I. З яким відмінком іменника вживаються подані у схемі прийменники?

завдяки
всупереч
назустріч
наперекір

} ч о м у?

II. Складіть речення з цими прийменниками (усно).

486. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, пропущені букви.

1. Со..нце вже сіло за га..м. Остані..є промін..я позолотило д..ревам в..рховіт..я й погасло (Б. Грінченко). 2. Тиш..ю спов..нився з..мовий палац (С. Плчинда). 3. Настя мит..ю зникла (О. Югов). 4. Микола як дві краплі води схожий на н..ого (М. Сидоряк). 5. Дощі випадали щоденію (М. Коцюбинський). 6. Половина наловле..ної риби буде моя, а половина — ваша (І. Нечуй-Левицький). 7. І храмам золотим подібні ліси в оранж..вім вогні (Г. Гордасевич).

487. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть орфограми.

1. Стоять жоржини мокрі/мокрі (Л. Костенко). 2. День був погожий, по/осінньому променистий (З. Тулуб). 3. З/липи раз/у/раз падали жовті листки (Р. Іваничук). 4. У/степу де/не/де засиніли озера (З. Тулуб). 5. За/довгими темними

¹ С л у х н я н о — рос. послушно.

² Б е з в і д м о в н о — рос. безотказно.

³ Г н у ч к і й — рос. гибкий.

віями світилися золотисто/зелені очі (М. Сидоряк). 6. Сніг був не/глибокий (З. Тулуб). 7. Не/засксленими залишалось п'ять лоджій. 8. Час було підводитися з/за столу (М. Сидоряк). 9. Здавалось, от/от усе пригадаю (С. Васильченко). 10. На/зустріч біг Микола (І. Чендей). 11. Цієї пісні за/моєї пам'яті ні/хто у/нас ні/коли не/співав (Григор Тютюнник).

488. Замініть дієприслівники у зворотах прислівниками. Поясніть, чому немає коми у поданих зворотах.

1. Розповідав не поспішаючи. 2. Бігли не чуючи ніг. 3. Говорив не переводячи духу. 4. Біг не зупиняючись.

489. Перебудуйте речення, замінюючи в кожному з них дієприслівниковим зворотом другий присудок разом із залежними від нього словами. Запишіть за зразком. Поясніть творення дієприслівників.

Зразок. 1. Юнак ішов, наспівуючи улюблену мелодію.

1. Юнак ішов і наспівував улюблену мелодію. 2. Дівчина сидить в альтанці й захоплено читає книжку. 3. Новосели в'їхали у нову квартиру і розставили у ній меблі. 4. Юнак із дівчиною гуляють парковою алеєю і милуються різнобарв'ям весняної природи.

490. Поясніть, як ви розумієте крилатий вислів: *Здоров'я — це ще не все, але все без здоров'я — це ніщо*. Розберіть це речення за частинами мови.

491. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Довго дивлячись телевизор, псується зір. 2. Ідучи, мені набралось піску в черевик. 3. Виходячи з тролейбуса, в мене підвернулася нога. 4. Прикрашаючи ялинку, у нас з'явився св'ятковий настрій. 5. Читає роман, перед нами постає умний і волевої герої. 6. Під'їхавши до свого дому на таксі, у нього не оказалось з собою грошей. 7. Падає сніг, рівномірно покриваючий вулиці (З учн. творів).

492. Уявіть ситуацію. Напередодні літніх канікул ви зустріли друга (подругу). Обговоріть свої плани на літо.

493. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

1. Прежде всего осмотрели библиотеку. 2. Встреча с осенью вдохновляла Пушкина. 3. Я шёл вдоль длинной аллеи акаций (Із тв. О. Купріна). 4. Вечером он остался один в своей комнате. 5. Мальчик ничуть не испугался. 6. Я давно уже ниоткуда не получаю писем. 7. Друзья шли рядом. 8. Отошли в сторону. 9. Откуда им всё известно? 10. До летних каникул оставались

считанні дні (З тв. Л. Дугіна). 11. Я люблю ходять босиком по траві (В. Солоухін). 12. День почався як завжди (В. Тендряков).

494. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Омить дощем грозової ночі сяло блискуче сонце (М. Сидоряк). 2. Дрімала земля вкрита синьою безоднею неба (Панас Мирний). 3. Розсівшись на траві хлопці заходилися обідати (Григорій Тютюнник). 4. Жень сидів зіщулюючись (Є. Гуцало). 5. Мерехтить догораючи камін (С. Васильченко). 6. З дуба ви-
стукуючи по гілках опадає запізнілий жолудь (М. Стельмах).

495. I. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті істотні ознаки стилю. Доберіть заголовок і спишіть текст, ставлячи розділові знаки.

Світає. На небі погасли зорі. Рожево спалахнув обрій на сході світанок звів над Дніпром свої вітрила.

Заграв вітерець на хвилях а згодом рожева смуга пролягла по воді. То сонце розіслало свої червоні шовкові полотна (І. Цюпа).

II. Зробіть синтаксичний розбір передостаннього речення.

III. Назвіть у тексті всі частини мови. Поясніть орфограми та пунктограми.

496. Напишіть невеликий твір на тему «Чого я чекаю від літа».

ТЕСТИ

Дієприкметник

1. Назвіть правильне визначення дієприкметника:

1) Частина мови, що вказує на додаткову ознаку і поєднує граматичні ознаки дієслова і прикметника;

2) Особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом, поєднує в собі граматичні особливості дієслова і прикметника і відповідає на питання *я к и й?*, *я к а?*, *я к е?*, *я к і?*;

3) Особлива форма дієслова, що вказує на додаткову ознаку або стан;

4) Особлива форма дієслова, що вказує на додаткову ознаку або стан і має граматичні ознаки дієслова і прикметника;

5) Форма дієслова, що вказує на додаткову ознаку або стан.

2. Визначте рядок, у якому всі слова — дієприкметники:

1) знайомий, танучий, блискуча, натхненний, кипляче;

2) розквітле, усміхнений, зголоднілий, досягаючи, подорожній;

3) проспівана, зеленіюче, пофарбовані, освітлений, стихаючи;

4) досвідчений, скупане, лежачий, жадібний, переможений;

5) збережений, зрілий, русява, пошиті, утеплені.

3. Назвіть речення, побудоване неправильно; запишіть без помилок:

1) Земля, напоєна теплим дощем, засяяла усмішкою травня;

2) Біля церкви палахкотіли яскраві квітники, доглянуті дбайливими жіночими руками;

3) Твір, перекладений відомим письменником, здобув премію;

4) Виблискували бані церков, підсвічені вранішніми променями сонця;

5) Молодь, приїхавша сьогодні вранці, вже купалася в морі.

4. Від поданих дієслів утворіть дієприкметники. З'ясуйте, в якому рядку в усіх утворених словах відбувається чергування приголосних:

- 1) перемогти, зросити, від'їжджати, приховати;
- 2) наростити, писати, літати, любити;
- 3) оголосити, обсадити, стояти, скресати;
- 4) заплатити, зберегти, нагородити, очистити;
- 5) провітрити, купити, розвантажити, зігріти.

5. Вкажіть рядок із неправильно утвореними дієприкметниками; запишіть без помилок:

- 1) намоклий, обмерзлий, зарослий, розгніваний, працюючий;
- 2) позолочена, роздрукована, застелена, побачене, одержані;
- 3) перехоплена, природжений, тонізуючий, зблідлий, розкидане;
- 4) посірівший, зів'явше, вагаючийся, будячий, кажучий;
- 5) виконуючий, осиротілий, нудьгуючі, привезене, знайдена.

6. Виберіть рядок, у якому всі дієприкметники пишуться з *не* окремо:

- 1) не/розчищена від снігу доріжка; ще не/прочитана книга; не/отриманий ніким факс; не/розквітла троянда; не/поклеєні шпалери;
- 2) не/догоріле багаття; ще не/збудована дача; не/бачене раніше видовище; не/злічений натовп; не/закінчений письменником твір;
- 3) досі не/вирішена проблема; не/позичені, а власні гроші; не/полагоджений майстром холодильник; не/пошитий до свята костюм; не/зварена мною кава;
- 4) не/дозрілі абрикоси; ніким не/зірване яблуко; не/зроблена вчасно робота; не/застелене ліжко; не/підготовлений виступ;
- 5) не/замерзаюча взимку річка; не/скопаний город; не/заряджений учора мобільний; не/залишений без догляду малюк; не/виконане доручення.

Дієприслівник

1. Назвіть речення з дієприслівником:

- 1) Гусенятко з'явилося на світ пізно восени, коли птахам треба було відлітати у вирій (М. Вінграновський);
- 2) Я слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю дідову мову (В. Симоненко);
- 3) Зайшовши в кабінет, мати побачила батькових гостей (М. Вінграновський);

4) Я тепер лягаю і встаю, накупаний пахощами суниць (М. Стельмах).

2. Назвіть речення з дієприслівником недокожаного виду:

1) Насаджуючи ліси, люди піклуються про майбутнє Землі;

2) Поділивши копиці, кожен стягав їх до свого куреня (О. Довженко);

3) Призвичаївшись до напівтемряви, Тимко розгледів ще одну людину (Григорій Тютюнник);

4) Закінчивши академію, архітектор оселився в Києві (Д. Степовик).

3. Назвіть речення з дієприслівником докожаного виду:

1) Дівчата пройшли не зупиняючись (Григорій Тютюнник);

2) І, співчуваючи чужому горю, верба заплаче листям золотим (Є. Гуцало);

3) Забувши про втому, поспішаю до озера (О. Довженко);

4) Тарас, працюючи, співав (О. Ільченко).

4. Допишіть визначення: Дієприслівник має ознаки...

1) дієслова та прикметника;

2) дієслова та прислівника;

3) дієслова та числівника;

4) дієслова та дієприкметника.

5. Оберіть правильний варіант і допишіть визначення:

1) Дієприслівник — це самостійна частина мови ... ;

2) Дієприслівник — це значуща частина слова ... ;

3) Дієприслівник — це особлива форма дієслова ... ;

4) Дієприслівник — це службова частина мови... .

6. Назвіть речення з дієприслівниковим зворотом:

1) Квіти дарують естетичну насолоду, поліпшують наш настрій (С. Приходько);

2) Весняні води ще не зійшли, вони затопили луки й луги (Григорій Тютюнник);

3) Гусенятко підпливло до човна, вибираючи затишне місце (М. Вінграновський);

4) У безмежному білому мовчанні лежали хутори, присипані снігом (Григорій Тютюнник).

7. З поданих слів утворіть усі можливі словосполучення. Назвіть словосполучення з дієприслівником:

1) зеленіючі (слова, сади, від злості);

2) палаючі (думки, дерева, від сорому);

- 3) сяючи (обличчя, від радості, зорі);
- 4) крокуючі (містом, екскаватори, солдати).

8. Назвіть дієприслівник, утворений неправильно; запишіть без помилок:

- 1) ховаючись у садку;
- 2) поливая квіти;
- 3) схиливши гілля;
- 4) повертаючись додому.

9. Назвіть помилку на правопис *не* з дієприслівниками; запишіть без помилок:

- 1) дивитися, не відриваючи очей;
- 2) не добачаючи, помилитися;
- 3) нездужаючи, залишитися вдома;
- 4) не здужавши підняти, кинув штангу.

Прислівник

1. Вкажіть, які морфологічні ознаки має прислівник:

- 1) незмінність, час;
- 2) відмінок, число;
- 3) рід, число, відмінок;
- 4) незмінність;
- 5) вид, спосіб, час.

2. Визначте, в якому рядку всі слова — прислівники:

- 1) рішуче, навпаки, вчетверте, повеселішало, жартома;
- 2) ясно, вправно, наввипередки, спідлоба, дякуючи;
- 3) близько, навпростець, радісне, влучно, прощаючись;
- 4) насправді, обережно, навколішки, пиріжки, зопалу;
- 5) пішки, власноруч, заздалегідь, тонко, впевнено.

3. Назвіть речення, в якому прислівник є частиною складеного присудка:

- 1) Вони знову жили в Дрездені (*О. Іваненко*);
- 2) На узбіччях шляху по-дитячи зворушливо засинала кульбаба (*М. Стельмах*);
- 3) Холодно було (*А. Головка*);
- 4) Їхали деякий час мовчки (*О. Гончар*);
- 5) Ми посівали щед्रो і старанно (*Б. Харчук*).

4. Визначте, в якому рядку в усіх прислівниках при творенні ступенів порівняння відбуваються зміни приголосних:

- 1) високо, тяжко, широко, приємно, гірко;
- 2) рідко, тихо, легко, повільно, стримано;
- 3) солодко, сухо, чисто, важливо, просто;

4) правдиво, вишукано, весело, тьмяно, світло;

5) вузько, глибоко, низько, важко, дорого.

5. Вкажіть рядок, у якому форма ступеня порівняння прислівників утворена неправильно; запишіть без помилок:

1) зручніше, значно спокійніше, більш прозоро, гірше, як-найретельніше;

2) більш впевненіше, куди важкіше, що най дужче, поганіше, більш повільніше;

3) значно вище, прохолодніше, лагідніше, трохи голосніше, найщедріше;

4) рясніше, відвертіше, ще яскравіше, швидше, найвишуканіше;

5) ще дешевше, зрозуміліше, найкоротше, значно тепліше, найекономніше.

6. Назвіть рядок, у якому всі прислівники пишуться з однією буквою *н*:

1) розгубле..о, несподіва..о, стара..о, незруч..о, голос..о;

2) здивова..о, негай..о, стрима..о, тума..о, непоміт..о;

3) охай..о, щодє..о, навма..я, навмис..о, затиш..о;

4) вправ..о, впевне..о, обереж..о, вдава..о, настороже..о;

5) невтом..о, сум..о, підступ..о, відповідаль..о, зра..я.

7. Вкажіть рядок, у якому всі прислівники пишуться з *ни*:

1) заслуже..о, натхне..о, буде..о, щіль..о, вчас..о;

2) погоди..о, неодмі..о, безлад..о, неказа..о, вишука..о;

3) сумлі..о, гости..о, неоціне..о, відмі..о, зако..о;

4) віддав..а, незмі..о, ритміч..о, непога..о, відда..о;

5) необач..о, завче..о, послідов..о, негатив..о, спекот..о.

8. Визначте, в якому рядку всі прислівники пишуться з *не* окремо:

1) не/нароком, не/забаром, не/зграбно, не/даремно, не/охоче;

2) не/рішуче, не/розумно, не/навмисне, не/ждано-не/гадано, не/достатньо;

3) не/вигідно, не/щодавно, не/надовго, не/рано, не/одмінно;

4) не/досить, не/варто, не/можна, не/слід, не/потрібно;

5) не/задовго, не/спроста, не/виразно, не/впевнено, не/до/вподоби.

9. З'ясуйте, в якому рядку всі прислівники пишуться через дефіс:

1) ані/трохи, рано/вранці, кінець/кінцем, все/таки, всього/на/всього;

2) хтозна/де, казна/коли, коли/не/коли, вряди/годи, ось/ось;

3) пліч/о/пліч, де/не/де, по/спіхом, ледве/ледве, з/давніх/давен;

4) як/не/як, по/осінньому, будь/де, все/таки, сило/міць;

5) до/дому, що/найдорожче, м'яко/м'яко, від/давна.

10. Назвіть рядок, у якому всі прислівники пишуться разом:

1) ні/коли, не/забаром, не/складно, у/горі, без/упину;

2) в/тридорога, в/останнє, за/вдовжки, у/ночі, з/переляку;

3) чим/раз, в/середині, не/нароком, по/іншому, на/вшпиньки;

4) о/півночі, до/тепер, по/троху, поза/очі, по/нині;

5) на/скрізь, в/четверо, с/краю, по/близу, на/руку.

11. Вкажіть рядок, у якому всі прислівники пишуться окремо:

1) де/далі, не/вдовзі, без/перестанку, в/мить, за/довго;

2) через/силу, по/перед, на/самперед, за/любки, на/скрізь;

3) після/завтра, по/волі, на/зло, на/половину, на/сміх;

4) час/від/часу, до/речі, на/жаль, раз/у/раз, кінець/кінцем;

5) на/завжди, на/виліт, на/півдорозі, поза/вчора, рік/за/роком.

▼ 12. З'ясуйте, в якому рядку допущено помилку в написанні прислівника; запишіть правильно:

1) післязавтра, напам'ять, знадвору, водночас, тоньше;

2) здебільшого, коли-не-коли, занадто, напередодні, абияк;

3) мужньо, раз у раз, навкруги, швидше, набік;

4) змалку, підряд, зсередини, ненавмисне, сперсердя;

5) щогодини, зблизька, звідти, нижче, зрештою.

Службові частини мови.

Прийменник

1. Визначте, в якому рядку всі прийменники пишуться разом:

1) за/для, в/замін, з/понад, на/вколо, не/зважаючи/на;

2) за/мість, поруч/з, по/попід, з/нагоди, не/залежно/від;

3) за/ради, на/половину, о/крім, по/при, в/наслідок;

4) під/час, згідно/з, на/двох, на/дворі, з/боку вулиці;

5) про/ти, в/здвож, що/до, по/перек, по/біля.

2. Виберіть рядок, у якому всі прийменники пишуться окремо:

1) по/ряд, за/для, о/крім, тому/що, з/поміж;

2) із/за, під/час, по/серед, по/при, з/середини;

3) на/вкруг, по/перед, по/руч, по/заду, не/залежно/від;

4) з/метою, через/те/що, край/столу, у/зв'язку/з, згідно/з;

5) з/роду, по/верх, о/пріч, по/за, з/над.

3. Назвіть рядок, у якому всі прийменники пишуться через дефіс:

- 1) з/під, з/понад, з/посеред, з/початку, за/ради;
- 2) з/попід, з/низу, по/перед, за/мість, згідно/з;
- 3) з/за, по/між, в/наслідок, на/решті, на/гору;
- 4) з/поміж, із/за, з/над, з/посеред, з/поза;
- 5) з/дна, під/кінець, на/вколо, по/над, з/метою.

4. Вкажіть рядок із неправильно вжитими прийменниковими конструкціями; відредагуйте і запишіть їх правильно:

- 1) стояти коло вікна, поїхати до столиці, працювати до шостої;
- 2) зупинити із-за прохання; чекати у входу; піти за продуктами;
- 3) почути по радіо; пливати за течією; вчитися за підручником;
- 4) повернутися зі школи; відсутній через хворобу; почати о п'ятій годині.

Сполучник

1. Службова частина мови, що вживається для зв'язку однорідних членів речення і частин складного речення, — це:

- 1) частка;
- 2) сполучник;
- 3) прийменник;
- 4) вигук.

2. Назвіть речення зі сполучником:

- 1) Він думав про те вечорами, малюючи портрети, етюди (І. Цюпа);
- 2) Художник хоче, щоб його цінували люди (І. Цюпа);
- 3) Соняшники горять на подвір'ях, за огорожами (Є. Гуцало);
- 4) Квітнуть, квітнуть, звеселяють нам душу півонії (О. Гордій).

3. Назвіть речення зі сполучником сурядності:

- 1) Рука її завмерла, щоб випадково не струсити бджолу на землю (В. Яворівський);
- 2) Мрії вже щезли, мов птах розвіяв їх крильми (М. Коцюбинський);
- 3) На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись (Леся Українка);
- 4) Оксана думала, що вже давно стемніло (Б. Харчук).

4. Назвіть речення зі сполучником підрядності:

- 1) Ніч була хоч і зоряна, та темна (Панас Мирний);

2) Вона боялась осені холодної, а я боялась шуму й суєти (*Л. Костенко*);

3) Хіба не чуєте, що небо голубіє, що сонце ранками всміхається ніжніше... (*Олександр Олесь*);

4) Солов'їних пісень світанкових невимовну почую красу (*В. Кошелев*).

Частка

1. Назвіть речення з часткою:

1) Авжеж, такий у нас ведеться звичай (*Леся Українка*);

2) Я люблю ту пору, коли сунічки цвітуть (*М. Стельмах*);

3) Випав сніг — і все навколо повеселішало (*Григорій Тютюнник*);

4) Мова наша, мова — літ минулих повість (*Ю. Рибчинський*).

2. Для творення умовного і наказового способів дієслова використовуються частки:

1) формотворчі;

2) модальні;

3) заперечні;

4) словотворчі.

3. Назвіть речення з формотворчою часткою:

1) Про себе не говори ні доброго, ні поганого (*Нар. творчість*);

2) Хай добром усе кінчається (*Нар. творчість*);

3) Як я люблю оці години праці! (*Леся Українка*);

4) Мабуть, не вернутись ніколи додому... (*Т. Шевченко*).

Вигук

1. Вкажіть рядок, у якому всі слова — вигуки:

1) ха-ха-ха, цить, алло, давай, киць-киць;

2) ну-ну, ня-а-ав, агов, квокче, зирк;

3) а-а-а, дзінь-дзінь, о-го-го, будь ласка, до побачення;

4) дзвяк, ой-ой, перестань, ша, кап-кап;

5) овва, ай-ай-ай, привіт, ку-ку, бух.

2. Визначте рядок, у якому всі слова пишуться через дефіс:

1) о/хо/хо, ку/ку, дзень/дзелень, до/зустрічі;

2) му/у, а/киш, ай/ай, р/раз;

3) тпр/у, тс/с, до/побачення, ал/ло;

4) оце/так, гей/гей, а/гов, ану/ну;

5) ха/ха, цок/цок, ой/ой/ой, мур/р/р.

ДОДАТКИ

Українсько-російський словничок*

А

аб'як — кое-как
анітрохи, нітрохи — нисколько

Б

бажаний — желаемый
байдужий — равнодушный
бездоганний — безупречный
безліч — множество
босоніж — босиком
бракувати — не хватать
будь-де — где-нибудь, где-либо
будь-коли — когда бы то ни было
будь-хто — кто бы то ни был
будь-який — любой

В

вартий (уваги) — стоящий (внимания)
вважати — считать
взовж — вдоль
вибоїна — ухаб
вигадувати — придумывать
віклик — вызов
винахідливість — изобретательность
випрасувати — выгладить
виразний — отчетливый
виробництво — производство
виткий — выющийся

витривалість — выносливость
віхлюпнути — выплеснуть
відбивати — отражать
відвідувати — посещать
відгукнутися — отозваться
віддавати (перевáгу) — отдавать (предпочтение)
відзнача́ти — отмечать
відновіти — восстановить
відокре́млювати — отделять, обособлять
відпу́стка — отпуск
відрядження — командировка
відстовбу́рчений — оттопыренный
відтво́рювати — восстанавливать
відтепе́р — отныне
вік — возраст
власти́вий — присущий
влаштува́ти — устроить
вна́слідок — вследствие
во́лзький — волжский
воло́дар — обладатель
воста́нне — в последний раз
впе́ртий — упрямый
вро́зтіч — врассыпную
вряді-годи́ — изредка
всу́переч — вопреки
втра́тити — потерять
втрача́ти — терять
вча́сно — вовремя

* Значення слів у словничках подано відповідно до їх уживання у текстах і вправах підручника.

Г

галявіна — поляна
 гармата — пушка
 ген-ген — далеко-далеко
 гойда́тися — качаться
 гука́ти — звать

Д

датува́ти — датировать
 дбайли́вість — заботливость
 дзьоб — клюв
 де́кілька — несколько
 де-не-де — кое-где
 де́хто — кое-кто
 де́який — некоторый
 ди́бки — дыбом
 дивови́жний — удивительный
 дивува́тися — удивляться
 довкі́л, довко́ла — вокруг
 доводі́тися — приходится
 догори́ (дном) — вверх (дном)
 до́ки — пока
 доку́пи — вместе
 домага́тися — добиваться
 до́свід — опыт
 до́сить — достаточно
 доскона́лий — совершенный
 дрібно́сінний — мельчайший
 друго́рядний — второстепенный
 духмя́ний — душистый

Ж

жарт — шутка
 жи́влення — питание
 жо́дний, жо́ден — ни один

З

заважа́ти — мешать
 завби́льшки (з) — величиной (с)
 завдо́вжки — длиной
 завдя́ки — благодаря
 за́вжди — всегда
 загадко́вий — загадочный
 загартува́ти — закалить
 загрóзливо — угрожающе

закордо́нний — заграничный
 залёжно (від) — в зависимости (от)
 залю́бки — с удовольствием
 за́мість — вместо
 замовля́ти — заказывать
 запальни́й — вспыльчивый
 запі́знення — опоздание
 запобіга́ти (чому?) — предупреждать (что?)
 засно́вник — основатель
 затри́мати — задержать
 за́хист — защита
 захова́тися — спрятаться
 захо́плення — увлечение
 захо́плюючий — увлекательный
 заці́пеніти — оцепенеть
 збро́йний — вооружённый
 зверну́тися — обратиться
 зви́чний — привычный
 звідки — откуда
 звідси — отсюда
 звідусі́ль — отовсюду
 звільни́тися — освободиться
 зві́стка — весть, известие
 згі́дно (з) — в соответствии (с)
 згорну́ти — сложить
 згра́я — стая
 здава́тися — казаться
 з да́вніх-даве́н — издавна
 зда́лека — издалека
 здаля́ — издали
 зда́тність — способность
 здивова́ний — удивлённый
 зді́йснювати — осуществлять
 здо́лати — преодолеть
 зіпсо́ваний — испорченный
 зісподу — снизу
 з кра́ю в край — из конца в конец
 злаго́джено — согласованно
 зли́ва — ливень
 зля́каний — испуганный
 зника́ти — исчезать

зокре́ма — в частности
зра́дництво — предательство
зрі́дка — изредка
зро́ду-зві́ку — отродясь
з ро́ку в рік — из года в год
зупи́нити — остановить
зуси́лля — усилие

I

існува́ння — существование

K

карта́тий — клетчатый
кирпа́тий (ніс) — курносый нос
кі́тиця — кисточка
кі́лька — несколько
кі́лькісний — количественный
ко́взати — скользить
кожу́х — тулуп
ко́лі-не-ко́лі — изредка
кома́ха — насекомое
копи́ця — копна
копи́ткий — кропотливый
кошто́вний — драгоценный
крава́тка — галстук
краєви́д — пейзаж
креме́зний — коренастый
крижа́ний — ледяной
кри́зь — сквозь
кульба́ба — одуванчик
куче́рявий — кудрявый

L

ла́гідний — ласковый
ле́две, ле́дь — едва, еле
ли́стівка — открытка
лі́жка — кровать
лю́дство — человечество

M

ма́буть — наверное
майбу́тнє — будущее
майдáнчик — площадка
ма́йже — почти

метели́к — бабочка
метушли́вий — суетливый
миго́тіти — мелькать; мерцать
мимово́лі — невольно
мисли́вець — охотник
мля́во — вяло
могу́тній — мощный
мрі́ти — виднеться

H

набри́днути — надоест
набува́ти — приобретать
навви́передки — наперегонки
навдивови́жу — на удивление
навздо́гін — вдогонку
на́вznak — навзничь
на́віть — даже
наві́що — зачем
навко́лишній сві́т, довкі́лля —
окружающий мир
навко́ло — вокруг
навкру́гі — вокруг
навмання́ — наугад
навмі́сне — нарочно
навпо́мацки — наощупь
навпро́ти, напро́ти — напротив
навскі́с — наискось, наискосок
на́встіж — настезь
нага́дувати — напоминать
надво́рі — на улице
наддале́кий — сверхдальний
на́дто — слишком
наза́вжди — навсегда
накриття́ — укрытие
нале́жати — принадлежать
намага́тися — стараться
наоди́нці — наедине
напередо́дні — накануне
напівжа́ртомá-напівсерйо́зно —
полушутя-полусерьезно
наполéгливий — стойчивый
на́пря́м — направление
нара́з — вдруг, сразу
наре́шті — наконец

насілу — с трудом
насправді, справді — действительно, в действительности, на самом деле
настрій — настроение
наступний — следующий
насуватися — надвигаться
натискати — нажимать
натхнено — вдохновенно
нахабний — нахальный
нахилитися — наклониться
небайдужий — равнодушный
невдовзі — вскоре
невже — неужели
невимушено — непринуждённо
невідомо — неизвестно
невпізнанно — неузнаваемо
негайно — немедленно
неголений — небритый
незабаром — скоро
незважаючи на — несмотря на
незграбний — неуклюжий
неминуче — неизбежно
немов — как будто
неможливо — невозможно
неначе — словно, как будто
необачний — неосмотрительный
неодмінно — непременно
неосяжний — необозримый
неохоче — нехотя
непередбачене — непредвиденное
нерозбірливий (почерк) — неразборчивый (почерк)
нерухомо — неподвижно
несподівано — неожиданно
нестримний — неудержимый
нечуваний — неслыханный
ніби — как будто
нізачо — ни за что
нізвідки — неоткуда
нізвідки — ниоткуда
ніколи — некогда
ніколи — никогда

О

обережно — осторожно
обернутися — оглянуться
ображений — обиженный
обстежити — обследовать
обуритися — возмутиться
огрядний — тучный
одночасно — одновременно
одружити(ся) — женить(ся)
оздоблений — украшенный
озимина — озимые
окремий — отдельный
опалення — отопление
освітлений — освещённый
освітлюваний — освещаемый
освічений — образованный
особистість — личность
ось-ось — вот-вот
оточення — окружение
оточений — окружённый

П

палити — сжигать, курить
папуга — попугай
пельюстка — лепесток
пельюшка — пелёнка
перевіщувати — превышать
переглянути (фільм) — посмотреть (фильм)
передбачити — предвидеть
переконати — убедить
переляканий — испуганный
перепитати — переспросить
пересуватися — передвигаться
перешкода — преграда
перш за все — прежде всего
підприємець — предприниматель
пірнати — нырять
по-іншому — по-другому, по-иному
поблизу — вблизи
побут — быт
повага — уважение

повз — мимо
 повідомлення — сообщение
 поводитися — вести себя
 повсюди — повсюду
 повсякчас — постоянно
 погодитися — согласиться
 подив — удивление
 пожива — пища
 позамину́лий — позапрошлый
 поза́очі — за глаза
 пола́годити — починить
 полохливий — пугливый
 попеля́стий — пепельный
 по́передити — предупредить
 пора́да — совет
 порі́чки — красная/жёлтая смо-
 родина
 поро́жній — пустой
 поруч — рядом
 по́спіль — подряд
 постри́гти — постричь
 посту́пливий — уступчивый
 поступо́во — постепенно
 потре́ба — нужда, потребность
 потребува́ти (чого?) — нуждаться
 (в чём?)
 потрі́бний — нужный
 похму́ро — уныло
 початківець — начинающий
 почё́сний — почётный
 почувáтися — чувствовать себя
 почуття́ — чувство
 по́шепки — шёпотом
 поши́рення — распространение
 поши́рювати — распространять
 пошко́дити — повредить
 по́шук — поиск
 пра́гнути — стремиться
 пра́щури — предки
 прива́бливий — привлекатель-
 ный
 прива́тний — частный
 привселю́дно — публично
 призначення́ — предназначение
 при́кро — обидно
 прискóрювати — ускорять

прича́їтися — притаиться
 прищу́лити (вуха) — прижать
 (уши)
 прова́лля — пропасть
 прозо́рий — прозрачный
 про́мінь — луч
 прони́кливий — проника́тель-
 ный
 пропалі́ти — прожечь
 пропози́ція — предложение
 пропонува́ти — предлагать
 протя́гом — на протяжении, в
 течение
 проха́ння — просьба
 пуп'янок — бутон
 пустеля́ — пустыня
 пустотлі́вий — игривый

Р

рапто́во — внезапно, неожиданно
 ретельно́ — тщательно
 решта́ — остальные
 ріг (будинку) — угол (дома)
 рішуче́ — решительно
 родо́вище — месторождение
 розгубле́ний — растерянный
 розки́дати — разбросать
 розповсю́джений — распростра-
 нённый
 розрахо́вувати (на що?) — рас-
 считывать (на что?)
 розумо́вий — умственный
 рудий — рыжий
 рухо́мий — движущийся
 рятува́льник — спасатель

С

са́ме — как раз
 самовла́дання — самообладание
 самоцві́ти — самоцветы
 сі́вий — седой
 скеля́ — скала
 скла́датися — состоять
 складова́ — составляющая
 скля́нка — стакан

скро́ня — висок
 скрізь — везде
 скру́тний — тяжёлый
 ску́тий — скованный
 смагля́вий — смуглый
 сма́жити — жарить
 спа́док — наследие
 спалахну́ти — вспыхнуть
 спеко́тний — знойный
 спереча́тися — пререка́ться,
 спорить
 спі́дло́ба — исподлобья
 спі́знитися — опоздать
 сподіва́ння — надежда
 спостере́ження — наблюдение
 спостеріга́ти — наблюдать
 спра́ва — дело
 спра́вді — действительно
 спра́вжній — настоящий
 ста́влення — отношение
 сталéвий — стальной
 стан — состояние
 створі́ння — существо
 сті́слий — сжатый
 стра́ва — блюдо
 стурбо́ваний — обеспокоенный
 суні́ця — земляника
 суча́сник — современник
 схил — склон
 ся́йво — сияние

Т

таємні́чий — таинственный
 тимчасо́вий — временный
 то́рік — в прошлом году
 торка́тися — касаться
 тремті́ти — дрожать
 тро́хи — немного
 тьма́ний — тусклый
 тяжі́ння — притяжение

У

ува́жний — внимательный
 удо́світа — на рассвете
 удоскона́лювати — совершен-
 ствовать
 упродо́вж — в течение, на про-
 тяжении
 ўрви́ще — обрыв
 ўсмі́шка — улыбка

Х

хвилюва́тися — волноваться
 хова́тися — прятаться
 хто́зна-де — неизвестно где
 хуртові́на — вьюга, метель

Ц

цілю́щий — целебный

Ч

ча́сом — иногда
 чергові́й — очередной

Ш

шмато́к — кусок
 шпале́ри — обои
 штучні́й — искусственный
 шулі́ка — коршун

Щ

що́йно — только что
 щора́зу — каждый раз
 щоси́ли — изо всех сил
 щохви́лини — ежеминутно

Я

як-не-я́к — как ни как
 яки́йсь — какой-нибудь, какой-то
 які́сть — качество
 якшо́ — если
 яті́р — сеть (рыболовная)

Російсько-український словничок

А

аллея — алéя

Б

багаж — вантáж
бархатистый — оксамітовий
безукоризненно — бездогáнно
бешено — шалéно
благодаря — завдякі
бледен, бледный — блідий
блеск — блиск
блестеть — блищáти
близорукость — короткозóрість
босиком — босóніж
бревно — колóда
броситься — кінутися
будто — ніби
бумага — папір
быстро — швидко

В

варенье — варéння
вверх — вгóру
ввиду — чéрез
вдвоём — удво́х
в двух шагах (от) — за два кро́ки (від)
вдоль — уздо́вж
вдохновлять — надихáти
вдруг — ра́птом
ведь — адже́
веер — віяло
езде — всю́ди
великолепный — розкі́шний
величавый — вели́чний
величиной (с) — завбі́льшки (з)
весной — навесні́
вести себя — пово́дитися
вещественный — речовий
в зависимости (от) — залéжно (від)
взволнованно — схви́льовано
взгляд — по́гляд

взойти — зійти́
взрослый — дорóслий
в изобилии — достáтньо
владелец — влáсник
вместо — зáмість
военный — військóвий
возвращаться — повертáтися
воздух — пові́тря
возле — бі́ля
вокруг — навко́ло
волноваться — хвилюва́тися
вопреки — всу́переч
воробей — горобéць
Вселенная — Всесвіт
всё равно — все одно́
вследствие — вна́слідок
в соответствии (с) — згідно (з)
вспомнить — згада́ти
вспыхивать — спала́хувати
в сторону — вбік
встретить(ся) — зустрíти(ся)
всходить — схóдити
в течение — прóтягом, упро-
довж
впервые — вперше
впереди — поперéду
выглядывать — вигляда́ти
выглянуть — візи́рнути
вынуть — ви́йняти
выплыть — ви́пливти
выполнить — ви́конати
высасывать — висмо́ктувати
выскользнуть — ви́слизнути
выстиранный — ви́праний
выстроить — збудува́ти

Г

где-нибудь — де-не́будь
гимнастёрка — гімнасте́рка
глотать — ковта́ти
горный — гірський
грузнуть — гру́знути
грузовик — вантáжівка

Д

даже — на́віть
 даль — далина́
 дарить — дарува́ти
 движение — рух
 дело — справа́
 дерзновенный — смі́ливий
 длинный — до́вгий
 доказательство — до́каз
 доноситься — доли́нати
 доставить — допра́вити
 достать — діста́ти
 драгоценный — дорогоці́нний,
 коштовний
 другой — ін́ший
 друг другу — оді́н од́ному
 друг с другом — оді́н з од́ним
 душистый — духмя́ний

Е

ездить — їзди́ти
 еле-эле — ледь-ледь
 если — якщо́
 ещё — ще́

Ж

жалеть — жалкува́ти, шкоду-
 ва́ти
 ждать — чекáти
 желание — бажáння
 железный — залі́зний
 жемчуг — пер́ли
 женщина — жі́нка
 жильё — житло́

З

забота — турбо́та
 завернуть — загорну́ти
 задержаться — затрима́тися
 зажечь — запали́ти
 зажжённый — запáлений
 закончить — закін́чити
 заметить — помі́тити
 замечать — помі́чати
 заросший — заросли́й
 заря — зоря́

заставлять — зму́шувати
 застыть — завме́рти
 затор — зато́р
 змеиный — змі́йний
 знакомый — знайо́мий
 знакомить (с чем-то) — озна-
 йомлювати (з чимось)
 знающий — зна́ющий
 зреть — зрі́ти, достига́ти
 зря — дарёмно

И

извержение — ви́верження
 известно — відо́мо
 извлечь (что-то) — ви́йняти
 (щось)
 из-за (болезни) — че́рез (хворобу)
 из конца в конец — з кінця́ в
 кіне́ць
 измениться — зміні́тися
 измять — пом'я́ти
 изобилие — достáток
 из-под — з-під
 иметь — ма́ти
 интересно — ціка́во
 исклупить — ви́лучити, ви́клю-
 чити
 искусственный — штуч́ний
 использовать — ви́користати
 испортить — пошко́дити, зіпсу-
 ва́ти
 испуганно — зля́кано
 исчезнуть — зні́кнути

К

к — до
 каждый — ко́жен
 как будто — ні́би
 как-нибудь — абі́як
 какой-то — якийсь
 капля — кра́пля
 каток — ко́взанка
 клён — клен
 клониться — хили́тися
 кое-где — де-не-де́, поде́куди
 кожа — шкі́ра

колотиться — калататися
кому-либо — будь-кому́
конец — кінець
конечный — кінцевий
кончиться — закінчитися
кофе — ка́ва
крановщик — кранівник
круглосуточно — цілодобово
крыша — дах

Л

лакированный — лаківаний
лента — стрічка
ликовать — радіти, тішитись
лиловый — бузковий
лицо — обліччя
лишить — позбавити
лишь — лиш́е, тільки
лозина — лозі́на, галу́зка
лопотеть — лопоті́ти
луг — лу́ка
лужа — калю́жа
луч — промі́нь
лютик — жовте́ць

М

махать — маха́ти
мебель — ме́блі
медленно — пові́льно
мелкий — дрі́бний
меркнувший — згаса́ючий
место — місце
Мещёрский — Меще́рський
много — ба́гато
множество — безлі́ч
молниеносно — митт́ево
мужчина — чоло́вік
мягкость — м'я́кість
мятый — пом'я́тий

Н

набранный — на́браний
наводнение — по́вінь
навсегда — наза́вжди
навстречу — назу́стріч
надуться (о почках деревьев) —

набу́бнявіти (про бруньки)
наконец — на́решті
накрахмаленный — накрохма́-
лений
налегке — без речей; у легко́му
вбра́нні
много — наба́гато
наоборот — на́впаки
наощупь — на́впома́цки
наперегонки — на́ввіпередки
наперекор — на́перекі́р
наполнить — на́повнити
направиться (к) — по́прямува́ти
(до)
напряжённо — на́пру́жено
нарочно — на́вми́сне
нарушитель — пору́шник
наряд — вбра́ння
настежь — на́всті́ж
настоящий — спра́вжній
наступить — на́стати́
на цыпочки — на́вшпі́ньки
начать — по́чати
начинающий — по́чатківець
небритый — него́лений
невероятно — не́ймові́рно
невыразимый — не́вимов́ний
невеста — на́рече́на, молода́
не́где — ні́де
неделя — ти́ждень
нежно — ні́жно
незнакомец — незнайо́мець
незнание — незна́ння
неисправность — неспра́вність
некогда — ні́коли
некуда — ні́куди
нельзя — не мо́жна
немедленно — нега́йно
немного — тро́хи
ненарочно — не́навми́сне
необдуманно — не́вва́жено
необыкновенно — на́дзви́чайно
неожиданно — несподі́вано
неосвещённый — неосві́тлений
неоткуда — ні́звідки
неоценимый — неоці́нений
непогода — него́да

неподвижность — непорушність
(с) непривычки — (з) незвички
несколько — кілька
нескончаемый — нескінченний
нескошенный — нескóшений
несмотря на — незважаючи на
несобранно — незібрано
неторопливый — неквапливий
неуютно — незатишно
ни минуты — жодної хвилини
низкий — низький
никак — ніяк
ниоткуда — нізвідки
нисколько — анітрохи
нить — нитка
ничего — нічого
ничуть — ніскільки
но — але
нужно — потрібно
нырять — пірнати

О

оба — обидва
обе — обидві
обведённый — обведений
обеденный — обідній
облако — хмара
обогнать — обігнати
обои — шпалери
образованный (из чего-то) —
утворений (з чогось)
образованный (грамотный) —
освічений
обрушиться — обвалітися
общаться — спілкуватися
оглашать — оповіщати, опри-
люднювати
огромный — величезний, веле-
тєнський
одетый — одягнений
одобрать — схвалювати
оживлённый — пожвавлений
около — біля, близько, довкола
окружённый — оточений
омытый — омийтий
опоздать — спізнитися

опускаться — спускатися
опять — знову
опытный — досвідчений
организовано — організовано
орёл — орел
осветить — освітити, осяяти
освещать — освітлювати
освещённый — освітлений
освобождён(ный) — звільнений
осмотреть — оглянути
особенно — особливо
остаться — залишитися
остановиться — зупинитися
осуществимый — здійснений
отдохнуть — відпочити
отказаться — відмовитися
открыться — відкритися
откуда — звідки
относиться (к) — ставитися (до)
отойти — відійти
оторванный — відірваний
отражение — відображення,
віддзеркалення
отразиться — відбитися
отсутствовать — бути відсутнім
отшлифованный — відшліфова-
ний
отъезд — від'їзд
очень — дуже
очертания — обриси
охлаждённый — охолоджений
Охотское море — Охотське море
ошибиться — помилитися

П

парашютист — парашутист
пароход — пароплав
певец — співак
перевязать — перев'язати
перелёт — переліт
перелистывать — гортати
перерыв — перерва
пепельный — попелястий
писатель — письменник
платице — платтячко
пленный — полонений

плескаться — хлюпати́ся, плес-
ка́тися
по-французски — по-фра^нцузь-
ки (-ому)
поблёскивать — по^бліскувати
повезти — по^шастіти
поверхность — по^верхня
повыше — ви^ще
погасший — по^гаслий
поглядывать — по^гляда́ти
подвергать себя опасности — на-
ража́тися на небезпе́ку
поддерживать — підтримува^{ти}
подключить — під^ключи́ти
подниматься — підніма́тися
подносить — підно́сити
поднять (голову) — під^вести́ (го-
лову)
подняться — підня́тися
подойти — підійти́
подписчик — передп^латник
подсвеченный — підсві́чений
пожать (руку) — поті́снути
(руку)
поздний — пі́зній
поздравить — привіта́ти
познакомить — познайо́мити
показаться — зда́тися
полированный — поліро́ваний
положенный — покла́дений
положить — покла́сти
поломка — поло́мка
полузакрытый (глаз) — напівза-
плю́щене (око)
получать — отримувати
помощь — допо́мога
поневоле — мимово́лі
понемногу — потро́ху
понять — зрозуміти
поодиночке — пооди́нці
попасть — потра́пити
порог — поро́г
посаженный — поса́дженый
посеребрённый — посрі́блений
после — пі́сля
посоветовать — пора́дити
постоянно — пості́йно

потемневший — потемні́лий
потерпевший — потерпі́лий
потерянный — загубле́ний
потрогать — поторка́ти
похожий — схо́жий
почва — ґрун^т
почка (дерева) — бру́нька
почтальон — пошта́р, листоно́ша
появиться — з'я́витися
праздничный — святко́вий
представлять — уявля́ти
предстоящий — насту́пний,
майбу́тній
прежде всего — насампе^ред,
переду́сім
прежний — коли́шній
прекращаться — переставати́
преодолевать — дола́ти
приближаться — наближа́тися
прибой — прибі́й
прибывать — прибува́ти
приветливо — приві́тно
привыкнуть — звикну^{ти}
признак — озна́ка
приказ — на́каз
прилежно — старанно
притаиться — прича́тися
причаливать — прича́лювати
приятный — приємний
проверить — переві́рити
продолжаться — трива́ти
прозвенеть — продзвені́ти
производить — виготовля́ти, ви-
робля́ти
пройти — мину́ти
проникать — проникати́
просидеть — просі́діти
просохший — просо́хлий
прохожий — перехо́жий
прошлогодний — торі́шній
прошлый — мину́лий
проясниться (о небе) — ви́пого-
дитися (про небо)
прыжок — стрибок
прямоком — на^впросте́ць
путано — плу́тано
путешественник — мандрі́вник

Р

равнодушно — ба́йдуже
 радостно — ра́дісно
 радостный — ра́дісний
 разворот — розворóт
 разговаривать — розмовля́ти
 разложить — розікла́сти
 разливать — розлива́тися
 разрешить — дозвóлити
 раскачиваться — розхі́туватися
 раскрытый (о глазах) — роз-
 плóщений (про очі)
 расспрашивать — розпíтувати
 расходиться — розхóдитися
 рисование — малюва́ння
 розоветь — рожеві́ти
 румянец — рум'я́нець
 рядом — поруч

С

сапог — чо́біт
 сахар — цу́кор
 сборы — збо́ри
 свет — сві́тло
 светиться — світі́тися
 световой — світло́вий
 свидетель — сві́док
 свободный — вільний
 с глаза на глаз — віч-на-віч, сам
 на сам
 серо-голубой — сі́ро-блакі́тний
 сжатый — сті́снтий
 синева — сі́нява
 сиять — ся́яти
 скала — скéла
 склониться — схилі́тися
 скот — худóба
 скрипеть — скри́піти
 слабеть — втрача́ти силу
 слабо — ледь
 слаб(ый) — слабкі́й
 следствие — слі́дство
 словно — ні́би
 сломанный — зла́маний
 случайный — випадко́вий
 слышно — чу́тно
 смазать — зма́зати

смельчак — смілі́вець
 смолкнуть — замóвкнути
 снежный — сніго́вий
 событие — поді́я
 совет — пора́да
 согласиться — пого́дитися
 созданный — ство́ренный
 солнечный — со́нячний
 сорвать — зірва́ти
 соревнование — змага́ння
 соседний — сусі́дний
 сосредоточенно — зосере́джено
 спешить — поспіша́ти
 спичка — сі́рник
 сплёвывать — спльо́вувати
 сплошной — суцільний
 спокойствие — спо́кій
 спорить — спереча́тися
 спящий — спля́чий
 сразу — ві́дразу
 стальной — сталéвий
 становится — става́ти
 старательно — стара́нно
 старинный — старові́нний
 стая — згра́я
 столпиться — скúпчитися
 столько — сті́льки
 страна — кра́їна
 страшный — стра́шний
 стремительно — стрі́мко, рі́шуче
 стремиться — пра́гнути
 строгий — сувóрий
 студёный — холо́дный
 судьба — до́ля
 сумерки — су́тінки
 сплошной — суцільний
 считанные — лі́чені
 сырость — воло́га
 съезжаться — з'ї́жджа́тися
 съестъ — з'ї́сти

Т

тайна — та́ємни́ця
 танцевать — танцюва́ти
 тающий — та́ну́чий
 таяние — та́нення
 тем временем — тим ча́сом

терраса — тераса
терять — губити, витрачати
течение — течія
течение (болезни) — перебіг
(хвороби)
тогда — тоді
только — лишё, тільки
только что — щойно
тонущий — що тоне, потопяючий
торжественный — урочистий
торопиться — поспішати
торопливый — поспішний
тот же — той самий
точно — ніби
тревога — тривога
трескучий — тріскотливий
трещина — тріщина
тропинка — стежинка
туманиться — туманитися
тщательный — ретельний
тяжелеть — важчати
тянуть(ся) — тягнути(ся)
тысячелетие — тисячоліття

У

у — біля
убранный — прибраний
уверенно — впевнено
увидеть — побачити
угроза — загроза
удача — удача, успіх
удивление — здивування
удлинённый — видовжений
удобрять — удобрювати
уезженный — в'їжджений
уже — вже
узнать — впізнати
укатанный — вкатаний
укрыться — сховатися
умело — вміло
умный — розумний
умышленно — навмисно,
специально
уныло — сумно
упасть — впасти
уснуть — заснути

уставший — стомлений
устать — втомитися
утка — качка
утренний — ранковий
учтивость — ввічливість, чем-
ність

Ф

фонарик — ліхтарик

Х

хозяйева — господарі
холм — пагорб
хотя бы — хоча б, хоч би
хранить — берегти

Ч

частный (дом) — приватний
(будинок)
человек — людина
чем — як, що
чинно — манірно, добропри-
стойно
чрезвычайно — надзвичайно
что-нибудь — щось, що-небудь
чуть — ледь

Ш

шар — куля
шептать(ся) — шепотіти(ся)
шиповник — шипшина
шоссе — шосе

Щ

щека — щока

Э

это — це
этот — цей

Ю

юг — південь
юноша — юнак

Я

ядовитый — отруйний
яркий — яскравий

Тлумачний словничок

Амфітеатр, -у, ч. У Стародавній Греції та Римі — відкрита кругла або напівкругла споруда для видовищ з ареною посередині, навколо якої розташовані місця для глядачів.

Аномальний, -а, -е. Незвичний, який не відповідає нормі.

Баклан, -а, ч. Водоплавний птах середнього розміру звичайно чорного кольору (з металевим відблиском).

Барсетка, -и, ж. Невеличка чоловіча сумочка для дрібних речей.

Бот, -а, ч. Невелике веслове, вітрильне (з однією щоглою) або моторне судно.

Брюнетка, -и, ж. Темно- або чорноволоса жінка з темними очима; чорнява.

Візитка, -и, ж. Картка з прізвищем, ім'ям, по батькові, телефоном та адресою власника, яку вручають під час знайомства чи візиту.

Відповідальність, -ності, ж. Покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, дії, вчинки, слова.

Відтоді, присл. З того часу.

Віртуальний, -а, -е. Умовний, можливий.

Вклякнути, -кну, -кнеш. Дерев'яніти, терпнути від холоду чи незручного становища.

Вороний, -а́, -е́. Чорний із синюватим поліском (про масть коня).

Впевнений, упевнений, -а, -е. Який вірить у власні сили і можливості.

Готичний, -а, -е. Збудований у стилі середньовіччя, характеризується загостреністю ліній та форм.

Дерзновений, -а, -е. Винятково сміливий.

Дрейфити, -флю, -фиш, *мн.*, **дрейфлять**, *недок., фам.* Боятися труднощів, небезпеки, лякатися, розгублюватися.

Дрейфувати, -ую, -уєш, *недок., мор.* Пасивно рухатися під дією течії, вітру, хвиль (про лід, судно і т. ін.).

Економість, -ності, ж. Бережливість, ощадливість у витрачанні чогось.

Запаморочливий, -а, -е. Який справляє сильне враження, викликає запаморочення.

Згодом, присл. Пізніше, потім.

Зосередженість, -ності, ж. Зібраність (думок, почуттів).

Категоричний, -а, -е. Який не припускає заперечень.

Кратер, -а, ч., *геол.* Лійкоподібний отвір на вершині вулканічної гори, через який під час виверження вулкана виливається лава, виходять гази, вилітають попіл, каміння.

Кра́яти, кра́ю, кра́єш, недок. Різати щось на шматки, на частинки.

Кре́дітна ка́ртка — іменний платіжно-розрахунковий документ, який видає банк своїм клієнтам для оплати товарів і послуг.

Кура́й, -ю́, ч. Трав'яниста степова рослина родини перекоти-поле.

Ло́но, -а, с., книжн., поет. Про надра землі.

Магнеті́зм, -у, ч. 1. Властивість магніту притягати або відштовхувати тіла. 2. Привабливість, притягальність.

Магні́тна бу́ря. Короткочасна різка зміна магнітного поля Землі, пов'язана з утворенням плям на Сонці.

Марнува́ти, -у́ю, -у́єш, недок., перех. Даремно, без користі витрачати гроші, майно тощо.

Мікромініа́тюра, -и, ж. Виріб, річ мікроскопічної величини.

Міра́ж, -у́, ч. Уявне явище, те, що не відповідає дійсності.

Міріа́ди, -а́д, мн., книжн. Незлічена кількість, сила-силенна, безліч.

Монумен́тальність, -ності, ж. Ґрунтовність, величність, грандіозність.

Натю́рмо́рт, -у, ч. Картина, на якій зображено предмети побу-ту, квіти, фрукти, дичина.

Нашвидку́ру́ч, присл., розм. Квапливо, поспіхом, похапцем.

Несхи́бний, -а, -е. Який виявляє твердість, стійкість, непохитний.

Окрі́п, -ро́пу, ч. Кипляча або дуже гаряча вода.

Осе́ля, -і, ж. Житловий будинок разом із двором, господарськими будівлями і городом; садиба.

Пані́чний, -а, -е. Який викликає страх, паніку, розгубленість.

Партиту́ра, -и, ж. Нотна книга із записом усіх партій музичного твору.

Па́стка, -и, ж. Пристрій для відловлювання звірів, птахів.

Пате́нт, -у, ч. Документ, який засвідчує право винахідника на його власний винахід.

Пневма́тичний, -а, -е. Який діє, працює за допомогою стисненого повітря.

Пово́лі, присл. Повільно.

Пого́йдувати, -ую, -уєш, недок., перех. Гойдати повільно, час від часу.

По́між, прийм. Між, серед.

По́ратися, -аюся, -асеш, недок. (коло чого?). Виконувати яку-небудь хатню роботу.

Почастува́ти, -у́ю, -у́єш (кого? чим?). Пригостити.

Прі́сний, -а, -е. Позбавлений певного смаку через брак або незначний вміст солі.

Псевдонім, -а, ч. Ім'я, прізвище, яким користується письменник (інший митець) замість власного.

Радіограма, -и, ж. Повідомлення, що передається радіотелеграфом.

Ракурс, -у, ч. Кут розгляду.

Реактив, -у, ч. Речовина, що вступає в характерну реакцію з іншою речовиною.

Реставратор, -а, ч. Фахівець із реставрації (відновлення в первісному вигляді творів мистецтва, будівель, що були зруйновані, пошкоджені під час подальших переробок).

Рештки, -ток, *мн.* Сліди, залишки чого-небудь.

Сенсаційний, -а, -е. Який викликає або здатний викликати сильне приголомшливе враження (зазвичай про якусь надзвичайну, непередбачену подію).

Спритний, -а, -е. Швидкий, вправний у роботі, в діях.

Стабілізація, -ї, ж. Стан стійкості, постійності.

Статура, -и, ж. Будова тіла людини (те саме, що фігура).

Стимул, -у, ж. Те, що слугує причиною зацікавленості у здійсненні чого-небудь.

Тенденція, -ї, ж. Напрямок розвитку чого-небудь.

Теракотовий, -а, -е. Червонувато-коричневого кольору.

Транслювати, -юю, -юєш, *недок. і док., перех.* Передавати на велику відстань програми по радіо або телебаченню безпосередньо з місця події (дії).

Ультиматум, -у, ч. Категорична вимога, що супроводжується погрозою.

Урбанізація, -ї, ж. Історичний процес швидкого зростання старих і появи нових міст та підвищення їх ролі в економічному й культурному житті суспільства.

Феноменальний, -а, -е. Рідкісний, незвичайний, винятковий, визначний.

Фізіолог, -а, ч. Фахівець із фізіології (науки, що вивчає функції живого організму та процеси, які в ньому відбуваються).

Шибка, -и, ж. Скло в рамі вікна.

Шкарубкий, -а́, -е́. Згрубілий, шорсткий, шершавий.

Шкодувати, -юю, -юєш, *недок.* (за ким? чим?). Жалкувати, відчувати жалість, співчуття до когось (чогось).

Щадити, -джу́, -ди́ш, *недок. перех.* Не завдавати шкоди комусь, берегти щось.

Ялівець, **ялівцю́**, ч. Вічнозелений чагарник.

Фразеологічний словничок

- Ані páри з уст** — не сказати жодного слова, мовчати за будь-яких обставин.
- Байкі правити** — розказувати небилиці (*рос.* басни править, рассказывать рассказы).
- Бачити як на рентгені** — бачити наскрізь.
- Бити ба́йдики** — нічого не робити, ледарювати.
- Білими нитками шито** — погано прихований; невміло зроблений.
- Вилами по воді пі́сано** — невідомо, як буде.
- Від щирого серця** — дуже щиро.
- Води в рот набрати** — уперто мовчати.
- Вписати нову сторінку** — зробити відкриття у якійсь сфері життя, науки, техніки.
- Впійматися на гарячому** — бути викритим на місці злочину або негідного вчинку.
- Вскочити в халéпу** — потрапити в неприємну ситуацію.
- Вставати ні світ ні зоря** — прокидатися дуже рано, вдосвіта.
- Вте́рти носа** — показати свою перевагу над кимось.
- Горобі́на ніч** — грозова ніч.
- Давати собі раду** — самостійно вирішувати всі свої проблеми (*рос.* находитъ выход из положения).
- Дійти згоди** — порозумітися, дійти спільної думки (*рос.* прийти к соглашению).
- Жити на широку ногу** — жити у великому достатку, не обмежуючи себе у витрачанні коштів.
- Зайняти місце під сонцем** — зробити кар'єру, зайняти високу посаду.
- Знати назубо́к** — дуже добре знати.
- Знати як свої п'ять пальців** — давно і добре знати когось.
- Кі́рпу гнути** — зазнаватися, гордувати кимось.
- Ломитися у відчи́нені двері** — настирливо доводити те, що всім давно відомо.
- Мати ра́цію** — бути правим.
- Мости спáлено** — про рішучий крок, після якого неможливо повернення до того, що було.
- На лобі написано** — видно із зовнішнього вигляду.
- На роду написано** — суджено, визначено долею.
- Не спускати очей** — пильно стежити за кимсь (чимсь), не випускати з поля зору.
- Ні в сих ні в тих** — бути розгубленим.
- Ні холодно ні жарко** — зовсім байдуже.
- Озбро́єний до зубів** — забезпечений достатньою кількістю зброї.

Ось де собаку зарито — саме в цьому суть справи, справжня причина.

Очам не вірити — дуже дивуватися, не йняти віри.

Писати як курка лапою — недбало, нерозбірливо.

Підкувати блоху — виявити неабияку винахідливість, умілість у будь-якій справі.

Підливати ма́сла (у вогонь) — підсилювати неприємні почуття, розпалювати суперечку.

Піймати облизня — зазнати невдачі, залишитися ні з чим (рос. остаться на бобах).

Повторити слово в слово — дослівно.

Почуватися як риба у воді — перебувати у своїй стихії, вільно, комфортно, природно.

Працювати не покладаючи рук — дуже старанно, безперервно.

Проковтну́ти язика — замовкнути.

Рукою подати — дуже близько, поруч.

Світ за́ очі — не вибираючи шляху, невідомо куди.

Собаку з'їсти — мати великий досвід, навички, знання в якійсь сфері.

Стоїть як укóпаний — нерухомо, непорушно.

Стріляний горобець — дуже досвідчена людина.

Ставити до відома — повідомляти, оповіщати (рос. ставить в известность).

Схожі як дві краплі води — про повну схожість.

Ходя́ча енциклопедія — про людину, яка має різнобічні знання.

Хоч в око стрель — дуже темно (рос. хоть глаз выколи).

Яблуку ніде впасти — дуже тісно (про велике скупчення людей).

Язик підві́шений — про того, хто вміє добре говорити.

Як вітром здуло — зникнути безслідно.

Як з хреста знятий — дуже блідий, змучений, із хворобливим виглядом.

Як крізь землю провалитися — безслідно зникнути.

Як у воду опущений — засмучений, похмурий.

Удосконалюйте своє мовлення

Берегти час — беречь время
Близько двохсот гривень — около двухсот гривень
Говорити українською мовою — разговаривать на украинском языке
Двічі на тиждень — дважды в неделю
Дякую вам — благодарю вас
З моєї вини — по моей вине
За будь-якої погоди — при любой погоде
За два кроки — в двух шагах
За чверть сьома — без четверти семь
Заважати (комусь) — мешать (кому-то)
Зайти до офісу — зайти в офис
Замовити морозиво — заказать мороженое
Звертати увагу — обращать внимание
Звертатися по допомогу — обращаться за помощью
Іншим разом — в другой раз
Іти вулицею — идти по улице
Колишній військовий — бывший военный
Користуватися Інтернетом — пользоваться Интернетом
Котра година? — Который час?
Купувати нові меблі — покупать новую мебель
Мальовничий куточок — живописный уголок
На моє прохання — по моей просьбе
Наполягати на своєму — настаивать на своём

Наступного дня — на следующий день
Незважаючи на негоду — несмотря на плохую погоду
Нерозбірливий підпис — неразборчивая подпись
О дев'ятій годині — в девять часов
Обідня перерва — обеденный перерыв
Оволодіти мовою — овладеть языком
Опанувати знання — овладеть знаниями
Позбутися шкідливої звички — избавиться от вредной привычки
Покласти на місце — положить на место
Пральна машина — стиральная машина
Протягом дня — на протяжении дня
Радий вас бачити — рад вас видеть
Смачного! — Приятного аппетита!
Сонцезахисні окуляри — солнцезащитные очки
Ставити запитання — задавать вопросы
Сходові клітки — лестничная клетка
Телефонувати — звонить по телефону
Цілими днями — по целым дням
Швидка допомога — скорая помощь
Щовівторка — по вторникам

ЗМІСТ

Вступ

§ 1. Місце української мови серед інших слов'янських мов	4
§ 2. Повторення та узагальнення вивченого в шостому класі . . .	9
§ 3. Публіцистичний стиль. Переказ тексту публіцистичного стилю	15

Морфологія. Орфографія.

Дієприкметник

§ 4. Дієприкметник як особлива форма дієслова	20
§ 5. Відмінювання дієприкметників	24
§ 6. Дієприкметниковий зворот	27
§ 7. Опис людини. Докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини	31
§ 8. Активні і пасивні дієприкметники	36
§ 9. Буква <i>н</i> у дієприкметниках	47
§ 10. Твір-опис зовнішності людини	50
§ 11. <i>Не</i> з дієприкметниками	54
§ 12. Безособові дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	58
§ 13. Узагальнення й систематизація вивченого про дієприкметник	63
§ 14. Твір-опис зовнішності людини за картиною	71

Дієприслівник

§ 15. Дієприслівник як особлива форма дієслова	75
§ 16. Дієприслівниковий зворот. <i>Не</i> з дієприслівниками	79
§ 17. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду, їх творення	83
§ 18. Докладний переказ розповідного тексту з описом процесу праці	88
§ 19. Узагальнення й систематизація вивченого про дієприслівник	92

Прислівник

§ 20. Прислівник як частина мови	97
§ 21. Стилий переказ розповідного тексту з описом процесів праці	101
§ 22. Ступені порівняння прислівників	105
§ 23. Пошукове читання	112
§ 24. Способи творення прислівників	115
§ 25. Правопис прислівників. Букви <i>н</i> і <i>nn</i> у прислівниках	119
§ 26. <i>Не</i> і <i>ні</i> з прислівниками	123
§ 27. Твір-опис процесу праці за власним спостереженням	127
§ 28. Букви <i>и</i> та <i>і</i> в кінці прислівників	130
§ 29. Дефіс у прислівниках	132
§ 30. Докладний переказ розповідного тексту з елементами роздуму	137

§ 31. Написання прислівників разом та окремо	139
§ 32. Узагальнення й систематизація вивченого про прислівник	142
§ 33. Стилий переказ розповідного тексту з елементами роздуму	145

Службові частини мови.

Прийменник

§ 34. Прийменник як частина мови	149
§ 35. Непохідні й похідні прийменники	154
§ 36. Написання прийменників	158
§ 37. Твір-роздум на тему дискусійного характеру	162
§ 38. Узагальнення й систематизація вивченого про прийменник	170
§ 39. Допис дискусійного характеру в газету	173

Сполучник

§ 40. Сполучник як службова частина мови	178
§ 41. Як оформляти телеграму	183
§ 42. Вживання сполучників у простому й складному реченнях	185
§ 43. Написання сполучників разом та окремо	190
§ 44. Твір-оповідання за поданим сюжетом	194

Частка

§ 45. Частка як службова частина мови	197
§ 46. Написання часток <i>-бо, -но, -то, -от, -таки</i>	202
§ 47. Частки <i>не</i> і <i>ні</i> з різними частинами мови	205
§ 48. Узагальнення й систематизація вивченого про службові частини мови	209
§ 49. Переказ-переклад	214

Вигук

§ 50. Вигук як частина мови	215
§ 51. Узагальнення й систематизація вивченого з морфології та орфографії	220

Тести

Дієприкметник	227
Дієприслівник	228
Прислівник	230
Службові частини мови. Прийменник	232
Сполучник	233
Частка	234
Вигук	234

Додатки

Українсько-російський словничок	235
Російсько-український словничок	241
Тлумачний словничок	248
Фразеологічний словничок	251
Удосконалюйте своє мовлення	253

Бондаренко Н. В.

Б81 Українська мова: Підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням рос. мовою / Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолук. — К.: Освіта, 2007. — 256 с.

ISBN 978-966-04-0686-5.

ББК 81.2УКР—922

Навчальне видання

БОНДАРЕНКО Неллі Володимирівна
ЯРМОЛЮК Алла Володимирівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних
закладів з навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Відповідальна за випуск **С. С. Литвин**

Редактор **О. С. Криворучко**

Художній редактор **Н. Г. Антоненко**

Художник обкладинки **Т. М. Канарська**

Технічний редактор **Ц. Б. Федосіхіна**

Комп'ютерна верстка **А. В. Якимця, Л. Г. Шимкевич**

Коректори **С. В. Войтенко, Т. М. Киреєва**

Здано до набору 08.11.06. Підписано до друку 31.05.07.
Формат 60×90/16. Папір офс. Гарнітура шкільна. Друк офс.
Ум. друк. арк. 16+0,31 форзац. Ум. фарбовідб. 65,74.
Обл.-вид. арк. 14,02+0,48 форзац. Тираж 47 020 пр.
Вид. № 37185. Зам. № 7-600.

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових діапозитивів у ТОВ «Оберіг»
61140, Харків, пр-т Гагаріна 62/97
Свідоцтво ДК № 2249 від 01.08.2005 р.

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами від 11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 52 цього Закону.